

Etnokultūrinės elgsenos faktas ir jo socialinė antropologinė interpretacija

(Apie tragediją, prieš 800 metų ištikusią vieną Lietuvos kaimą)

Romualdas GRIGAS

Praeities gilų miegą kas pažadint galėtų?
Kas jos dvasią atspėtų? Jai įkvėptų gyvybę?
Kas suprasti pajėgtų tamšią amžių tolybę?
Kas bent uždangos kraštą mums praskleisti mokėtų?

Maironis

Prologinės mintys

Kokie mes, lietuviai, istorijos pradžioje buvome? Kokius bruožus tada ir vėliau ji mums įpiršo? Kas mes šian dien esame? Ir kokie ryt paliksime? Ką pasauliuui mes davėme? Ir ar galime ką savitesnio duoti? Ar mūsų tauta išlieka tvari?.. Štai tie klausimai, kurie neduoda ramybės kiekvienam bent kiek daugiau pakylėtam virš pragmatikos, virš kasdienybės šurmilio, virš civilizacijos technologijų gaudesio.

Iš istorijos – mokomės. Toks yra populiarus posakis. Bet, priklausomai nuo mūsų intencijų, jis gali būti labai įvairiai suprantamas. Taip, iš istorijos mes mokomės pažinti save, savo prigimtį. Istorija mus moko branginti dvasines, išliekamąsias vertynes. Mokomės gerbt savo tėvus ir protėvius, jų paveldą. Tai padeda mumyse ugdyti dvasinę kultūrą. Savo tautos ir valstybės istorijos dėka mes geriau, pilniau suprantame kitų tautų, viso pasaulio gyvenimą.

Bet gal ne optimizmas bus pagimdės moderniųjų laikų mąstytojų mintį: kas nežino savo istorijos – tas dar tik vaikas; o kas jos nenori žinoti – tas net negimės... Argi šis filosofine išmintimi alsuojantis posakis nėra tolygus pavojaus signalui dėl aiškių žmogaus „nuzombėjimo“ symptomų?.. O gal ir dėl „necivilizuotos“ civilizacijos įsigalėjimo...

Štai tos priežastys, kodėl savosios tautos pažinimas, pirmavaizdžio atkūrimas, turėtų tapti svarbiausiu mūsų rūpesčiu, nuolatine pastanga. Bet kartu ir tokia pastanga, kurią gimdytų socialinių pokyčių veikiamas ir išprovokuojamas, kitoks (gal tobulesnis?) mūsų mąstymas, kitokie, nuolatos atsinaujinantys ir mūsų ramybę „drumščiantys“ gyvenimo tikslai. Neretai pavienis tarp kitų „pa-

simetės“ faktas, atidžiau įsižiūrėjus, į jį „išiklausius“, gali mums duoti pažintinės informacijos ne mažiau nei i solidumą pretenduojanti monografija. Sudužusios vazos kompozicijai, piešiniui atstatyti kartais pritrūksta vienos vienintelės šukės...

Nupūtus praeities dulkes

Istorijos šaltiniai jau nuo XII a. pabaigos fiksuoja pa lyginti staigiai atsiradusį lietuvių karingumą, veržlumą, „apsivainikavus“ įkurta Lietuvos valstybe. Ši netruko per augti į didžiulę imperiją, stebinančią tuometinį pasaulį. Kokios buvo tokio sprogimo varomosios jėgos? Kokie buvo to mechanizmo išskirtiniai elementai?

Anų laikų lietuvių ekspansyvūs veiksmai, tariant mūsų iškiliaus tautiečio A. Greimo žodžiais, „sunkiai išaiškinami demografine ar ekonomine persvara, turėjo būti pagrįsti jau bent ideologiniu solidumu ir stangrumu“, tokios valstybės susidarymą bei jos imperinį išsiplėtimą „turėjo atitikti ir tam tikras „religinio klestėjimo“ periodas“.¹ Kalbėdamas apie religiją, A.Greimas galvojo, be abejo, apie visą tuometinę baltų-lietuvių pasaulėžiūrą ir ja grindžiamus papročius.

Lygiai 800 metų mus skiria nuo panašaus į sudužusios vazos šukę faktu...

„Livonijos kronikose“ randame mus, šiandieninius lietuvius, sukrečiantį įrašą. Skaitome: „Vienas dvasininkas, vardu Joanas, tuo metu buvęs Lettonijoje nelaisvėje, pasakoja, kad tame kaime 50 moterų, žuvus jų vyrams, pasikorė, nes tikėjo, kad kitame gyvenime jos vėl gyvens su savo vyrais“.² Sekant kronikoje dėstomų faktų nuoseklumu ši lietuvių belaisvio – Livonijos dvasininko papasakota ir kronikininkų užrašyta kolektyvinė, daugiau į ritualines apeigas panaši moterų savižudybė įvyko iškart po tose pačiose „Livonijos kronikose“ užfiksuoto lietuvių (tada vadintų lettonais) kuni gaikščio Žvelgaičio žūties ir jo kariuomenės sutriuškinimo 1205-ųjų metų žiemą.

Turime atkreipti dėmesį, kad sklaidant „Livonijos

kronikų” puslapius ir skaitant lakoniškus įrašus, nesunku pajusti rašiusiojo (Henriko Latvio) gana saikingą, išlaikytą toną bei objektyvumo siekiančią poziciją. Pačių livoniečių pralaimėjimai čia registruojami su tokiu pat kruopštumu kaip ir jų priešų pergalės. Taip skaitytojas priverčiamas patikėti tuo, kas „Kronikose” rašoma.

Tarp suminėtų faktų apie moterų kolektyvinę savižudybę ir lietuvių kunigaikščio Žvelgaičio kariuomenės sutriuškinimą nesunku atsekti ne tik akivaizdų chronologinių, bet ir kiek sunkiau įžiūrimą prasminį-motyvacinį ryšį. Būtent pastarajam ir bus skiriamas pagrindinis mūsų dėmesys. Kad būtų aiškiau, apie ką toliau kalbésime, pradžioj išsiaiškinkime faktą apie lietuvių pralaimėjimą, teisingiau – jų kariuomenės sutriuškinimą. Nes tikriausiai tai ir buvo pagrindinė priežastis, išprovokavusi moterų kolektyvinę savižudybę.

Jeigu tikėsime įrašu „Livonijos kronikose”, tuomet žuvo (teisingiau – buvo tiesiog išžudyta) apie 1200 lietuvių vyrų. Netenka abejoti, kad tarp žuvusiuju buvo ir iš to kaimo kilusių karių būrys. Tačiau šiuo atveju mums pirmiausia rūpi atsakyti į klausimą: kodėl krito tokia gausybė lietuvių – didesnė Žvelgaičio, anot kronikininkų Livonijoje, spėjusio išgarsėti karvedžio kariuomenės dalis? Toks klausimas formuluoatinas dar ir dėl tos priežasties, jog lettonei-lietuvių jau buvo „išpopuliarėję” savo staigiais, netikėtais puolimais, plėšikavimo mastais ir tokiais pat staigiais atsitraukimais, t.y. gerai organizuota jėga, įvariusia baime kaimyninių šalių gyventojams.

Anot Livonijos kronikininkų, Žvelgaitis, žygiuodamas su tiems laikams įspūdinga 2000 vyrų kariuomene į Estijos žemes (!), kaip tada buvo įprasta – pasiplėšikauti, pakelui užsuko į Rygą. Būdamas ten gerai žinomas, – atitinkamai buvo ir pagerbtas, gal ne tiek iš pagarbos, kiek iš noro įsiteikti – vis dėlto buvo pagrįstai baiminamasi dėl jo ir jo kariaunos karingos elgsenos. Tais laikais lietuvių ne tik raiti įjodavo į Rygos bažnyčias, bet įvažiuodavo į jas ir su rogėmis. Taip jie, greičiausiai, demonstravo ne tik savo jėgą, bet ir priešiškumą naujam, nesuprantamam, bet grėsmingai į jų pusę slenkančiam tikėjimui ir kultūrai.

Litonijos kronikininkas užrašė, kad lietuvių kunigaikštis tada buvo privačintas midumi. Ir dar kronikininkas užrašė, kad sugrįžęs pas savo vyrus Žvelgaitis pasigyrės, kaip prieš jį kinkas drebinę rygiečiai. Tada jis dar pasakės: „Šiuo metu negriausim miesto, bet kai nugalēsim visą kraštą, prieš kurj einame, tai visus su-gaudysime ir išmušime, o jų kaimą (suprask – Rygą, R. G.) sunaikinsime...”.³

Gal kaltas buvo midus, o gal Žvelgaičio aplinkoje buvo gero livoniečių žvalgo...

Ilgomis voromis nusidriekusią ir su gausiu grobiu: belaisviais, žirgais ir galviais grįžtančią lietuvių kariuomenę iš pasalų užpuolė tam žygiai gerai pasiruošę ir Rygos riterius talkon šiaip taip prisikalbinę žiemgaliai. Pastarieji, anot kronikininko, seniai griežę dantį ant lietuvių už padažnėjusius plėškiškus antpuolius į etnokultūrą, papročiais giminingos Žiemgalos žemes. Na, o dėl belaisvių?.. Jie lietuviams buvo reikalingi kaip beveik nieko nekainuojanti darbo jėga, stiprinusi genties puolamąsių galias.

Pasklaidę „Kronikų” puslapius, randame lietuvių pralaimėjimą „patikslinančią” įrašą praėjus lygiai porai metų po Žvelgaičio sutriuškinimo. Šį kartą kronikininko neįvardytas kitas lietuvių valdovas, surinkęs gausią kariuomenę, vėl puolė Livoniją (1207 m.). Krikščionims šis valdovas, anot kronikininko, tada taip yra pasakęs: „Prieš dvejus metus Jūs sumušė mano iš Estonijos grįžtančią kariuomenę, kada ji miegojo; o dabar rasite mane ir visus mano vyrus žvalius”.⁴

Suprantu, kad tuo istoriniu pasažu aš tarsi prieštarauju sau pačiam, t.y. tam, apie ką ir kita tonacija yra mano rašyta ir kas čia bus rašoma toliau. Betgi tuometinio aplinkinio pasaulio (ne vien Livonijos) metraščiuose minimi lietuvių buvo būtent tokie – žygiaiš buvo plėšikaujama. Taip, tokia buvo to meto pasaulio realybė. **Savi** ir **svetimi** turėjo visai kitokią negu šiandien prasmę. **Svetimą** galima buvo apiplėsti, naikinti, žodžiu, elgtis su juo kaip išmanai, neatsiklausiant savo sąžinės. Krikščionybė tokį supratimą ir juo diktuojamą elgesį keitė, bet, kaip žinome, ne visada jai tai sekėsi padaryti. Pagaliau, lietuvių, bene karingiausia tapusi baltų atšaka, plėšikauti galėjo pramokti gal iš dar karingesnių savo kaimynų vikingų arba ir slavų, kurie prieš tai negailestingai siaubė baltų genčių žemes ir jas aneksavo.

Tuometiniame mūsų protėvių gyvenimo būde, jų elgsenoje jau nuo tada matome dvi viena kitai prieštaraujančias linijas: tradicinę, arba etnokultūrinę, išreiškiančią lietuvių dvasinio gyvenimo sanklodą, prisodintą sakralinių, dvasinių vertybų, ir naujaą, arba pragmatinę, išreiškiančią agresiją ir materialinę savinaudą. Tai nebuvo kažkas išskirtina, būdinga tik lietuviams. Tačiau istorija vėliau paliudys, kad tų dviejų skirtingų, bet, rodos, tais laikais viena kitą palaikančių, natūraliai sutariančių trajektorijų nesutapimas augs. Jos ims viena kitą neigti ir net konfrontuoti viena su kita. Tokį elgsenos trajektorijų nesutapimą turime pagrindo, bent hipoteitiskai, laikyti viena iš priežasčių, nulėmusių lietuvių taučios nesugebėjimą išsaugoti, pasauliu perduoti baltiškosios civilizacijos paveldą – jos kultūros lobyną.

Bet grįžkime prie „Livonijos kronikose” užfiksuoto lietuvių moterų kolektyvinės savižudybės, t.y. dvasinę, etnokultūrinę genties (tautos) elgsenos liniją iliustruojančio fakto. Būtent juo remdamiesi, pabandykime bent keliais potėpiais nusakyti, rekonstruoti tuometinį lietuvių socialinės organizacijos būvį. Šiuo atveju mus labiausiai domina genties susitelkimas. Domina vidinė spyruoklė, kurios déka į paviršių buvo „išmesta” lietuvių ištvermė ir karinė narsa (tegu kol kas pasireiškusi ir grobiamaisiais žygiais).

Sociologinės minties vingias

Ar ši, kaip mums dabar atrodo, ne tik šiurpi, bet ir nesuprantama savižudybės akcija buvo tik pavienis, išskirtinis, t.y. atsitiktinis faktas? Aš tuo linkes gana rimtai abejoti. Net ir dėl tos priežasties, kad Livonijos dvasininko buvimas tame kaime buvo grynas atsitiktinumas. Jeigu jo ten nebūtų buvę, patikėkime, to faktą pasaulis būtų taip ir nesužinojęs. Lietuviai savo kronikininkų neturėjo, o žmonių gyvoji istorinė atmintis yra ne tik trapi, neatlaikanti laiko išbandymų, bet ir linkusi fiksuoti tik tai, kas yra neordinariška, labai išskiria. Tad neturėtume pamato manyti, kad tokia šiandieniniu mūsų protu nebesuvokiama akcija – auka negalėjo įvykti ir kituose lietuvių kaimuose (ir ne vien tuomet, po to nelemtu sutriuškinimo), apraudančiuose savų vyru žūtį?

„Kronikose” kalbama, kad savižudybės aukai apsisprendė 50 moterų. Sunku būtų patikėti, kad iš vieno kaimo savižudybei susirinktų toks didelis moterų būrys. Apskritai, neįtikėtina, kad taip laikais kaimuose gyventų po 80 ar 100 šeimų (juk ne visos kaimo sodybos Žvelgaičio kariuomenės sutriuškinimo metu turėjo prarasti pagrindinius savo maitintojus). Ką reiškia 80 ar šimtas šeimų? Su vaikais ir seneliais – tai apie 1000 gyventojų. Visas miestelis! Net ir Kernavėje, Lietuvos kultūriname-administraciniame centre, jos klestėjimo metais gyventa 1500–2000 žmonių (tokią nuomonę yra išsakę tą miestą-gyvenvietę kasinėję archeologai). Taigi kronikoje pateiktas skaičius turėtų būti tikslinamas. Kaip?

Jeigu laikomės nurodyto ar jam artimo skaičiaus versijos, turime pakankamą pagrindą manyti, kad į ritualinę savižudybę buvo susirinkusios moterys ir iš aplinkinių gyvenviečių. Taip pat galime manyti, kad savižudybės vieta, tas livoniečio paminėtas kaimas, turėjo būti koks nors tuometinių lietuvių regioninis („parapinis“) religinis centras. Galime įsivaizduoti čia buvus alkakalnį, religinius statinius, aukurą, čia gyvenus krių ar vaidilą, buvo gal senolių taryba, kuri sekė, ar laikomasi papročių, ar sutaria bendruomenės žmonės, reguliavo ritualines apeigas. Pakankamai motyvuotai taip pat ga-

lime įsivaizduoti, kad tos moterys, atsisveikindamos su gyvaisiais, buvo apsirėdžiusios šventiniai drabužiai, pasipuošusios turėtais papuošalais. Jos eilute ėjo į au-kojimosi vietą, o aplink aidėjo pasilikusių gyventi moterų raudos, iki kraštutinumo jėlektrinusios visą žmonių minią (tikėtina, kad našlaičiais tampantys vaikai, su savo neišpasakta gėla buvo uždaryti trobose)...

Dabar mes galime tik apmaudauti dėl to, kad kronikinkas buvo itin lakoniškas ir iš livoniečių dvasininko pasakojimo apie tą šiurpią istoriją nepateikė jokių detalių. Tačiau nenuleiskime rankų... Rekonstruodami prieš 800 metų įvykusios tragedijos vaizdą, bandykime eiti toliau.

Kaip buvome užsiminę, mus domina ne tiek pats moterų savanoriškos savižudybės faktas ar jam pasiryžusių moterų skaičius. Negalime sutikti su G. Beresnevicius perpasakotu vokiečių istoriko W. Mannhardtoto teiginiu – to paties 1205 metų faktą interpretacija, kad lietuvių moterys, tapusios našlėmis, žudési netgi entuziastingai, šitaip norėdamos po vyru žūties pratęsti su jaismantaujančiu gyvenimą...⁵ Mano įsitikinimu, tokią dramą nulémęs socialinis kultūrinis kontekstas buvo kur kas sudėtingesnis, nei šiuo atveju manoma. Tokio tipo apsisprendimas ar auka nė iš tolo negali būti panaši į lengvabūdiškumą ir, jei tik įmanoma, – ji visada vengta. Tačiau auka yra atsidūrusi sociumo formavimosi centre. Genčių, bendruomenių susiformavimas ir apskritai visuomeninis gyvenimas įmanomas tik mažesnės ar didesnės aukos kaina (suskaičiavus vien XX amžiaus lietuvių aukas už savo tautos išlikimą, gautume stulbinančią statistiką)...

Šis faktas neabejotinai liudija daug sudėtingesnį pasaulį, kad egzistavo tokį moterų apsisprendimą pagimdžiusi turttinga, sudėtinga žmonių dvasinio gyvenimo ir bendravimo kultūra. Kokia buvo tuometinė mūsų protėvių pasaulėžiūra? Kokios galėjo būti paprotinės normos, štai taip lemingai „kietai“ reguliavusios bendruomenės narių elgseną ir pan.? Šiuo atveju galbūt tikslinė skverbtis į mūsų protėvių galvoseną, siekiant suprasti jų požiūrį į pačią mirtį.

Gerai žinome, kad to meto baltų pasaulėžiūra, tikėjimas buvo kosmogoninis, animistinis (sudvasinantis gamtinį pasaulį). Tikėta ir metempachoze, t.y. persikūnijimu pomirtiniame gyvenime. Iš anų laikų mus pasiekė tokios sąvokos kaip Sotvaras, Praamžis, Viešpats. Tas tikėjimas ne tik pačiaisiai jvairiausiais būdais buvo persipynęs su kasdieniu žmogaus gyvenimu. Tam tikrais momentais jis galėjo didinti transcendentines galias. Kalbant suprantamiau, moterys jausmai ir mintimis dalį savo energijos perduodavo vyrams, o šiems žuvus, iškart turėdavo pajauti dvasinį emocinį smūgį, fizinį skausmą. Tikėtina,

kad visa tai šiuo kolektyvinio nusižudymo atveju padėjo joms apsispręsti.

Tikiu, kad pastarasis mano teiginys gali būti nesuprastas dabartinės jaunesniosios ir net viduriniosios kartos žmonių. Informacinės technologijos ir pragmatinė skuba jau perdaug įsigalėjo mūsų dabartiniame gyvenime. Visą žmogaus jauseną bei mąstyseną jos nukreipė gryna materialinio interesu ar kitokių utilitarinių tikslų kryptimi. Tačiau būtent taip teigdamas aš neatmetu, kad savarankiškesnį dvasinį gyvenimą tebepraktikuojantys asmenys, manau, mane tikrai supras. Daugelis iš jų žino: žmogaus dvasinės galios yra neįtikėtinos. Jų įvaldymo paslaptis neblogai (o gal puikiai?) žinojo mūsų protėviai. Apie tai pakankamai aiškiai liudija ir po krikščionybės bei modernybės antpuoliu keistu būdu užsilikę pirmapradės etninės kultūros elementai.

Mus pasiekusi liaudies dainų dvasia savo koncentruota jėga ir turiniu argi neprimena praktikuotų ritualinių apeigų? O telepatijos bei liaudies medicinos elementai? O primityvizmu ar išsigimimu dvelkės, savo tikrąjį kontekstą ir prasmę praradės, bet iki pat XX a. pabaigos praktikuotas (netgi kolūkinę santvarką „atlaikės“, pavyzdžiui, Dzūkijoje) burtininkavimas ar „žiniuoniamimas“? Arba ir šiandien paplitęs masinis domėjimasis ekstrasensoriniai reiškiniai ir pan.? Archetipai, tie mūsų protėvių elgsenos elementai, glüdi mūsų prigimtyje, ir, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, gali netikėtai išsiskleisti. (Gal tuo socialinės genetikos paveldu gali būti paaškinamas ir didesnis, palyginti su kitomis tautomis, lietuvių polinkis į savižudybes?).

Šiuo atveju mums nesvarbu, kad tokis tikėjimas ir tokia elgsena buvo būdinga senosioms, archajinėms civilizacijoms. Svarbiau, kad tokis įtikėjimas vyro ir moters sajunga galėjo ją daryti ypač patvarią. O tai – labai daug. Toks įtikėjimas suteikdavo ne tik vaikams ir vaikaičiams patvarias, tėstines dvasines vertýbes, bet ir pačią genties (tautos) sąrangą paversdavo patvaria, atlaikančia užslinkusias negandas ir pasiruošusia ekspansyviems žygiams. Šis moterų kolektyvinės savižudybės faktas akiavaizdžiai liudija to meto lietuvių kaimo bendruomenės, klando, genties susitelkimą (dabar vadinančią integralumu). Jis buvo pavydėtinai stiprus. Žinoma, šiandien pasakytume – vis dėlto slopinęs žmogaus individualybę ir net elementariaspas prigimtines teises (net teisę į gyvybę). Orientacija į individualizmą, žmogaus teisių deklaravimą šiandien daugeliui (ypač tarp jaunimo) yra užgožusi anuometinių mūsų protėvių gyvenimo bendruomenėmis objektyvesnį, pilnesnį suvokimą.

Sakoma, kad visuomenė kaip tokia tikslų neturi ir jų neiškelia. Visa tai atlieka individualūs veikėjai. Tačiau šioje kolektyvinėje savižudybėje aiškiai įžvelgiame

struktūruotas bei legitimuotas (papročio įteisintas) socialinės elgsenos trajektorijas. Igavusios paprotinio kanono pavidalą, jos lemia ne tiek individualaus veikėjo pasirinkimą, kiek bendruomenės ar genties likimą. Susimąstykime kad ir dėl tokio, rodos, paprasto fakto: našlaičiaišlikusius vaikus priglobdavo giminės. O gal net ne tai svarbiausia... Pats jų, našlaičių, buvimas gyviešiems savo ruožtu primindavo žmogaus priedermių, dvasinio, psichologinio genties rišlumo, sasajingumo (koherentiškumo) būtinybę ir esybę.

Skaitytojui priminsiu... Remdamiesi tuo moterų kolektyvinės savižudybės faktu, bandome išsiaiškinti esminę problemą: iš kur anuometiniai lietuviai sémési vieybės, stiprybės ir narsos? Kokiaišskirtiniai elementais pasižymėjo juos telkianti gyvenimo praktika? Individualizmo grindžiamas mąstymas čia duotų ne kažin kokį rezultatą...

Savižudybei negalėjo apsispręsti vien našle tapusi moteris. Tokią kraštutinę ir desperatišką (kaip mums darbar atrodo) elgseną turėjo diktuoti itin griežti to meto papročiai, bendruomeninis jų paisumas. (Labai panašu į tai, ką šiandien matome musulmonų fundamentalistų-mirtininkų atvejais...) Turėkime omeny ir tą faktą, kad didžioji baltų genčių dalis jau buvo aneksuota ir net asimiliuota. Aplinkinis pasaulis diktavo būtinybę ieškoti būdų, kaip padidinti dar laisvos, susitelkimo ieškančios lietuvių genties koherencines (rišliasias, suburiamašias) galias.

Taip susiklosčius aplinkybėms, moterys taip pat buvo verčiamos įsijungti į genties karinę rengtį. Buvo verčiamos prisiminti netgi tokią kraštutinę organizuojamų karo žygių netektį arba auką, kaip antai, tapus našlėmis, savo pačių savanorišką mirtį. Vien šitokios aukos supratimas jų vyrams turėjo suteikti daugiau ištvermės ir narsos. Tokių faktų iš aplinkinių genčių ar tautų gyvenimo mes nežinome. Kronikos ar metraščiai jų neužfiksavo. Turime pagrindą manyti, kad būtent lietuvių moterys prieš vyrų žygių šitaip savaip prisiekdavo ir savo vyrams, ir bendruomenei, ir dievams.

Analizuodami tą faktą ir ji lėmusią moterų elgsenos motyvaciją, mes galime taip pat formuluoti atsargią prieplaidą, kad ne vien įtikėjimas bendru pomirtiniu gyvenimu, jo tēstinumu dausose jų vyrams suteikdavo daugiau jėgų ir drąsaus veržlumo žygiuose. Gal jie visada žinojo, kad jų gėdingo pralaimėjimo atveju moterys tikrai prieš save pakels ranką? Susimąstykime... Gal moterys – mirtininkės šitaip apsisprendė taip pat prisiirodamos dalį kaltes? Gal jos išgyveno gėdą dėl vyrų neatsargumo ir todėl ištikusio triuškinamo pralaimėjimo? Neatmeskime ir tokios prielaidos. Bendruomeninės, gentinės santvarkos laikais – tai visai įtikėtinės dalykas...⁶

Priverstiniai nusižudymai lietuvių istorijoje žinomi ir iš kitų šaltinių. Štai liudijimas, kurį randame XVI amžiaus humanisto M. Montenio (M. de Montaigne) raštuose: „Apie Lietuvos kunigaikštį Vytautą pasakojama, jog kadaise jis išleido įstatymą, pagal kurį nubaustieji mirties bausme nusikalstelėliai turėjo patys įvykdyti sau nuosprendī“, – rašė šis filosofas ir švietėjas. Anot Montenio, Vytautas nejsivaizdavo, kaip niekuo nekalti pašaliniai asmenys galėtų būti panaudojami ar verčiami žudyti žmogų.⁷ Mano supratimu, ši pastaba liečia ne tiek didijį kunigaikštį Vytautą, jo politiką, kiek to meto lietuvių tautos papročius, jos dorovinę kultūrą. Mūsų laikus yra pasiekės priežodis: „Eik ir pasikark...“, kuris buvo metamas pikta padariusiam ar kuo įkyrėjusiam žmogui, – akivaizdus buvusios kultūros ir tokį papročių atspindys.

Žvelgaičio laikų kultūra, ano meto žmonių pasaulėjauta mums sunkiai besuvokiamą. Bet sudėlioje kai kurias detales į viena, vis dėlto turime pagrindą tikėti, kad anų laikų lietuvių moterų auka galėjo būti išprovokuota būtent bendros kaltės išgyvenimų dėl to nelemti jų vyru pralaimėjimo. O tai reiškia ir elgsenos būdą tikslu išsaugoti gyvujų narsą, o bendruomenės – susitelkimą.

Atkreipsime dėmesį ir į tą faktą, jog to meto sąlygomis lietuvių – 2000 vyru kariuomenė buvo gana įspūdinga. Tai liudija, kad karių klasė ar jų luomas dar nebuvo susiformavęs ir kad pagrindinę kariuomenės dalį galėjo sudaryti eiliniai kaimo vyrai, vasaros arkla pakeitę į žiemos ietj ar kalaviją. Bet tai kartu ir papildomas įrodymas apie to meto lietuvių bendruomeninį sutarimą ir sugyvenimą.

Dabartis tarp praeities tąsos ir jos nunykimo

Sunku šiandien mums, vos ne visuotinai aprašatusiems nuo aukos, aukojimosi, apnikiems pragmatikos bei savinaudos, natūraliai bei pilniai įsivaizduoti tą jaudulį, tą psichologinį sąmyšį, kurį išgyveno to kaimo (o gal – kelių?) bendruomenė, išgirdusi ne tik žinią apie vyru žūtį, bet ir apie moterų apsisprendimą kolektivinei savižudybei. Kas po to galėjo belikti iš to kaimo? Kokia dvasia metų metus vėliau sklandė virš jo laukų ir trobų? Kaip turėjo atrodyti likusią gyvenimas po tokį netekčių? Ką išgyveno vaikai, tapę visiškais našlaičiais (gal ir patys stebėję savo mamų savanorišką mirtį)?

Viena galime šiandien patikimai tvirtinti: į dausas tuo ar kitu būdu iškeliausiuju artimieji tvirtai tikėjo: ir nepavykusime žygyje žuvusių vyru, ir savanorišką mirtį pasirinkusių moterų vėlės apsigyvendavo čia pat – šventuose ąžuoluose ir kaimo trobas gaibusiose plačiašakėse liepose. Tais senojo tikėjimo ir žmogaus sudvasinto gyvenimo laikais nebuvo, kaip dabar, griežtos ribos tarp

gyvujų ir mirusiuų pasaulio. Abu jie sudarė vieną ansamblį. Tarp tų pasaulių egzistavo įtikėjimais, gyvojo žmogaus dvasios adoracijomis nutiestas tiltas, teikęs žmonėms stiprybęs, sąlygojės priesakų, duotų iškeliausiuems į dausas, laikymąsi. Gal būtent dėl to iki pat mūsų laikų gyva ir jaukių kaimo kapinaičių tradicija. Gyva stabmedžumo dvasios nepraradusių koplytstulpiai, kryžių statymo, vėlinių šventimo tradicija (beje, pragmatikos apniktame pasaulyje šiandien, labai jau primenanti sumiesčionintą manieringą butaforiją). Gal būtent dėl to gyva ir dirbamuose laukuose saugoti užsilikusius vienišus ąžuolis, gojus ir gojelius, neišnaikintus net tarybinės melioracijos metais, tradicija.

Plėtodami retrospekyvinę įžvalgą, galime formuluoti ir atsargiai prielaidą, kad kolektivinės savižudybės aktais bei jų nulémę kaimo bendruomenės, genties narių santykiai ir išgyvenimai galėjo būti testimai, t.y. paveldėti iš dar senesnių laikų; kad tokio pobūdžio ritualinė elgsena galėjo maitintis syvais, einančiais iš dar gilesnių istorijos, etninės kultūros klodu. Agrarinės epochos, bendruomeninės santvarkos sąlygomis gyvenančiam asmeniui buvo svetimas individualizmas, todėl jis ne taip sunkiai aukodavosi vardan bendrų vertybų, vardan kaimo bendruomenės, genties, tuo sustiprindamas jos išliskimo ir išsitvirtinimo pasaulyje šansą. Anoje nuo mūsų nutolusioje epochoje tautų kraustymasis sukelė tikrą socialinių santykų perversmą – savotišką sąmyšį, kuris įvairiai, tai gėstantčiai, tai stiprejančiai ratilais pasiekė ir mūsų laikus...

Lietuviai, kaip pripažįsta to meto aplinkinių kraštų krikos ir metraščių, émė demonstruoti išskirtinę jégą. Bet ji negalėjo atsirasti veikiama vien tokį veiksnių kaip vadų diktatas, karinė disciplina, materialinės naudos siekis, priešo grėsmės likvidavimas ir pan. Turėjo rastis papildomi veiksniai, pirmiausia susiję su ideologija, pasaulėžiūra, gimdę kitus žmogaus, bendruomenės elgsenos principus. Ir jie radosi... Tie „išsirutulioje“ veiksniai bei principai klojo pamatus užgimstančiai, galias telkiančiai ne tik etninei (etnokultūrinei), bet ir politinei, savo valstybingumą įtvirtinančiai tautai.

Tebus vėl atleista už pasikartojojam...

Nuo slavų invazijos pasimetusioms baltų gentims reikėjo surasti būdą, kaip padidinti savo atsparumą, sustiprinti karingumą. Ir dar – kaip vaduotis iš tokų siekį kaustančios tradicijos... Tik po kelių šimtmečių buvo surastas tokis būdas, kuris atitiko jau tautų kraustymosi sujauktą, ilgus amžius archajinėmis tradicijomis bei papročiais grįstą pasaulį. Tam priskirtina ir „Livonijos kronikose“ užfiksuota bei mūsų iš socialinės antropologijos pozicijų interpretuota 1205-ųjų metų lietuvių kaimo tragedija – savanoriška moterų mirtis.

Ši tragedija labai artima ir visiems žinomai istorijai apie Pilėnų (Punios) kunigaikštį Margirį: apie jo ir jo gentainių (anot skirtinę šaltinių, – 3000–4000 žmonių) savanorišką kolektyvinį išsižudymą, susideginimą 1336 metais. Tačiau negalime nepastebeti, kad tuos faktus-jvykius skiria du esminiai dalykai. Moterys nusižudo apraudodamos ne tik savo vyrus, bet greičiausiai vedinos ir bendro kaltės-gėdos jausmo. Jų vyrai žuvo ne šiaip būtinybės išprovokuotame karo žygyje, bet plėšikavimo pobūdij turėjusioje ekspedicijoje (išpuolyje). O Pilėnų lietuvių (vyrai, moterys, seneliai ir vaikai) išsižudė išeikvojė visas savo gynybines galias ir nenorėdami gyvi pasi- duoti priešams – būti kryžiuočių išniekintiems ar pavers- tiems belaisviais-vergais. Matome, kad tarp šių abiejų faktų esama gana esminio pasaulėžiūros, dorovinės kultūros skirtumo. Margirio ir jo žmonių tragedijos metu lietuvių valstybė jau egzistavo. Tačiau minėtos linijos, tradičinė – dvasinė ir pragmatinė – utilitarinė dar gražiai „sutarė“, paversdamos gentį sutelkta, bet kokias negandas atlaikančia bendruomene.

Tarp šių dviejų faktų – 130 metų tarpsnis, iš kurio nebeturime žinių ar užuominų apie moterų, tapusių našlėmis, kolektyvinės savižudybės papročio tēstinumą. Matyt, mūsų protėvių pagaliau buvo susivokta, kad tokie drastiški poelgiai, šalia natūralios vyrių-karių žūties, gentį veda prie susinaikinimo. (Panašiai kaip prie jotvingių susinaikinimo, anot J. Dlugošo, pridėjo beatodairiška vyrių narsa, ryžtas niekada nesitraukti iš mūšio lauko.) Bet koherencija – tasai bendruomenės, genties dvasinis, socialinis rišumas, sasajingumas jau buvo pasiekta, taip tėstine realybe. Ir ne tik ginamoji, bet ir puolamoji, ekspansinė genties (tautos) jėga jau buvo jvaldyta.

Beje, tasai Livonijos kronikininko užfiksotas lietuvių moterų kolektyvinės savižudybės faktas mums pri- mena tolimoje Indijoje iki pat modernių laikų egzistavusį paprotį: mirus vyru iki moteris irgi pasiryždavo pas- kui savo vyra iškeliauti į dausas... Tegu tuos faktus skiriantis geografinės erdvės, civilizacijos bei laiko tarpsnis ir išpūdingas, bet argi iš jų nematyti lietuvių mentalinės sašaukos su senaja, pirmaprade indoeuropiečių kultūra?

Ką apibendrinančio galėtume pasakyti apie lietuvių kaimo tragediją, įvykusią prieš 800 metų ir, žinoma, – ją pagimdžiusias aplinkybes? Ką dar galėtų „pasiūlyti“ šių Henriko Latvio „Livonijos kronikose“ užfiksotų faktų sociologinis aiškinimas?

Mūsų interpretuotoje Žvelgaičio kariuomenės sutriuškinimo istorijoje ižvelgiame dvi sociogenetines (tautodaros) linijas. Priminsime... Pirmoji – lietuvių dvasinio, etnokultūrinio gyvenimo, papročių tēstinumo ir jų dikta- to socialinėje organizacijoje tradicijos linija. Antroji – pragmatinė, materialinio gyvenimo organizavimo, teisin-

gäu – naudos siekio kitų (svetimujų) sąskaita. Prie jos pridėkime ir to meto sąlygomis modernumo raiškas (tar- kim, ginkluotės ar antpuolių organizavimo pavidalu) liniją. Vėliau viena iš jų įgaus Rūpintojėlio, t.y. kančios, meditacijos ir susitaikymo su likimu, o kita – Vyčio, t.y. valingumo, karingumo ir pragmatinės ekspansijos įvaizdij (simbolii). Tarp šių santykinai įvardytų linijų kuo toliau, tuo labiau aiškės jas skirianti properša, tapsianti net savotiška praraja – mūsų tautos likimui pikta lemiančiu šešeliu. Natūralios jų vienybės stygius formuos tautos ci- vilizacines negalias, lems tautos susiskaldymą, vadina- mosios masės ir vadinamojo elito atskirtį. Tiesa, pirmoji, etnokultūrinė, dvasinė lietuvių socialinės organizacijos linija, persipindama su pragmatine, dar ilgai duos ge- ruosius savo vaisius. (Manau, kad jų ir šiandien neišsiža- da savo tautos istoriją bent kiek giliau, objektyviau pa- žystantis ukrainietis, baltarusis ar nuo imperinio masty- mo išsilaisvinęs lenkas ar rusas...)

Pragmatinis, civilizuotas pasaulis, į kurį įsilius lietuvių tautos pastangomis sukurta valstybė, pareikalauja taip pat pragmatinės elgsenos. Bet tautai, kuri puoselėjo, praktikavo labiau sakralinėmis vertybėmis prisodrintą tradi- cinių dvasinj gyvenimą, elgsenos, atitinkančios aplinkinį civilizuotą pasaulį, tikrai pritrucks. Susižavėjė ekspansija, svarbiausią dėmesį skirsite ne demografine mažuma „netyčia“ tapusiai savo tautai ir jos kultūrai, bet civiliza- ciniam, t.y. technologiniam potencialui stiprinti. Išryš- kėjusį civilizacinių (technologinių) atsilikimą bus bando- ma užpildyti pasikvietus į Lietuvą utilitarizmo ir prag- matizmo meistrių tautą – žydus. Jiems čia, skirtingai nuo kitų Europos šalių, bus suteiktos didelės privilegijos. Ta- čiau gamtameldiškiesiems ir karingiesiems lietuviams ši tauta bei jos kultūra taip ir liks nelabai suprantama, visa- da atrodys inkliuzinė... Taip, ši tauta sugebės minėtą lie- tuvių civilizuotumo properšą užpildyti konkrečiais dar- bais, sugebės papildyti lietuvių ekspansines, gal teisin- giau – pragmatines, galias. Bet dvasine prasme Rūpinto- jėlio ir Vyčio, t.y. dvasinumo-kontempliacijos ir prag- matiškumo-ekspansyvumo atskirtis išliks, paplaudama, išplaudama lietuvių tautos gyvybingąsias jėgas. Ta atskir- tis, tarsi koks piktas ženklas taps savotišku pleištu, įsirė- žusiu tarp tautos ir valstybės, pažeisdamas jų sąrangos natūralumo ir normalaus evoliucionavimo galias...

Epiloginiai pamąstymai

Ir archeologija, ir rašytiniai šaltiniai, ir vėlyvuosius laikus pasiekę gyvosios kultūros elementai liudija, kad baltų (tarp jų ir pradinė lietuvių) civilizacija, elgsena bu- vo gana savita. Mūsų protėviai nestatė mūro pilį, šven- tyklų ir miestų. Tauta neišgarsėjo, kaip kitos, savo raš-

menimis, metraščiais, užrašytais filosofiniais pamokymais ar prekybiniais karavanais. Didingi mūriniai pastatai nebuvo reikalingi tiems, kurie gyveno gamta ir gamtoje. Ir kurių vada dar nebuvo tapę karūnuotais, gausybės tarnų ir prabangos supamais valdovais. Žmonių dvasinę kultūrą ir papročius palaikančios, ugdančios apeigos buvo atliekamos alkakalniuose po atviru dangumi, šitaip neišskiriant savęs iš gamtos, o suliejant su ja. Mūro rūmas mūsų protėviams tikriausiai reiškė ne tik socialinį susireikšminimą, bet ir žmogaus atskirtį nuo gamtos. O raštą jie suvokė kaip gyvo žodžio išdavystę, kaip savos atsakomybės sumenkinimą, kaip nepatikimą tarpininką (gal dėl to ir savųjų raštininkų neturėta). Ši tauta priklausė dvasinės kultūros, dvasinės civilizacijos pasauliui. Kollektivinė moterų savižudybė – akivaizdus tokio pasaulio liudytojas. Būtent iš to pasaulio atomų bei elementų buvo audžiamos drobės, žiedžiami puodai, daromos plytos – šitaip statant savosios civilizacijos rūmą. Bet rūmą, kuris jau kaupė, akumulavo ekspansinę galią. Ši galia netruko išsiskleisti dabartinės Baltarusijos, Ukrainos, Rusijos platybėse – savo protėvių gyventose žemėse, tik jau kitu, kitokį civilizuotumą įgijusių pavidalu.

Vakarietiskoji mąstymo tradicija civilizaciją ir civilizuotumą linkusi sieti su technologijomis, jų raidos bei sklaidos laipsniu. Nūdien visu balsu kalbama apie informacines technologines galias (kurios lemia jomis disponuojančiųjų diktatą). Betgi technologijos visada išreiškia labiau materialųjų negu dvasios pasaulį. Tokią modernizacijos tradiciją labai aiškiai yra nusakęs dar G. Hegelis. Jis manė, kad žmogaus išsivadavimas iš gamtameldiškumo, gamtos gimdomo juslių pasaulio ir esąs tikrasis civilizuotumas... Bet ar mes, „vakariečiai“ (ir – ne tik), šiandien nepasigendame būtent dvasinės kultūros, dvasinėmis vertybėmis grindžiamos elgsenos? Ar nesame „sotūs“ technologijų išplėtoto, vis agresyvėjančio vartojimo kulto? Argi ne dėl įsigalėjusio pragmatizmo ir jo sukeltų padarinių žudosi nūdienos lietuvių? Ne tik suaugę, bet, kas baisiausia, ir paaugliai...

Vargu ar kas nuneigs, kad Indija ar kiniečių pavergtas, darkomas Tibetas buvo sukūrė savitas, dvasios kultūra turtingas civilizacijas. Jų jokiu būdu nepavadinimė technologijų civilizacijomis.

Atskirtis tarp žmonių istorinio – kultūrinio sąmoningumo ir bendruomeninio sutarimo, viena vertus, antra vertus – jų utilitarinio, pragmatinio sąmoningumo bei sutarimo atmainų, egzistuoja. Tokias socialinės organizacijos „žirkles“ (ne tik lietuvių tautos gyvenime) globalizacija ir kuria. Ko gero, tokios „žirklės“ lietuvių tautos prigimtyje ir paliko suicidinės elgsenos pėdsaką – tą, kuris šiandien gimdo kraštutines, desperatiškas savižudybių atmainas...

Tikėtasi, viltasi, kad istoriškai susiformavęs pleištas, nulėmės lietuvių tautos civilizacines negalias, išnyks arba bent sumenkės Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare. Kol kas nieko panašaus neatsitiko. Greičiau atvirkščiai... Utilitarinės pragmatinės elgsenos atvašynas, cinizmu alsuojantis savanaudiškumas, uždengės dangaus skliautą, toliau stelbia iš anų, drastiškais poelgiais garsėjusių laikų, užsilikusių lietuvių tautos savasties liniją.

Gal socialinė genetika mums tebeteikia subrandintus savo vaisius?...

NUORODOS:

1. Greimas A. Tautos atminties beieškant. - Vilnius-Chicago, 1990. – P. 17.
2. Latvis H. Verbergė H. Livonijos kronikos. - Vilnius, 1991. – P. 39.
3. Latvis H..., p. 38
4. Latvis H..., p. 53
5. Beresnevičius G. Dausos. - Gimtinė. Tauta. Klaipėda, 1990. – P. 14.
6. Savanoriškos savižudybės atvejų mes žinome ir iš kitų tautų vėlesnio gyvenimo. Lankantis Bulgarijoje mums parodė pamincklą, kuris buvo pastatytas pagerbiant merginas-savižudes. Otonianų laikais XIX a. pr. „medžioklėje“ tišklu užpildyti sultonų haremuis buvo sugauta 40 bulgarių merginų ir jos vestos belaisvių kolona. Būdamos ištikimos joms įskieptytoms vertybėms, o gal nenorėdamos patirti pažeminimo ir gėdos, jos susiriso kasmis ir kolektyviai puolė nuo aukšto skardžio į jūros krante kyšančius šiurpą kélusius aštrius akmenis...
7. Montenis M. Esē. – Vilnius: Mintis, 1983. - P. 133-134.

The Fact of Ethnocultural Behaviour and its Social Anthropological Interpretation

Romualdas GRIGAS

Author analyses an instance of collective suicide of Lithuanian women accomplished in the year 1205. The rationale of this tragedy – the death of their husbands during an unsuccessful battle. Author analyses this fact, stated in the "Chronicle of Livonia", from the viewpoint of social anthropology.

Author believes this ritual suicide to have taken place in a regional confessional centre with women-widows converging there from neighbouring villages...

The reasons and motivation for suicide of 50 women are supposed to be:

- a) belief in post-existence;
- b) not only spiritual, but also physical pain suffered because of the loss of their husbands;
- c) the collectively felt sentiment of shame for the defeat of their husbands;
- d) strict customary canons, which strengthened Lithuanian (mostly, militants of the Baltic tribes) communal consonance, and the increase of expansional powers.

By this fact the author is trying to envisage the intersection of the two patterns of life: ethnocultural-spiritual and utilitarian-pragmatic.

Dvaras ir Dvargantas

Dainius RAZAUSKAS

*Straipsnio objektais – lietuvių kalbos žodis dvaras ir lietuvių mitinės būtybės Dvarganto vardas bei atitinkamos funkcijos. Straipsnio tikslai, pirma – priminti ir pabrėžti (tai jau iš esmės išsakyta kitų, pirmiausia V. Mažiulio), kad lietuvių žodis dvaras veikiausiai vis dėlto nėra slavizmas, nors nuo XIX a. taip buvo iprasta, kad ir paabejojant, manyti; ir, antra – parodyti, kad J. Lasickio pirmojo paminėta lietuvių mitinė būtybė Dvargantas tokiu atveju gali būti pakankamai archajiška (nors ir būtų degradavusi). Straipsnio metodai – etimologinis, šaltinių analizė, lyginamasis. Išvada: kadangi pirminės baltų-slavų *dvar- reikšmės būta ‘durys, vartai’, tai savo funkcijomis Dvargantas, galimas daiktas, pirmiausia buvo durų ar vartų sargas (dēmenj -gant- siejant su ginti) – visame pasaulyje gerai žinomo archetipinio „durų / vartų sargo” lietuviškas atstovas.*

1. Dėl žodžio *dvāras* kilmės

Pasak žymaus rusų baltisto Ju. Otkupščikovo, „jau J. Schmidt’as [1872 metais] rašė apie negalimybę atskirti seniausius prieistorinius skolinius nuo savų giminiškų žodžių. Ypač keblu išskirti net palyginti velyvus skolinius baltų-slavų areale, kur pasiskolinto žodžio fonetinis ‘pavidalas’ daugelio atvejų sutampa su savais giminiškais žodžiais”¹. Kitaip sakant, „iki šiol nerasta pakankamai patikimų kriterijų, pagal kuriuos šios epochos baltų slavizmus būtų galima griežtai atskirti nuo slavų baltizmų ir savų giminiškų žodžių”. Todėl išties tik „psichologiskai galima suprasti tuos lietuviškai kalbančiuosius, kurie, slaviškai leksikai vis gausiau prasiskverbiant į jų gimtąją kalbą, bet kokius panašiai skambančius žodžius ēmė laikyti slavizmais. O vėliau, išivyravus hiperpuristinėms tendencijoms, daugybė grynakai lietuviškų žodžių, turinčių artimus atitikmenis slavų kalbose, buvo paskelbta esant ‘slavizmuis’, ir daugelis lietuvių inteligentų vengė juos vartoti”, tuo tarpu „menamų slavizmų bei germanizmų skaičius baltų kalbose ir mūsų dienomis tebėra gerokai perdėtas”².

Prie tokių menamų slavizmų, panašu, priklauso ir lietuvių kalbos žodis *dvāras* ‘kiemas, sodyba, (feodalo) ūkis’³ – plg. sen. rusų *дворъ* ‘buveinė, namas, sodyba, kiemas’, rusų, baltarusių *двор* ‘kiemas’, lenkų *dwór* ‘kiemas, sodyba’ bei kt., kurie visi galiausiai suvedami į slavų prolytę

dvor*. Pastaroji savo ruožtu remiasi ide. šaknimi **dh̄or-* ‘durys, vartai’, kuriai taip pat priklauso, pavyzdžiu, sen. indų *dvār-* ‘durys, vartai’ (su šiokiom tokiom fonetinėm išlygom), lotynų *foris* (dgs. *forēs*) ‘(suveriamos) durys’, gotų *daúr* ‘vartai’ (vokiečių *Tor* bei kt.), airių *dorus* ‘durys’ ir daugelis kitų. Tai pačiai šakniai prisikiriama ir tokie baltų kalbų žodžiai kaip latvių *dvars* ‘tam tikri varteliai’, šiaurinio Kuršo tarmės *duors* ‘vartai’, prūsų *dauris* (dvarīs*) ‘dvivėriai vartai’, slavizmaišiai anaiptol nelaikomi, kuriuos šaknimi fonetiškai tiksliai atitinka lietuvių *dvāras* (t. y. skirtis tik jų galūnės ir reikšmės).

Tos pat ide. šaknies silpno balsių kaitos laipsnio lyčiai **dhur-/*dh̄or-* priklauso tokie gerai žinomi žodžiai kaip lietuvių *dūrys*, slavų **dv̄rъ* ‘durys’ (rusų *дверь* bei kt.), minėto sen. indų *dvār-* ‘durys, vartai’ galininko lytys *dúras*, *durás*, sen. vokiečių aukštaičių *turi* ‘durys’ (vokiečių *Tür*), sen. anglų *duru* ‘durys’ (anglų *door*), sen. graikų *θύρα* ‘durys’, dgs. ‘vartai’, ir daugelis kitų. Dėl lietuviškojo žodžio skolinimosi šiuo atveju net klausimas nekeliamas – tai neabejotinai savas žodis, giminiškas kitų kalbų atitikmenims.⁴

Pagaliau tos pat ide. šaknies pamatinio balsių kaitos laipsnio lyties **dh̄er-* atspindžių slavų kalbose išvis neišliko, kaip ir pirminių šios šaknies veiksmažodžių.⁵ Tuo tarpu lietuvių kalboje turime kaip tik šiai šaknies lyčiai atstovaujančią veiksmažodį *dverti*, didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“ duodamą reikšmę ‘gverti’ – t.y. ‘klypti, pladarotis, atsilapoti’, o pladarotis bei atsilapoti, suprantama, gali būtent durys ar vartai, užtat ir gyvojoje kalboje šis veiksmažodis, be kita ko, taikytas būtent vartams, pvz.: *Reiks dirbtai naujus vartus, tie visai jau išdverę* (Lažuva, Mažeikių r.), t. y. išklypę, išsipladaroję, atsilapoje – nebeužsidaro. V. Mažiulio nuomone, šio veiksmažodžio pirmiškes reikšmės kaip tik ir būta ‘at(si)verti, at(si)lapoti’.⁶ Plg. ir kitą balsių kaitos lytį *dvarēti* ‘tižti, lepti’, paliudytą Daugėliškyje, Ignalinos r.: *Et, įsenejo ir įdvarėjo*.⁷

Taigi lietuvių *dvāras* turi netgi daugiau pagrindo būti laikomas tiesioginiu prokalbės veldiniu nei slaviškieji atitikmenys. Formos (fonetikos) požiūriu, jis yra kuo skaidriausiai susijęs su ką tik paminėtais lietuvių veiksmažodžiais ir be priekaištų dera prie minėtų latvių *dvars* ‘tam tikri varteliai’, šiaurinio Kuršo tarmės *duors* ‘vartai’,

prūsų *dauris* (**dvarīs*) ‘dvivėriai vartai’. Vienintelis dalykas, kėlęs kalbininkams abejonių dėl šio lietuvių žodžio kilmės bei vertęs jį laikyti skoliniu, slavizmu, – tai kitokia jo reikšmė.

Antai pasak K. Būgos, „žodžiai *dvāras* ‘имение’ ir *stālas* ‘стол’ dėl garsų atliepimo (sl. *o* = lie. *a*) galėtų būti lietuviškos kilmės. Bet kultūros istorija aiškiai rodo tuodu žodžiu esant skolytiniu, nes senovės gadynėje indoeuropiečiai *dvaru* ir *stalu* dar nepažinę. Žodžio geografija rodo *dvaro* ir *stalo* tėvynę esant Slavėnuose”.⁸

Tą patį vos kitaip žodžiais savo veikale „Slaviški skolinių senojoje lietuvių kalboje” (*Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen*) pakartoja P. Skardžius: esą „pagal fonetiką lietuvių *dvāras* galėtų būti lietuviškos kilmės, bet dėl jo reikšmės bei istorijos jis laikytinas skoliniu”.⁹

Panašiai E. Fraenkelis savo „Lietuvių kalbos etimologiniame žodyne” sako, kad lietuvių *dvāras*, „tiesą sakant, gali būti giminiškas su slavų *dvor*”, o ne jo skolinys, nors esą „jį vis dėlto veikiau reiktų laikyti skoliniu dėl jo specifiškos reikšmės”.¹⁰ Kaip matyti, nors E. Fraenkelis teigia iš esmės tą patį, bet jo intonacija dar nuosaikesnė.

„Indoeuropiečių kalbų etimologinio žodyno” autorius J. Pokornas jau išvis nebepasisako už kurį nors vieną sprendimą, o tik pamini, jog lietuvių *dvāras* visai „nebūtnai besąlygiškai turi būti laikomas skoliniu”.¹¹

V. Toporovas etimologiniame žodyne „Prūsų kalba” tiesiog stato lietuvių žodį *dvāras* vienon greton su kitaip giminiškais, tik palieka su klaustuku.¹²

O štai V. Mažiulis savajame „Prūsų kalbos etimologijos žodyne”, lietuvių žodį *dvāras* reikšme ‘kiemas (aikštė prie gyvenamojo namo)’ patalpinęs tarp kitų giminiškų, jau visai nedviprasmiskai tvirtina, kad jis „šia reikšme vargu ar slavizmas”, ir nurodo bendrą baltų-slavų prokalbės šaknį **dvar-* (**dur-*) ‘durys, vartai’, iš kurios nagrinėjami slavų ir baltų kalbų žodžiai bus išriedėjė nepriklausomai.¹³

Kaip matome, kalbininkų nuomonė šiuo klausimu tolydžio keičiasi, ir lietuvių žodžio *dvāras* reikšmė, vertusi jį laikyti slavizmu, nebeatrodo tokia lemtinga. Pamėginsime pasiaiškinti, kodėl.

Visų pirmą, šio lietuvių žodžio reikšmę ‘kiemas, sodyba’, pagal „Lietuvių kalbos žodyną”, arba ‘kiemas (aikštė prie gyvenamojo namo)’, pagal V. Mažiuli, šiaip jau išvis negali būti pakankamas argumentas jo skolinimuisi iš slavų kalbų pagrįsti, nes tokios reikšmės atsiradimą iš pirminės ‘durys, vartai’ slavų kalbose irgi reikia kaip nors paaikiškinti, o tasai aiškinimas savo ruožtu galėtų tiktis ir baltų kalboms. Juoba kad panašią reikšmių raidą, pavyzdžiui, liudija ir minėtas lotynų kalbos *foris* (dgs. *forēs*) ‘(suveriamos) durys’, iš kurio radosi prieveiksmiai *forās* ‘už durų, oran, laukan’, *foris* ‘lauke, už durų’ (esmiškai ‘kie-

me’) ir galiausiai daiktavardis *forum* ‘viešoji miesto) aikštė, forumas, turgavietė’ bei pan., pirmine reikšme – būtent ‘aikštė prieš namus, išorinis kiemas’.¹⁴ Negana to, panašų reikšmės pakitimą liudija ir minėtas senovės indų žodis *dvār-* / *dur-* ‘durys, vartai’, jau „Rigvedoje” daugiskaitos lytimi kartais suprantamas kaip ‘namai’ (pavyzdžiui, VII.46.2.c: „Geravalis prie mūsų geros valios namų [*dúrah*] ateik!”¹⁵); jo vedinys *dúrya-*, būdvardis reikšme ‘susijęs su durimis’, t. y. ‘durinis, padūris’, daugiskaitoje eina už daiktavardį reikšme ‘namai’; o vedinys *duronáties* tiesiog reiškia ‘namas, gyvenamoji vieta, namai, tėviškė’¹⁶ – plg. lietuvių *dvāras* reikšmę ‘sodyba’. Taigi panaši reikšmės raida kalbamos šaknies žodžiams būdinga ne vienoje senojoje indoeuropiečių kalboje,¹⁷ vadinas, ir baltų kalbose lietuviškojo žodžio *dvāras* reikšmė galėjo išsirutuoti nepriklausomai nuo tokios pat slaviškų atitikmenų semantinės raidos.

Paaikiškinti tokią reikšmės raidą, matyt, galima tuo, kad kiemas – kaip sodybos vieta, kur palydimas išeivis ir sustinkamas atvykėlis, svečias, pavyzdžiui, piršlys ar jaunikis, su visomis iš santuokos svarbos bendruomenei plaukiančiomis išvadomis, taigi kaip pagrindinė viešo, socialinio gyvenimo erdvė – iš esmės buvo erdvė tarp namo durų (šeimos vidinio, savo gyvenimo riba) ir sodybos vartų (svetimo, išorinio pasaulio riba), o iš lauko pusės – būtent prie vartų.¹⁸ Tai liudija dar XIX a. tautosaka, pavyzdžiui, dainos posmas iš L. Rézos archyvinio palikimo: *Ei, kieno kieno žalias kiemelis, / Žalioji pryvartėlė? / Mano tėvelio žalias kiemelis, / Žalioji pryvartėlė* (Nr. 121).¹⁹ „Lietuvių kalbos žodyne” žodžiu *prievarė* reikšme ‘vieta prie vartų, prie vartus’ duotas tokis pavyzdys iš liaudies dainos: *Davažiavau dvarelj, šešuro prievarėlę...*²⁰ Taigi kiemas ir būtent *dvaras* čia dar tiesiog prilygsta prievartei, vietai prie vartų. O štai priedainyje iš 1948 m. Zervynų k. užrašytos dainos *Jau žirgeliai sukinkyti, / Prie dvarelis sustatyti, / Sesule miela* (LTR 268/81)²¹ žodis *dvarelis* ar tik nebus pavartotas išvis senaja ‘vartų’ reikšme?

Kai kurie tautosakos pavyzdžiai, negana to, iki šiol tebeliudija lietuvių kalboje prielaidas žodžio *dvāras* reikšmei pereiti nuo pirminės ‘vartai’ prie dabartinės ‘kiemas, sodyba’. Štai paraleliniai dainos variantai iš S. Daukanto rinkinio, kuriuose *dvaras* tiesiog kaitomas su *vartais*:

I. *Lig prijoua margą dvarą, / Tekėjo saulelė. // – Dieval padék, mergužaite, / Atdaryk vartelius* (Nr. 52); *Ir atjojau pas dvarelj, / Ir nusėdau nuo žirgelio [...] / Ir išėjo motinėlė, / Ir atkélé žalias vartus* (Nr. 56).

II. *Kad atjojau pas vartelius, / Žirgelis sužvingo. // Ir išėjo matušėlė, / Atvėrė vartelius* (Nr. 54).

Atskirai nė nekalbant apie nuolatinį, akivaizdų ir minėtuose pavyzdžiuose, *vartų* ir *dvaro* gretinimą. Plg. dar:

Ir prijojau prie dvaro, / Prie uošvelio dvarelio – / Oi, užkilnoti varini varteliai, / Užtraukti lenciūgėliai. // Išeina močiutė, / Išeina senoji, / Oi, klausinėjo jaunas žentelis: / – Begu turi dukrelę? // – Oi, prašom prašom, jaunas ženteli, / I ši margą dvarelį. // Išeina tėvutis, / Išeina senasis, / Oi, atkilojo varinius vartelius, / Nutraukė lenciūgelius ir t.t. (Nr. 69); Prie dvaro prijodams – / Varteliai užkilnoti (Nr. 89) ir pan.²²

Plg. visiškai atitinkamą gretinimą rusų vestuvinėje dainoje: *Bo дерёвнюшку – улица, / На широкий двор – сёрома, / Bo высок терём – лесенка, / В нову горенку – дверечка!*²³ „I kaimelį – gatvę, / I platujį kiemą – vartai, / I aukštą pilaitę – laipteliai, / I naują svetainę – durelės”. Taip pat šalia išprasto *широкий двор* ‘platus kiemas’ plg. *Had воротами, над широкими*²⁴ ‘Virš vartų, virš plačiuju’ ir pan.

Pagaliau tam tikrą įtaką lietuvių žodžio *dvāras* reikšmei ar bent reikšmės atspalviui iš tikrujų galėjo padaryti ir atitinkami slavų kalbų žodžiai, gausiai vartoti LDK vienajame gyvenime. Tačiau toji galima įtaka nieku būdu nereiškia patį žodį esant skolini!

Taigi, pirma: nei žodžio *dvāras* forma, nei reikšmė neduoda jokio pagrindo jį laikyti slavizmu (o jeigu jis tokiu vis dėļto laikomas, tai nebent dėl Ju. Otkupščikovo pradžioje minėtų priežasčių ir toliau paprasčiausiai iš iopročio). Ir antra: dabartinės žodžio *dvāras* reikšmės ‘feodalo ūkis’, ‘sodyba’ bei ‘kiemas (aikštėlė prie gyvenamojo namo)’ tolydžio susidarė iš ankstesnės reikšmės ‘vieta prie (namo) durų ar (sodybos) vartų’, aptartu būdu susijusios su reikšme ‘durys, vartai’; be to, prūsų *dauris* (**dvarīs*) ‘dvivėriai vartai’ ir latvių *dvars* ‘tam tikri varteliai’ rodytų, jog minėti reikšmės poslinkiai (galbūt veikiant ir slaviškiesiems atitikmenims) įvyko laikotarpiu nuo baltų ar net rytu baltų prokalbės skilimo iki pasirodant pirmiesiems rašytiniams šaltiniams lietuvių kalba (Mažvydo ir Petkevičiaus „Katekizmams”, Daukšos „Postilei”), kuriuose *dvāras* jau minimas dabartine reikšme.²⁵

2. Dvargantas, arba Dvargantis

Tarp daugybės patikimų ir įtartinų lietuvių dievybių Jonas Lasickis pamini Dvargantą, ar Dvargantį: *Caeterum quid agant Salaus, Szlotrazis, Tiklis, Birzulis, siriczus, Dwargonth, Klamals, Atlaibos, aliquae eius generis, non libenter id Christianis aperiunt. Opitulatores illos hominum esse, ideoque invocandos persuasum habent*, „O ką veikia Salaus, Šluotražis, Tiklis, Biržulis, Siričius, Dvargantis, Klamals, Atlaibas ir kiti panašūs, labai nenorom krikščionims atskleidžia. Jie esą žmonių pagalbininkai, ir todėl jų reikią šauktis”.²⁶

Dar jį – panašu, tiesiog Lasickiu remdamasis, tik jį kiek „pataisęs”, – mini ir paaškina Matas Pretorijus: *Dworgautis, der das Gehöft und Höfe bewahret, wird auch Gaddinautis genannt*, „Dvargautis [Dvargantis], kuris sodybą ir kiemus saugo, taip pat yra vadinas Gaddinautis [Gardunytis]”.²⁷ Vardų pavidalus pagal J. Lasickį atstatoto W. Mannhardtas, juoba kad ir Lasickio *Vaizganthos* M. Pretorijus buvo „pataisęs” į *Vaisgautis*.²⁸

Toliau būta įvairių, tarp jų ir gana keistų, bandymų paaiškinti Dvarganto, ar Dvargančio, vardą. Vienas iš jų priklauso T. Narbutui (1835 m.). Pasak jo, *Dwargonth* esanti „dievybė, nežinoma jokiu požiūriu. Vienoje iš latvių tarinių žodis reiškias neūžaugą”.²⁹ Prie šios trumpos pastabos mes dar grįsimė.

J. Jaroševičius (1844 m.) nesiima pats nieko aiškinti, o tik stato Dvargantą vienon eilén su kitomis „paslaptingomis dievybėmis”: „Be to, būta dar kažkokį paslaptingų dievybių, kurių nežinome nei paskirties, nei ypatybių: *Atlaibos, Birgulis, Dwargonth, Salaus, Siriczs, Szlotrasis, Tikais*. Galbūt šias dievybes garbino tik tam tikros brolijos arba pavieniai garbintojai”.³⁰

Suomis J. Krohnas 1885 m. savo „Suomių literatūros istorijos” skyriuje, pavadiname „Kalevalos temose Lie tuvoje”, pagaliau atsižvelgia į M. Pretorijaus išsakyta aiškinimą (ar bent jau į pačios lietuvių kalbos užuominas) ir jį netgi pratęsia, papildo ir patikslina, remdamasis tiek suomiškomis paralelėmis, tiek lietuviškaisiais darybiniais atitikmenimis. Kalbėdamas apie „Kalevalos” veikėjų senį Vi rokanasą, *Virokannas* („Kalevala” XX.53–73), jis sako: „Estai mini namų dvasią giminingu vardu – *Viruskunde*. Šis vardas taip pat aiškiai sudarytas iš *dvar-gont*, kuris lietuvių kalboje reiškia namų saugotoją. Kitu vardu – *vais-ganthos* (*vais* ‘namas’, *ganthos* ‘saugotojas’)”.³¹ Tiesa, „kad šios dievybės nepagrįstai siejamos su mitiniu Karielos didvyriu *Virokannas* ir estų namų dvasia *Viruskunde*, – N. Vėliaus žodžiais, – jau yra nurodės J. Krohno sūnus K. L. Krohnas”.³² Tačiau mums čia svarbiausia lietuvių *dvar-gont*- aiškinimas.

H. Useneris 1896 m. akivaizdžiai persako M. Pretorijų: „Sodybos viešpats yra *Dimstipatis*, saugotojas – *Dvargantis, Gaddinautis* (?)”.³³

J. Basanavičius 1926 m. jau tik savais žodžiais pakartoja Usenerį: „Kiemo valdovas buvo Dimstipatis ir Dvargantis” (toks Dvargančio vardo ištarimas su *-u-*, panašu, téra nesusipratimas, gal paprasčiausia korektūros klaida, nes po poros puslapių randame jį jau išprastą: *Dvargantis*).³⁴

Žymus italų kalbininkas V. Pisani 1950 m., rašydamas apie baltų ir slavų religiją ir vardydamas, kuo koks dievas rūpinėsis, užsimena, jog „kiemu – *Dwargonth* (t. y.

dvar-gantis”; o toliau dar palygina jį su Dimstipačiu: „*Dimstipatis (Dimstipam)*, minimas Rostowskio, dūmų ir židinio dievas (*dimstis* kai kuriuose sodžiuose yra *dvaro*, t. y. sodybos pavadinimas), yra tas pats, kaip ir minėtas *Dwargonth*”.³⁵

J. Jurginiš, parengęs 1969 m. lietuvišką J. Lasickio leidimą, savo komentaruose priduria, jog „*Dwargonth* tapatinamas su Tvardante. XVI a. šiuo žodžiu Raseinių apskrityje buvo vadinama upė (Tverkonta, Tverkončia ir Tverkonca), o taip pat miestelis (Tverkoncy). M. Akelaitis mano, ar tai nebūsiąs *dvargintis* – dvaro saugotojas, jo gynėjas. Pretorijus mini *dvargauti* (*dvargantij*)”.³⁶ Iš tikrujų, tokios upės *Tvarkančė*, *Tverkančė* ar *Tverkančia* Lietuvoje esama (vardas siejamas su *tvarktis* ‘laikytis, užsilaikyti’).³⁷ tik šitaip beatodairiškai suplakti skardžiuosius *d* ir *g* dievardy *Dvargantis* su dusliaisiais *t* ir *k* vandenvardy *Tvarkančė* vargu ar galima.

V. Ivanovas su V. Toporovu 1980 m. išleistame enciklopedijos „Pasaulio tautų mitai” pirmajame tome akivaizdžiai remiasi M. Pretorijumi, iš W. Mannhardtto pastabų atsižvelgę tik į Gardunyčio rekonstrukciją iš „Gaddinavčio”, o iškraipyto Dvargantio vardo korekcijas, kaip ir pirminių šaltinių – J. Lasickį, ignoruodami: „Gardunytis (*Gardunitis*, plg. lie. *gařdas* ‘aptverta vieta’, ‘aptvaras gyvuliams’, ‘atitverta tvarto dalis’) – dievybė, sauganti kiemą, sodybą, gyvulius; ta pati funkcija priskirta Dvorgaučiui (*Dworgautis*, iš lie. *dvāras* ‘feodalo ūkis’, ‘sodyba’).³⁸

J. Balys 1988 m. šiuo klausimu pasisako skeptiškai ir itin griežtai (netgi paryškintu šriftu!): „Negalima patikėti jokiu Lasickio ir Narbuto raštuose paminėtu dievu, jei jų nepatvirtina kiti šaltiniai ir tautosaka. Todėl reikia, kad pagaliau mūsų mitologiniuose straipsniuose neberastume tokią ‘dievų’, kaip Lasickio Austėja, Babilas, Lazdonė, Kriukis, Dvargantas, Tavalas, Pizius, Gondas, Šluotražis, ir kiti panašūs”.³⁹ M. Pretorijus, kaip pakartojęs J. Lasickį, šaltiniu čia išvis nelaikomas.

Bene paskutinis Dvargantį bandė aiškinti, nepaisydamas J. Balio perspėjimo, G. Beresnevičius, trumpai reziumuodamas pagrindines išsakytas nuomonės ir pridurdamas gan keistą naują savo prielaidą: Dvargantis – tai „tikriausiai lietuvių sodybą ar kiemą, gal ir kaimą globojantis dievas, kurį mini Lasickis, bet jo nepaaiškina. Pretorijus šį dievą perskaito kaip *Dworgautis* [...]. Pirmoji žodžio šaknis galėtų būti siejama su žodžiu *dvaras*, kuris dainose vartojamas ir kiemui, ir sodybai nusakyti, antroji – su žodžiu *ganyti*, turinčiu ir ‘priežiūros’ reikšmę. Kita vertus, Dvargantis gali būti siejamas su lietuvių k. žodžiu *gantas* – trisluoksnis žvejybinis tinklas. Tinklas ir sodybos su išmėtytais pastatais, laukais, o gal ir kaimo modelis gali būti panašūs, Dvaro (Dvarų) gantas

– dvaro (dvarų) tinklas, struktūra, kurią globojantis dievas ir yra *Dvargantis*.⁴⁰

Tai maždaug ir viskas, nekalbant gal tik apie visai trumpus nieko neaiškinančius paminėjimus.⁴¹

Visų pirmą vertėtų trumpam sugrįžti prie T. Narbuto pastabos esą „vienoje iš latvių tarmių žodis [*Dwargonth*] reiškiąs neūžaugą”. Nors iš pirmo žvilgsnio ši pastaba atrodo visai nei į tvorą, nei į mietą, kuo neretai labai lengva ir jau iprasta kaltinti T. Narbutą, betgi pagrindą tokiam teiginiu baltų mitologijos šaltiniuose galima rasti. Ji T. Narbutui, matyt, bus davės Georgo Mancelio vokiečių–latvių kalbü „*Žodyne*” (1638) paminėtas *Dwehrghis* kaip vokiečių *Zwerg* ‘neūžauga, nykštukas’ atitikmuo, pa-kartotas dar ir Johano Langijo „Latvių–vokiečių žodyne” kaip *Dwährgis* ‘ein Zwerg’.⁴² Galimas daiktas, jog šis latvių žodis, šiuolaikine rašyba *dvērgis*, yra germanizmas, tačiau įdomus atrodo ir atitinkamų germaniškųjų žodžių (be vo. *Zwerg*, dar plg. anglų *dwarf*, s. skandinavų *dvergr* ir kt.) aiškinimas: J. Pokornas, kaip jų šaltinių rekonstruodamas ide. būdvardį **dhuergh-* : **drugh-* [veikiau **dhruhgh-*?] ‘nykštukinis, luošas (zwerhaft, verkrüppelt)’, nurodo Krogmanną su jais siejus ir latvių veiksmažodi *drugt* ‘susitraukti, sumažėti (zusammensinken, sich mindern)’, šiaip jau priskiriamą ide. šaknai **dhareugh-* ‘virpėti, trūkčioti, susitraukti’ (jai priklauso, pavyzdžiui, la. *drudzis*, lie. *drugys*, rus. *дрожать* ‘drebėti, tirtėti’ bei kt.); taigi minėtų germaniškųjų žodžių reikšmė ‘nykštukas’ būtų atsiradusi iš reikšmės ‘susitraukės’. Kitaip J. Pokornas dar mégina juos paaiškinti reikšme ‘klasinga būtybė (Trugwesen)’ ir sieti su ide. **dhuer-* ‘klastingai apgauti, suvilioti, pakenkti’, kuriai priklauso, pavyzdžiui, sen. indų *dhváratí* ‘jis kenkia’, *dhruṭá-* ‘apgaulė, suviliojimas’, *dhvará-* ‘apgaulingas’, *dhvarás-* ‘tam tikras moteriškos lyties demonas’ bei kt.; pastaruoju atveju šaknis ide. **dhuergh-* būtų išvesta iš ką tik paminėtosios ide. **dhuer-* su tuo pačiu šaknies formantu *-gh-, kuris aptinkamas ir aukščiau minėtoje ide. **dhareugh-* (šaknų tarpusavio ryšys aiškinamas metateze: **dhuer-gh-*, **dhurgh-* : **dhruhgh-*, **dhreugh-*).⁴³ Šiaip ar taip, ir lietuvių žodyje *Dvargantas*, ar *Dvargantis*, iš tikrujų galima ižvelgti šaknį *dvarg-* su priesaga -*ant-*.⁴⁴ Šaknis lie. *dvarg-* visiškai taisyklingai atspindėtų ide. **dhuergh-* (tiksliau, kitą balsių kaitos lyti **dhuergh-*), su kuria siejami minėti germanų kalbü žodžiai reikšme ‘neūžauga, nykštukas’, taigi ir *Dvarg-ant*as, ar *Dvarg-antis*, būtų jiems giminiškas ir galėtų reikšti būtent ‘neūžaugą’, ‘nykštuką’ ar panašiai. Formaliai tokis aiškinimas yra nepriekaištingas, o kadangi J. Lasickis apie Dvargantą nieko nepasako, tai ir semantiškai tokiam aiškinimui turime visas teises (prisiminus kaukus, ši aiškinimą netgi būtų galima apytiksliai susieti su M. Pretorijaus

interpretacija, suprantant Dvargantį kaip „nykštuką, sau-gantį namus”, būtent „nykštuką naminį”). Silpnoji to-kio aiškinimo vieta betgi yra spėjamos šaknies *dvar-* vi-siškas izoliuotumas lietuvių (o ir latvių, prūsų) kalboje (jos santykis su lietuvių *drug-* < ide. **dhrugh-* pernelyg abejotinas, kad juo būtų galima kliautis). Visai tokio aiš-kinimo nubraukti negalima (laikant Dvargantą ypatingu, baltų kalbas senumu pranokstančiu archajizmu arba ankstyvu germanizmu), tačiau kur kas įtikinamiau vis dėlto yra ši vardą, kartu su dauguma minėtų autoriu, laikyti esant sudurtini, sudarytą iš dviejų gerai žinomų lietuviškų šaknų *dvar-* ir *gant-*, iš kurių mums esmiškai liko aptarti antrąją.

Grįžkime tad prie M. Pretorijaus apibūdinimo, pa-sak kurio *Dworgautis der das Gehöft und Höfe bewahret...* Kadangi vokiečių *Gehöft* reiškia ‘ūkis, sodyba’, tai galime manyti M. Pretorijų juo mēginus paprasčiausiai perteikti lietuvių žodį *dvaras*. Juoba kad lietuviškai jis kalbėjo gerai,⁴⁵ taigi ir jo vokiškajį apibrėžimą galėtu-me versti stačiai „Dvargantis, kuris dvarą ir [jo] kiemus saugo”. Antrajį vardo dėmenį Pretorijus kažkodėl „iš-taisė” į *-gaut-*, nors būtent *-gant-* geriausiai atitinka jo paties pateiktą vardo paaiškinimą (gal tai galėtų liudyti reikšmę ‘kuris saugo, saugotojas’ buvus ne paties Pretorijaus išvestą, bet paimtą iš gyvos tradicijos?). Mat dė-menį *-gant-* galima sieti su veiksmažodžiais *ginti* bei *gan-yti*, iš kurių pirmasis turi ir reikšmę ‘užstoti, saugoti’, o antrasis – ‘saugoti, prižiūrėti’, pavyzdžiu: *Senelis gano sodą, kad vaikai obuolių nerašytų*;⁴⁶ *Vieną kartą tėvas siunčia vieną iš protingujų sūnų šieno ganyti, nes mat naktimis vis pievoše šieno suėsdavo*⁴⁷ ir pan. (be to, ir Pretorijaus pavartotas vok. *bewahren* ‘saugoti’ kartais daug-maz atitinka ‘ginti’, pavyzdžiu, *Gott bewahre!* ‘Dieve gink!’, nors ‘ginti’ vokiškai šiaip jau būtų *verteidigen*). Taigi Pretorijaus apibrėžimas būtų tiesiog paties vardo dėmenų sklaida: „*Dvargantis, kuris dvarą gina*”. Šiaip ar taip, J. Krohnas, kaip matėme, irgi pastebėjo, jog var-das „aiškiai sudarytas iš *dvar-gont*, kuris lietuvių kalboje reiškia namų saugotoją. Kitu vardu – *vais-ganthos* (*vais* ‘namas’, *ganthos* ‘saugotojas’). Taigi antrasis Dvargan-čio vardo dėmuo *-gant-*, kuriam dargi randamas atitik-muo kitame dievavardye (*vais-* interpretacija mūsų šiuo atveju neturi trikdyti), aiškinamas taip pat – ‘saugotojas’. M. Akelaitis, kaip matėme, patikslina: *Dvar-gantis*, ar netgi *Dvar-gintis* – tai tiesiog *dvaro gynėjas*. Idomu, jog ir A. Pabréžos (1771-1849) sudarytame (ir nemaža dalimi tiesiog sukurtame) pirmajame lietuviškų augalų vardyne, be šlakinei kregždūnei (Vincetoxinum offici-nale) autorius suteikto mitologisko pavadinimo *vais-gantos* arba *vaisgantojas*, randame ir *vaisgina* ‘Ajuga (lū-

pažiedžių šeimos augalas)’,⁴⁸ kuriuose antrieji dėmenys *-gant-* ir *-gin-* akivaizdžiai vienas kitą atstoja. K. Kuzavi-nio ir B. Savukyno nuomone irgi, dievavardžio *Vaišgan-tas* ar *Vaižgantas*, kurį jie laiko pirmiausia buvus asmen-vardžiu, antrasis dėmuo *-gant-* yra šaknies veiksmažo-džio *gan-ýti* su determinantu *-t-*, plg. *ginti*.⁴⁹ Šiaip ar taip, senoviškų vardų (o dabar ir pavardžių) su šiuo dėmeniu Lietuvoje gana. Pavyzdžiu: *Daūgantas* (*daug-* + *gan-t-*; plg. *Daūgintas*: *daug-* + *gint-*), *Gāligantas* (*gali-* iš *galéti*, *gāli* + *gant-* iš *ganýti* ‘saugoti’; plg. *Gāligintas*: *gali-* + *gint-* iš *ginti* ‘saugoti’), *Gēdgantas* (*ged-* iš *gedáuti* + *gant-*), panašiai *Pýgantas*, *Skaūstgantas*, *Svìrgantas*, *Výgantas* (plg. *Vygintas*) ir kt.⁵⁰ Mūsų atveju atskirai paminėtina pavardė *Sìrgantas*, nes ji žinoma ir lytimi *Sìrgontas* (gont-iš *gant-*),⁵¹ kaip kad *Dvargantas* pirmasyk paliudytas ly-timi *Dwargonth*. Negana to, *gan(t)-* gali eiti ir pirmuoju vardo dėmeniu, kaip kad varduose *Gangaila*, *Gañtautas* (*ganýti* ‘saugoti’ + *tautà*),⁵² pavardėje *Gantaūtis*.⁵³ Pa-galiau paliudytą vardą su atitinkamu dėmeniu ir prū-suose, kaip antai *Awgons*, *Dawgon*, *Pigant*, taip pat *Ganathe*, *Gannot*, *Ganette*.⁵⁴ Taigi *Dvargantą*, -i išties gali-me suprasti kaip *dvarą ginanti* (kaip **Dvarginti*) ar *ganant* ‘sauganti’ dievą arba tiesiog kaip dievą *dvaro gynė-ją* (*ganytoją* ‘saugotoją’). Vėlgi galima prisiminti ir A. Pabréžą, iš Dvarganto vardo padariusį kurpelės (*Aconitum*) pavadinimą *dvarganykas* arba, sunormintu pavidalu, *dvarganinkas*,⁵⁵ kurio antrasis dėmuo irgi liudija ati-tinkamą *-gant-* interpretaciją.

Toliau viskas priklauso nuo to, kaip suprasime *dvārą*. Pirma, laikant jį skoliniu, slavizmu, ir Dvarganto vardą tektų laikyti atitinkamai vėlyvu naujadaru. Antra, žodį *dvāras* reikšme ‘sodyba’, juoba ‘kiemas (aikštė prie gyve-namojo namo)’ laikant savu, atitinkamai sena, paveldė-ta iš prieistorės dievybe galėtų būti ir sodybos gynėjės ar sargas Dvargantas (abiem atvejais jis maždaug atitik-tų rusų „*киенинъ* *дворецъ* *дворецъ* *хозяинъ*, *дворовикъ*, *дворный* ar pan.,⁵⁶ o pirmuoju atveju galėtų net liudyti jo tiesioginę įtaką). Trečia, prisiminus senesnę, pirminę žodžio *dvāras* reikšmę ‘durys, vartai’, galima spė-ti, kad ir dievavardis *Dvargantas*, -is, jei tik jis pakankamai senas, pirmiau reiškė ne pačios sodybos, o būtent sodybos, kiemo vartų ar namo durų gynėją arba net ap-skritai vartų ar durų gynėją, sargą. Dievybės vardo reikš-mę tokiu atveju galima būtų arba manyti pakitus įkandin pakitusios žodžio *dvāras* reikšmės, arba įtarti jį gal dar Lasickio laikais tebeturėjus senają, iš vardo tiesiogiai ne-beišvedamą „*slaptą*” reikšmę (prisiminkime Lasickio pa-stabą, jog kai kurių dievybių, tarp jų Dvarganto, prasmę žmonės „labai nenorom krikšcionims atskleidžia”), o Pre-torijų vėliau išaiškinus jį savarankiškai.

Dvargančio kaip vartų ar durų sargo samprata šiaip jau turi visai tvirtą tipologinį pagrindą. Mitinis „vartų“ ar „durų sargas“ šiaip jau žinomas daugelyje tradicijų, pradedant pačiomis seniausiomis iš paliudytių, neretai ties vartais ar durimis į aną pasaulį. Antai šumerų Inana, norėdama patekti į mirusiuų šalį, pirmiausia kreipiasi į jos vartų sargą Netį: „Atidaryki vartus man, sargybini, atidaryki vartus, / Neti, atkelk man vartus, pati aš vidun įeisiu“. / Netis, šio krašto vyriausiasis sargas, / Taip atsako deivei Inanai: ‘Sakyk, kas tokia tu būsi?’⁵⁷ Akadiškajame mito variante apie Ištar sakoma: „Pasiekusi vartus Šalies, iš kurios negrįjtama, ji tarė vartininkui (tokius) žodžius: ‘Atverk savo vartus, kad galėčiau įeiti! O jeigu tu neatversi vartų, ir negalēsiu įeiti, aš su triuškinsiu duris, sudaužysiu sklastį, sutriuškinsiu staktas, išlaušiu vyrius, aš prikelsiu mirusiuosius’⁵⁸. Senovės Egipto tradicijoje sargai stovėjo tiek prie viso mirusiuų pasaulio, tiek prie atskirų jo skyrių vartų – paprastai liūtų, pavianų arba vilkų pavidalo demonai ar dievai, kurių tapyti ar skulptūriniai atvaizdai aptinkami faraonų kapavietėse.⁵⁹ Apskritai „išskirtinė liūto ypatybė buvo sargyba, tai galima matyti jau iš to vaidmens, kurį vaidino senovės dievas-liūtas Akeris, sergėjės aušros vartus, pro kuriuos kiekvieną rytą praeidavo saulė. Vėlyvesnė idėja naktį suteinant dėl to, kad saulės dievas keliaujas tamsiais požemiais, paslepiantais jo šviesą, o išeidamas iš jų atnešas dieną, neišvengiamai lémę ir du liūtus, pavadintus Sef ir Dua, t. y. ‘Vakar’ ir ‘Rytoj’. Iš čia prasidėjo paprotys prie rūmų bei kapaviečių durų statyti liūtų statulas kaip gyvujų ir mirusiuų sargybinius nuo visokio blogio“.⁶⁰ Paminėtinį šiuo atžvilgiu ir hetitų sostinės Hatušo vadinamieji „liūtų vartai“.⁶¹ „Liūtų vartai“ – taip pavadinti ir „pagrindiniai Mikėnų pilies sienos vartai, virš kurių perdangos reljefe herbiškai pavaizduoti du liūtai (ar liūtės), sukompionuoti į kairę ir į dešinę nuo vienos kolonus; statinys iš XIII a. pr. Kr.“⁶² Taip pat, J. Basanavičiaus žodžiai, „ašurių [asirų] ir graikų architektūroje levų paveikslas buvo durims sargu statomas“.⁶³ Iš Mažosios Azijos ir Balkanų liūtai-sargai atkeliaavo netgi į Lietuvą, tik čia jie dažniausiai saugojo ne tiesiog vartus ar duris, o vadinaudžią Gyvybės medį (plg. liūtus abipus „kolonus“ virš Mikėnų „Liūtų vartų“), nors kartais ir trobų langus: lietuvių liaudies dailėje, paprastai „tarp dviejų viens prieš kitą ant pasturgalio kojų pasistiebusių, kai kada tupinčių arba ir ant visų keturių kojų stovinčių geltonai nupieštų levų su ilgais iš nasrų kyšančiais raudonais liežuviais stovėdavęs koks medis, žalia aglelė ir t. l. arba dailiai nupieštasis raudonas, mėlynas vazonas su augančiu Jame kokiu žaliu žolynu, baltomis, raudonomis gėlėmis žydinčiu“, o „anot p. Kar. Gabriūno

iš Laukminiškių kaimo žodžių, levens ant langinių ir darbar dar galima ēsą matyti Virbališkiuose ir Šiekštiniukose ir tai tik prie labai senų trobų“; „Tarp daugelio labai įvairių originalių ornamentų, kuriais yra dabintos žemaičių moterų verpstės (varpstės, varpstos), anot p. m. Davainio-Silvestravičiaus liudijimo, randama ir levai. Tokios vienos verpstės, Kalvių kaime, Telšių pav., matytos, škicą su dviem viens prieš kitą stovinčiais levais, tarp kurių riogso stulpelis, rodo ir čia paduotasis paveikslėlis. Ant kitų šitos rūšies veprscią levų vietoje randama ant pasturgalio tupinti šunes ir k.“, taip pat „ant vienos medinės skrynutės, rastos pas Kantautą Peldiškėje, Plungės par., Telšių pav., kun. Juozo Žiogo dovanotosios Lietuvės mokslo draugijai, matome prysakyje šalia skylutės raktui inkišti du levu. Ant kitos skrynutės, tūlo žemaičio 1883 m. darytos, dabar p. Marės Žmuidzinavičienės nuosavybėje, matome tokią pat sceną su levais“.⁶⁴ Skrynos dangčio užraktas šiaip jau atstoja jos „durų spyną“, kurią tad ir saugo šiedu liūtai. Nors liūtai Lietuvoje, žinoma, – ateiviai, bet pats „sargų poros“ (žirgų, elnių, paukščių ir t. t., taip pat antropomorfiško pavidalo „dvynių“) įvaizdis yra neabejotina seniena. „Atkaklumas, su kuriuo atgaminama atitinkama schema ar jos fragmentai visur, kur tik priimta talpinti atvaizdus (atliktus kuo įvairiausia technika bei iš kuo įvairiausiu medžiagų), – pasak V. Ivanovo ir V. Toporovo, – įtikinamai liudija tai, kad čia turime universalią ir pagrindinę tradicijos siužetinę schemą“, o „gausios paralelės, tarp jų ir archajiškoje senovės Rytu tradicijose, patvirtina, kad ir atitinkamuose baltiškuose faktuose (gyvūnų ar paukščių porose, išdėstytose abipus iėjimo į namus – vartų, durų, langų bei pan. arba abipus sakralių objektų – sosto, krėslo, altoriaus bei pan.) įžvelgtini tų pačių mitoritalinių idėjų atspindžiai“.⁶⁵ Ypač verti dėmesio šiuo atžvilgiu jau ir J. Basanavičiaus paminėti „levus“ atstojantys šunys. Šuo lietuvių tautosakoje apskritai yra itin glaudžiai susijęs su mirtimi, anuo pasauliu, o kartu neretai yra jo lobijų sargas. Pavyzdžiu, padavime pasakojama (1899 m., užrašyta lenkiškai): „Žmonės kalba apie geležinę skrynią su turtais, kuri yra Akležerio dugne. Skrynią saugo didžiulis juodas šuo. Šuo guli ant skrynios, tik sekmandieniais nušoka. Tada skrynia atsidaro. Pabuvus vėl užsidaro, o šuo vėl atsigula. Žmonės norėjo nuleisti Akležerį, griovį kasę. Kai baigė griovį kasti, velniai visą darbą sunaikino, naktį užvertė griovį didžiule uola“.⁶⁶ Savo ruožtu Juodas šuo mato piktą dvasią ir saugoja namus nuo burtininkų (Palėvenis), o Kai žmogus miršta, tai keturakis šuo matąs išskrendančią vėlę ir ją puoląs (Šiaulėnai) ir t. t.⁶⁷ Arba šuo džiaugiasi pamatės velionį šeimininką sugrižtant: Ūkininkui Dumašiui iš Kalėnų, Lauksargų par.,

Tilž[ės] pav., pasikorus, po jo palaidojimo ilgoką laiką jo šunuks, vakarais sulujęs ir iki prystartės nubėgęs, džaugdamasis, lyg prieš žmogų aukštyn šokdams, grįždavo atgal į stubą, čon valandėlę džaugsmingai šokinėdams, tad', ik už prystartės nušokinęs, ramiai sugrįždavo.⁶⁸ G. Beresnevičiaus žodžiais, „šunų, sergstinių dvarus [!], motyvas žinomas iš užkalbėjimo, skirto apsaugoti nuo šuns įkandimo: *Ęjau pro tris dvarus, regėjau – trys šunes guli. Pro visus tris praėjau – né vienas neklidė.* Galbūt tuo užkalbėjimu siekiama eiliniam šuneliui priminti kažkokius mitinius autoritetingus šunis, saugančius ne bet kokius dvarus: galbūt tai ‘anapusiniai’ šunys-sargai? Pasaikoje ‘Svečiuose pas elgetą (Dievą)’ minimi ties Dievo namais sutinkami šunys (LTR 262/182/; LMD I 100/1/), vienoje versijoje jie praleidžia žmogų tik gavę du oboulius (LMD I 100/1/). Tai gali būti tam tikro aukojimo (savotiško Charono obolo) pomirtinio pasaulio sargams pėdsakas”.⁶⁹ Šiaip ar taip, N. Vėliaus nuomone, „šios detalės pasakos šunis leidžia susieti su senųjų indoeuropiečių šunimis – mirusiuju buveinės sargais; pririšti prie įėjimo (vartų), jie budriai saugo, praleisdami tik tuos, kurie jiems atiduoda privalomą auką”.⁷⁰ Nes, J. Balio žodžiais, „tai labai senas ir plačiai žinomas tikėjimas (Adomas Brēmenietis apie tai mini jau XI a.), kad šuo yra mirusiuju pasaulio sargas, ‘cerberis’: taip tikėjo ar tiki senovės graikai ir romėnai, indai, vokiečiai, skandinaivai, airiai”.⁷¹ Nors, G. Beresnevičiaus patikslinimu, „lietuvių tikėjime šunys buvo tik sargai, o, pvz., graikai Cerberį vadino netgi dievu (Lukianas, ‘Mirusiuju pašnėkesiai’ XXI)”.⁷² Antai ir latviai, pasak „Rygos jezuitų kolegijos metinių ataskaitų” (1606 m.), „i dešinę ranką mirusiajam įdeda [...] kepalą duonos atkišti Cerberui, kad šis, pririštais priešais dangaus vartus, leistų sveikam praeiti”.⁷³ Panašiai „Irano arijai irgi žino du šunis, saugančius Činvat tiltą [i mirusiuju rojų], kartais gali būti ir vienas keturakis šuo”.⁷⁴ Senovės indų „Rigvedoje” (X.14.10-12) mirusysis palydimas žodžiais: „Skubék pro du šunis, Saramos palikuonis, / Keturakius, dêmétus, teisinguoju keliu / Ir pasiek protévius, lengvai surandamus, / Besilinksminančius puotoje kartu su Jama! // Du tavo šunys, Jama, – sargai / Keturakiai, saugantys kelią, prižiūrintys žmones. / Jiems perduoki ji, o karaliau, / Ir apdovanoki gerove bei sveikata! // Du gyvybés grobikai plačiašerviai, rusvi, / Du Jamos šaukliai, slankioja tarp žmonių. / Te vél jie mums šiandien duos / Laimingą gyvenimą, kad išvystume saulę!”.⁷⁵ Pagaliau ir eskimų šamanas, pasiekęs Takanakapsaluk namus marių dugne, mato: „Įėjimą sergi nasrus prašiepęs šuo”.⁷⁶ O sargušunų simbolinį tapatumą minėtiems liūtams netiesiogiai dargi patvirtina japonų šventyklos, prie kurių „iš abiejų

vartų šonų dažniausiai stovi mišrios būtybės – ‘liūtšunio’ (*karašiši*) statulos”.⁷⁷ Kita vertus, įvairiose tradicijose ne mažiau žinomi ir antropomorfiški „vartų” ar „durų sargai”. Be jau minėtų šumerų ir babiloniočių, pirmiausia, matyt, prisimintinas romėnų *Jānus*, kurio pats vardas tiesiogiai susijęs su *jānua* ‘durys, vartai, įėjimas’.⁷⁸ Savo funkcijomis tai „pradžios dievas, prižiūrintis įėjimus ir išėjimus, visas duris, globojantis žmogaus gyvenimo pradžią. Pirmojo metų mėnesio [*Jānuārius*] ir pirmosios kiekvieno mėnesio dienos dievas. Jam palaiminus bet kokio reikalo ar darbo pradžią, viskas klostosi sekmingai, nes nuo geros pradžios priklauso ir laiminga pabaiga. Kaip ne tik vietas, bet ir laiko pradžios dievas, Janas buvo žynių kviečiamas kiekvieną rytą *Pater Mātūtinus* [‘Ryto tėvas’] vardu, nes rytais jis atidarė Olimpo vartus, o vakarais juos uždarės. Kreipiantis į dievus, Jano vardas buvo tariamas pirmiausia, jis laikytas pirmuoju *Lacijaus karaliumi*”, tuo tarpu „liaudyje nebuvó paplitęs Jano, kaip ir kitų senųjų kosminių dievų, kultas” (kaip kad ir Lietuvoje Dvarganto); pagaliau, kaip žinoma, „Jano statulos, dažniausiai pastatytos prie praejimų ir durų, turėdavo du veidus, žiūrinčius į priešingas puses”, savo ruožtu „Jano atributai – raktai ir skeptras”.⁷⁹ Nepamirškime šiuo atžvilgiu ir Kristaus, teigusio: „Aš esu vartai. Jei kas eis per mane, bus išgelbėtas” (Jn 10.9), o paskui perdavusio dangaus vartų raktus apaštaluui Petru: „Tau duosiu dangaus karalystės raktus” (Mt 16.19). Iš čia ir šv. Petro – dangaus vartų sargo įvaizdis. Panašiai, pagal krikščionybės tradiciją, arkangelą „Mykola Viešpats paskyręs saugoti Gyvybės medį prie rojaus vartų”.⁸⁰ Etiopiškoje „Baruho apokalipsėje” (9.5) Mykolas pats mirusiuju vėles „palydi prie dangiškosios Jéruzalės vartų ir padeda juos atidaryti arba su savo kariauna stovi prie tų vartų, leisdamas įžengti teisuoiliams”.⁸¹ Abudu su atitinkamomis funkcijomis pateko ir į tautosaką, pakeisdami čia kažkokį ankstesnį, iki krikščionišką dangaus ar pragaro „vartų sargą”. Be arkangelo Mykolo ir šv. Petro, panašias pareigas kartais eina ir šv. Mikalojus. Antai rusų „rojus apsuertas tvora, kurioje yra vartai. Sargyboje prie dangaus vartų stovi šv. Mikalojus (св. Николај), jis saugo ir dangaus raktus”.⁸² Panašiai „visų slavų neatskiriamą vaizdinių apie pomirtinius pasauly dalis yra ‘pragaro vartai’, saugomi slibino, arkangelo Mykolo, Mikalojaus bei kt., ir ‘rojaus vartai’, prie kurių stovi šv. Petras ir šv. Povilas. Vartų, saugomų mitinių būtybių, vaizdinys žinomas ir pasakų siužetuose”.⁸³ Štai latviuose dar išliko senoji pragaro vartų sango tapatybė: būtent apie Velnių čia sakyta, kad *Ellē viņš bijis par vārtu sargu „Pragare jis buvēs vartu sargu”*⁸⁴ – juoba kad latvių velnias šiame vaidmeny gali pasirodyti

ir šuns pavidalu: pavyzdžiu, „1608 m. [raganų] teismų bylose ne kartą minimas juodas šuo, lakstęs priešais vartus”; pasakose „pro duris išleksia raudonas šuo”⁸⁵ ir pan.; lietuvių tautosakoje velnias irgi dažnai pasirodo šuns pavidalu, o minėtos pasakos „Svečiuose pas elgetą (Dievą)” variante LMD I 100/1 jo namų duris saugantys šunys „tiesiog vadinami velniais”⁸⁶ (prisiminkime, kad ir šumerų mirusiuju šalies vartų sargybinis Netis kartu buvo ir viso „šio krašto vyriausasis sargas”). Ir kaip kad pragaro vartus aname pasaulyje saugo pats Velnias, taip jo prieigas šiame pasaulyje – kapines saugo *Velnio, Veleno* atstovas *velionis*, numirėlis. „Daugelyje slavų tradicijų žinomi vaizdiniai apie tai, jog paskutinio mirusiojo kaime vėlė nuolat sėdi ant kapinių vartų, laukdama sekančio numirėlio”.⁸⁷ Latvių liaudies sakoma, kad *Ap- glabātam mironam tik ilgi jāpaliek par kapsētas vārtu sargu, kamēr atkal citu pēc viņa tais kapos glabā. Tāpēc tā paruna, ka dažam bijis ilgi kapu vārti jāvaktē* „Palaidotam mirusiajam kapinių vartų sargu reikia būti tol, kol tuose kapuose po jo laidos kitą. Iš čia posakis, jog kai kam teko ilgai kapinių vartus saugoti”.⁸⁸ Panašiai ir Lietuvoje, *Vilmantynuos, Ragainės par., nekuri moteriškė su numirusiais susikalbėdavus, o tai pirmuč[i]au su paskiau palaidotujų, prie kapinių vartų, kur jie ant sargybostov, ik per sekančiai palaidotajį paliuosuotas tamp.*⁸⁹ Gerai žinomi lietuvių tautosakoje ir „vėlių varteliai” ar „vėlių durelės”; antai raudoje, mirus vyrui, į tėvus mirusiuju pasaulyje kreipiamasi: *O atkelkite vėlių vartelius, o atdarykite vėlių dureles, o priimkite mano vyrelį* ir pan.⁹⁰ Kadangi mirusiojo velionių tėvų prašoma atkelti vartus bei atidaryti duris, tai jie, vadinasi, laikomi lyg ir tų vartų bei durų sargais – vėlgi mirusiuju valdovo Velino statytiniais. (Gal verta atkreipti dėmesį, jog senovės īndų „Rigvedoje” minimi baltų Velnio antrininko – Valos pilies vartai; pavyzdžiu, RV VI.18.5 apie Indrą sakoma: ...itthā vādadbhīr valām ángirobhiḥ // hānn acyutacyud dasmeśayantam ḗṇōḥ pūro vī dūro asya viśvāḥ „...su angirasais, šitaip kalbančiais, [tu] Valą užmuše, o nuostabusis judintojau neišjudinamo, besimėgaujanti, atidarei [jo] pilį, visas jos duris”, arba „vartus”⁹¹) Be velnio ir vėlių, lietuvių tradicijoje žinomi ir kiti antropomorfiški dangaus ar pragaro vartų sargai. Kad ir tos pačios pasakos „Svečiuose pas elgetą (Dievą)” variante LTR 421 / 64/, kur minimi nebe šunys ar velniai, o tiesiog kažkoks sargas, stovintis prie Dievo dvaro vartų.⁹² E. Fraenkelis užsimena apie jam žinomą „piktą dvasią” vardu Aržuolas, kuri, pasak jo cituojamo liudijimo, „saugo dangaus vartus”⁹³ Bet ypač šiuo atžvilgiu įsidėmėtina lietuvių sakmė, 1872 m. papasakota J. Kušlio Ožkabaliuose, kurioje, be kita ko, sakoma, jog *Prie rojaus vartų stovi du milžinu:*

*Auštra, kursai šviečia kelią einantiems į rojų, ir baisiausis didžgalvis, storlūpis Vėjas, kurs vienu pūstelėjimu atgal nupučia tuos, kuriems nedaleista rojun patektie.*⁹⁴ Mitinės būtybės, be to, kartais saugo sodybos ar dvaro vartus ir gyvujų pasaulyje. Antai latvių liaudies tradicijoje, P. Šmito žodžiais, „jeigu vestuvės įvyksta pagal Laimos lėminą, tai ji arba pati ‘bėga vartų verti’ (tek vārtu vērt: LD 15297, 6), arba vartus atveria *Dēkla ar Kārta*”, ją atstojančios likimo deivės, o dainoje LD 32945 Janio dvaro vartai tiesiog priskiriami Laimai: *Jāņam muiža kalniņā, / Laimas vārti lejīnā „Janio dvaras kalnely, / Laimos vartai pakalnēj”*.⁹⁵ Slavų vestuvinėse apeigose duris ar vartus saugo tam tikras asmuo, iš kurio reikia juos „išpirkti”;⁹⁶ rusų valstiečiai ant sodybos vartų iškabindavo šventųjų paveikslus (*образа*) ir pan., nes apskritai „vartai simbolizuojant kontaktą su išoriniu pasauliu (vartų atidarymas – uždarymas), o tai, liaudies požiūriu, visuomet yra grēsminga ir reikalauja ypatingo ritualinio apifor-minimo bei simbolinės apsaugos”.⁹⁷

Atitinkama archajiška mitinė būtybė, sauganti kokius nors žemiškus ar nežemiškus vartus arba duris, mūsų protėvių kitados ir galėjo būti pavadinta vardu *Dvargantas* ar *Dvargantis*. Arba tai galėjo būti paprasčiausiai vartų ar durų sargą reiškiantis bendrinis daiktavardis **dvargantas* ar **dvargantis* (ar netgi **dvargintis?*), kad ir kaip mes jį šiandien ištartume.

Palyginimui šiuo atžvilgiu itin iškalbingi yra sanskritiški „durū” ar „vartų sargą” žymintys sudurtiniai terminai, kaip antai *dvāra-darśin-* (pažodžiui ‘durū / vartų prižiūretojas, prievalzdas’), *dvāra-nāyaka-* (pažodžiui ‘vedantis pro duris / vartus’), *dvāra-pa-* (būtent ‘durū / vartų saugotojas, sargas, gynėjas’), *dvāra-pati-* (pažodžiui ‘durū / vartų šeimininkas’, esmiškai „dvarpatis”), *dvāra-pāla-bei dvāra-pālaka-* (‘durū / vartų sargas’, kaip tik šitaip dažniausiai vadinamos ir atitinkamos mitinės būtybės), *dvāra-rakṣaka-* bei *dvāra-rakṣin-* (‘durū / vartų sargas’), *dvāra-stha-* bei *dvāra-sthita-* (pažodžiui ‘prie durū / vartų stovintis’) bei pan.; tarp jų ir tikrinis vardas *Dvārika-* (ne-sudurtinis, pažodžiui maždaug ‘durininkas’ ar ‘vartininkas’).⁹⁸ Visų šių sanskrito žodžių pirmasis dėmuo *dvāra-*, kaip jau buvo pradžioje minėta, atitinka lietuvių žodį *dvāras* ir kartu vardo *Dvar-gantas*,-is pirmajį dėmenį.

Pagal antrajį dėmenį mums ypač įdomūs būtų *dvāra-pa-* ir *dvāra-pāla-*. Pirma, tai *-pa-* bei *-pāla-* vartojami ir namų sargui pavadinti (prisiminkime J. Krohną būtent „namų saugotoju” pavadinus Dvargantą) – kaip tik tokiai reikšmę, pavyzdžiu, turi sudurtiniai *grha-pa-* ir *grha-pāla-*, iš kurių pastarasis, beje, „Bhagavata puranoje” reiškia tiesiog kiemsargį šuni.⁹⁹ Plg. atitinkamas bendrą ir konkrečią lietuvių daiktavardžio *kiemsargis* reikšmes –

‘kiemo sargas’ ir būtent ‘kiemo, sarginis šuo’;¹⁰⁰ plg. rusų *дворняга* ‘kiemsargis šuo’ šalia mitinio „kieminio” pavadinimų *дворный*, *дворовик*, *дворовей* ir pan. Prisi-minkime čia ir mirusiuju pasaulio vartus sergėjusius šunis. Antra, tai sanskrito veiksmožodžio šaknis *pā-*, kuria remiasi dēmuo *-pa-*, reiškia ne tik ‘saugoti, sergėti’, bet ir ‘ganyti’ ir tiesiog remiasi ide. šaknimi **pō(i)-* ‘ganyti’, iš kurios savo ruožtu yra kileš, pavyzdžiu, lietuvių *piemuō* (ide. **pōi-men-*).¹⁰¹ Plg. *aśva-pá-* ‘arklininkas, arkliaganys’, *go-pá-* ‘galvijų piemuo’, *go-pā-* apskritai ‘piemuo, ganytojas’. Šiuo atžvilgiu plg. ir *avi-pālā-* ‘avių piemuo, aviganis’, *aśva-pāla-* ‘arklininkas, arkliaganys’, *go-pālā-* ‘galvijų piemuo’.¹⁰² Nors pastarųjų žodžių antrasis dēmuo *pāla-* kilme vargu ar yra susijęs su *pā-*, reikšme jam prilygsta – irgi gali reikšti ‘ganytoja, piemenį’.¹⁰³ Taigi sanskrito *dvāra-pa-* ir *dvāra-pāla-* ne tik kad pirmuoju dēmeniu sutampa su lietuvių *Dvar-gant-*, bet ir antruoju dēmeniu semantiškai visiškai atitinka pastarojo antrajį dēmenį *-gant-*, kilme susijusį su *ginti* bei *ganyti*, tačiau tinkantį ir (vartų, durų, kiemo, namų) sargui pavadinti.

Antai „Aitarēja brahmanoje” (I.30) *dvāra-pa-* pavadinamas pats Višnus.¹⁰⁴ „Čhandogja upanišadoje” (III.13.6) sakoma: *te vā ete pañca brahma-puruṣāḥ svar-gasya lokasya dvāra-pāḥ* „štaigi penki Brahmos asmenys (tarnai), dangaus pasaulio durų / vartų sargai”, ir *pratipadyate svargam lokam, ya etān evam pañca-brahma-puruṣān svargasya lokasya dvāra-pān veda* „patenka į dangaus pasaulį, kas šiuos penkis Brahmos asmenis (tarnus), dangaus pasaulio durų / vartų sargus, žino”.¹⁰⁵ Hindū šventyklos durų sargu, *dvāra-pāla-*, kartais vaizduotas Šiva,¹⁰⁶ turintis, beje, ne vieną baltų Velniui artimą bruožą. Tradicinės hindū mandalos, įkūnijančios principinę šventyklos schemą, keturias duris, ar vartus, irgi saugo atitinkami durų, ar vartų, sargai, pro kuriuos iniciacijos metu turi praeiti neofitas.¹⁰⁷ O kadangi iniciacija, kaip žinoma, reiškia simboliską mirtį šiam, profaniškam pasauliui, ir siekį prisikelti kitame, šventame, „dangaus” pasaulyje (kaip kad, mažesniu mastu, ir įžengimas į šventykla), tai neofitas visų pirma turi kirsti „vartus” į tą kitą – „aną” pasaulį, saugomus atitinkamo „vartų sargo” ar „sargų”, iš esmės tų pačių „ano pasaulio” vartų sargų,¹⁰⁸ gerai žinomų ir lietuvių tradicijoje. Be to, iniciacija iš esmės yra „misterija”, kitaip sakant, mena slėpinį, paslapštį, o pasak J. Lasickio, kaip matėme, lietuvių „labai nenorom krikščionims atskleidžia”, ką Dvargantas, ar Dvargantis, veikia.

Taigi visai pagrįstai galima daryti prielaidą, kad lietuvių dievavardis *Dvargantas* ar *Dvargantis*, arba tiesiog bendrinis daiktavardis **dvargantas* ar **dvargantis*, žymi vartų sargą pačia plačiausia prasme – archajišką, arche-

tipinį „vartų sargą”, kuris saugo pereigą iš šio pasaulio į aną pasaulį ir galiausiai pereigą kaip tokią, kaip ribos peržengimą apskritai, atspindimą tiek iniciacijos péréjimo ritualų, tiek papročių bei realijų, susijusių su parbrasčiausiomis namo durimis bei sodybos, kiemo (dvaro) vartais.

SANTRUMPOS:

LD – K. Baruono latvių liaudies dainų rinkinys *Latvju dainas*.

LMD: Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.

LTR: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

NUORODOS:

1. Откупщиков Ю. В. О принципах отбора лексических изоглосс // *Baltistica, I* priedas. - Vilnius, 1972. - P. 123.
2. Откупщиков Ю. В. О мнимых славизмах в балтийских языках // Балто-славянские исследования 1984. - Москва, 1986. - P. 89, 94.
3. Žr. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. - Kraków, 1927 (Warszawa, 1998). - P. 105 (lietuvių *dvāras* čia, žinoma, laikomas būtent polonizmu); Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija, II: Iki pirmųjų raštų. - Vilnius, 1987. - P. 139 (nors štai p. 182 jau su nedidele abejone); taip pat žr. toliau.
4. Pastarosiose dviøjose pastraipose remtasi: Brückner A. Ten pat; Buck C. D. A dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. - Chicago, 1949. - P. 466; Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. - Heidelberg-Göttingen, 1962. - P. 112; Frisk H. Griechisches etymologisches Wörterbuch, I. - Heidelberg, 1960. - P. 695–696; Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca, I. - Rīga, 1992. - P. 243; [LKŽ:] Lietuvių kalbos žodynas, II. - Vilnius, 1969. - P. 936–937; Mayrhofer M. Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen, II. - Heidelberg, 1963. - P. 83; Mažiulis V. Prūsų kalbos etimologijos žodynas, I. - Vilnius, 1988. - P. 182–184; Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, I. - Bern-München, 1959. - P. 278–279; Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos leksika. - Vilnius, 1990. - P. 56–57; [Walde-Hofmann:] Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde / 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, I. - Heidelberg, 1938. - P. 529–530; Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. - Тбилиси, 1984. - P. 743; Топоров В. Н. Прусский язык: Словарь, I: А–Д. - Москва, 1975. - P. 309; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, I. - Санкт-Петербург, 1996. - P. 487, 489; Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка, I. - Москва, 1999. - P. 232–233; [ЭССЯ:] Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд, под редакцией академика РАН О. Н. Трубачева, V. - Москва, 1978. - P. 169–170, 171–172.
5. ЭССЯ, V. - P. 170.

6. LKŽ, II. - P. 952; Mažiulis V. Min. veik., I. - P. 183–184. S. Karaliūno nuomone, grindžiamą, be kita ko, ir pavyzdžiu *Stebulė dvr̄sta* (t.y. stebulėje ‘didelė kiaurymė darosi’), apskritai ide. „šaknies *dh̄or-/ *dh̄yōr-/*dhur- pirminės reikšmės būta ‘anga, kiaurymė’” (Karaliūnas S. Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė. - Vilnius, 1987. - P. 187–188: už nurodytą man šį faktą, o ir kai kurias kitas pastabas dėl šio straipsnio dėkoju Bronui Savukynui). Kad ir kokia būtų pati pirminė šaknies reikšmė, lietuvių *dvāras*, kaip (semantiškai nutolęs) veiksmažodžio *dvērti* vedinys, neduoda jokio pagrindo jį laikyti slavizmu.
7. LKŽ, II. - P. 937. Klausimas, ar nebūtu verta čia atkreipti dėmesio į neaiškiuos reikšmės bei kilmės s.i. *dvarā-* (žr. Mayrhofer M. Min. veik. - P. 81–82), kurį H. Grassmannas bandė aiškinti jo paties ta proga rekonstruojama veiksmažodžio šaknimi s.i. **dvar-* ‘uždaryti, užraktinti’ ir siūlė palyginti būtent su s.i. *dvār-* ‘durys, vartai’ (Grassmann H. Wörterbuch zum Rig-Veda. - 1872 [Delhi, 1999]. - P. 650).
8. Büga K. Rinktiniai raštai, II. - Vilnius, 1959. - P. 170.
9. Skardžius P. Rinktiniai raštai, IV. - Vilnius, 1998. - P. 126.
10. Fraenkel E. Ten pat.
11. Pokorny J. Min. veik. - P. 279.
12. Топоров В. Н. Ten pat.
13. Mažiulis V. Min. veik. - P. 183.
14. Tokio *forum* aiškinimo laikosi dauguma aukščiau minėtų kalbininkų (žr. Fraenkel E. Ten pat; Pokorny J. Min. veik. - P. 278; Черных П. Я. Min. veik. - P. 233; ЭССЯ, V. - P. 170). Tokią šio žodžio kilmę nurodo ir Kuzavinis K. Lotynų-lietuvių kalbų žodynas. - Vilnius, 1996. - P. 337, 339; Дворецкий И. Х., Корольков Д. Н. Латинско-русский словарь. - Москва, 1949. - P. 377 (iš pastarojo žodyno kaip tik imta minėta pirminė, „arch.” *forum* reikšmė).
- Kitokią šio žodžio etimologiją (anlautą siejant ne su ide. *dh-, o su ide. *bh-, taigi žodį vedant iš ide. *bher- ‘aštriu daiktu apdirbtí’, kaip kad lie. *bāras* ir kt.) iš minėtų autorių palaiko tik Фасмер M. Min. veik. - P. 489 ir Walde–Hofmann. - P. 537 (nors čia nurodoma esant galimą ir pirmają, p. 530).
15. Ригведа: Мандалы V–VII / Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва, 1989. - P. 225, 637.
16. Елизаренкова Т. Я. Слова и вещи в Ригведе. - Москва, 1999. - P. 34–38; plg. Mayrhofer M. Min. veik., II. - P. 51, 83.
17. V. Ilič-Svityčius buvo netgi išsakęs nuomonę, kad reikšmę ‘kiemas’ nuo pat pradžių turėjęs jau pats ide. *dh̄yer-; tai liudijantis skolinimosi santykiai susijęs su juo (skolinimosi šaltinis?) semitu *t-w-r- ‘aptvaras, aptvertas kiemas’ (sen. hebrajų *tūr* ‘aptvaras iš akmenų, kolonada’, *tīrā* ‘aptvaras, aptverta stovykla’, sirų *tūtarā* ‘gardas, laidaras’, aramejų *tauārun* ‘aptvaras’, *tūrun* m., *tauāratun* f. ‘kiemas’ ir pan.), plg. netgi šumerų *tur* ‘kiemas, laidaras’ (Иллич-Свityч В. М. Древнейшие индоевропейско-семитские языковые контакты // Проблемы индоевропейского языкоznания: Этюды по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков. - Москва, 1964. - P. 5–6, žr. p. 3). Kad ir kaip, sprendžiant iš ide. žodžių reikšmių, vis dėlto atrodo, kad reikšmė ‘durys, vartai’ buvo pirminė, o reikšmė ‘kiemas’ iš jos išsirutulijo. Bent jau baltų kalbų atitikmenys, išskyrus lietuvių *dvāras*, liudija tik reikšmę ‘durys, vartai’.
18. Be roménų forumo, pažymétina ir tai, kad būtent priešais miesto vartus rinkdavosi trojėnų bei hetitų „seimas“: Za-
- marovskis V. Hetitų imperijos paslaptys. - Vilnius, 1969. - P. 226.
19. Réza L. Lietuvių liaudies dainos, II. - Vilnius, 1964. - P. 234: Nr. 121.
20. LKŽ, X. - P. 729.
21. Lietuvių tautosaka, I: Dainos. - Vilnius, 1962. - P. 406: Nr. 403.
22. Daukantas S. Žemaičių tautosaka, I: Dainos. - Vilnius, 1983. - Atitinkamai p. 81, 85, 83, 96–97, 111: Nr. 52, 56, 54, 69, 89.
23. Русская народная поэзия: Обрядовая поэзия. - Ленинград, 1984. - P. 282: Nr. 409.
24. Ten pat. - P. 353: Nr. 511.
25. Skardžius P. Ten pat.
26. [BRMŠ.] Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, II: XVI amžius / Sudarė Norbertas Vélius. - Vilnius, 2001. - P. 582, plg. p. 595; Lasickis J. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus / Paruošė Juozas Jurginiš. - Vilnius, 1969. - P. 42, plg. p. 21; Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre. - Riga, 1936. - P. 357.
27. BRMŠ, III: XVII amžius / Sudarė Norbertas Vélius. - Vilnius, 2003. - P. 148, plg. 261 (čia nežinia kodėl das *Gehöft* išversta daugiskaita: „Dvargantis – saugoja sodybas ir kiemus...”; ačiū vertėjai iš vokiečių kalbos Rūtai Jonynaitei už papildomą padrašinamą konsultaciją šiuo klausimu); Mannhardt W. Min. veik. - P. 545; Prätorius M. Deliciae Prussicae oder Preußische Schaubühne / Im wörtlichen Auszuge aus dem Manuscript herausgegeben von Dr. William Pierson. - Berlin: A. Duncker's Buch-Verlag, 1871. - P. 33.
28. Mannhardt W. Min. veik. - P. 521, 532; BRMŠ, III. - P. 121; taip pat žr. Lietuvių mitologija / Parengė Norbertas Vélius, I. - Vilnius, 1995. - P. 534, paaškinimas 591. Gardunycio, kurį W. Mannhardtas rekonstruoja vietoje *Gaddinautis*, Lasickio apibūdinanto kaip *custos eorundem recens editorum* „tik ką atvestų ériukų saugotojas“ (BRMŠ, II. - P. 581, 594; Lasickis J. Min. veik. - P. 20, 40), čia nenagrinėsime, spėdami tik, kad sutapatinti jį su Dvargantu Pretorių, galimas daiktas, paskatino lietuvių žodžio *garðas* atitinkamos reikšmės (‘aptvaras’ plāciausia prasme, anksčiau netgi ‘miestas’, kaip ir slaviški atitikmenys).
29. Narbutas T. Lietuvių tautos istorija, I: Lietuvių mitologija. - Vilnius, 1998. - P. 199.
30. Lietuvių mitologija, I. - P. 131.
31. Ten pat. - P. 334.
32. Ten pat. - P. 534. Vardo *Vaizghanthos*, kurį irgi pirmas paminėjo J. Lasickis (...deum *Waizghanthos* colunt virgines, ut illius beneficio, tam lini quam canabis habeant copiam „...merginos garbina dievą *Waizghanthos*, kad iš jo malonės turėtų pakankamai linų ir kanapių“ ir kt.: BRMŠ, II. - P. 583, 596; Lasickis J. Min. veik. - P. 23, 43; Mannhardt W. Min. veik. - P. 358), pirmojo dēmens interpretaciją čia išsamiau nenagrinėsime: paprastai jis siejamas su *vais-ingumu* (plg. Pretorių: *Vaisgautis d. i. der Gott der Fruchtbarkeit... Kombt her von Wort waisus i. e. Vermehrung, Frucht, gauti bekommen, gleichsam der die Frucht bringet oder die Vermehrung schafft „vaisingumo dievas... Vardas kilęs iš žodžio *vai-sius*, t. y. dauginimasis, vaisius ir gauti, vadintasi, tas, kuris neša vaisius, arba padeda daugintis“: BRMŠ, III. - P. 121, 239; Mannhardt W. Min. veik. - P. 532), o J. Krohnas čia, matyt, ižvelgė, kaip vėliau ir K. Kuzavinis su B. Savukynu, šaknį „*vaiš-* (: lie. *vaišės*, plg. *viēšas*; *viēšē* – sena reikšmė ‘kiemas, kaimas’, plg. sen.ind. *viś-* ‘namas’, got. *weihs* ‘kaimas’)“ (Kuzavinis K., Savukynas B. Lietuvių vardų kilmės žodynas. - Vilnius, 1987. -*

- P. 359). Jiems pritaria, pateikdamas tipologinį kontekstą, S. Valentas (Валянтас С. Двусоставные антропонимы – реликты поэзии балтов // Балто-славянские исследования XVI. - Москва, 2004. - P. 218–219).
33. Lietuvių mitologija, I. - P. 426. *Gaddinauj* esant *Gardunytj*, kaip matėme, 1936 m. išaiškins W. Mannhardtas.
34. Basanavičius J. Raštai, I. - Vilnius, 2003. - P. 419, 421; Basanavičius J. Rinktiniai raštai. - Vilnius, 1970. - P. 580, 582; Lietuvių mitologija / Sudarė Norbertas Vėlius, II. - Vilnius, 1997. - P. 18, 21.
35. Lietuvių mitologija / Sudarė Norbertas Vėlius ir Gintaras Beresnevičius, III. - Vilnius, 2004. - P. 72, 73.
36. Lasickis J. - Min veik. - P. 75.
37. Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. - Vilnius, 1981. - P. 351.
38. Ivanov B. B., Toporov B. N. Балтийская мифология // Мифы народов мира: Энциклопедия, I. - Москва, 1980. - P. 156. Plg. šio straipsnio iškraipyta vertimą: Lietuvių mitologija, III. - P. 356.
39. Balys J. Raštai, II. - Vilnius, 2000. - P. 358.
40. Mitologijos enciklopedija, II. - Vilnius, 1999. - P. 278–279; Beresnevičius G. Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas. - Vilnius, 2001. - P. 84.
41. Kaip antai A. J. Greimo: Greimas A. J. Tautos atminties bei eškant, Apie dievus ir žmones. - Vilnius–Chicago, 1990. - P. 326, 330; ir kt.
42. BRMŠ, III. - P. 663, 695.
43. Pokorny J. Min. veik. - P. 279, žr. p. 275, 277; plg. Vries J., de. Altnordisches etymologisches Wörterbuch. - Leiden, 1962. - P. 89, kur palaikomas pirmasis aiškinimas; taip pat Mayrhofer M. Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen, II. - Heidelberg, 1963. - P. 119, kur neatmetamas ir antrasis.
44. Dėl priesagos žr. Skardžius P. Rinktiniai raštai, I. - Vilnius, 1996. - P. 374.
45. Žr. Lukšaitė I. Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas: gyvenimas, veikla ir moksline kūryba // Pretorijus M. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla, I. - Vilnius, 1999. - P. 17–19; taip pat BRMŠ, III. - P. 100.
46. LKŽ, III. - P. 104, 323.
47. Lietuviškos pasakos, surinko Jonas Basanavičius, II. - Vilnius, 2003. - P. 302: Nr. VII.32.
48. Žr. Dagys J. Kaip kun. A. Pabréža augalų vardyną kūrė: Bružai jo darbo ir asmens charakteristikai // Gamta, 1937, Nr. 4 (8), p. 235; Pabrieža A. Botanika, arba Taislius Auguminis. - Shenandoah, 1900. - P. 159 (*vaisgantojas* čia įvardija kregždūnę Cynanchum). Šiuodu šaltinius man geranoriškai nurodė Pranas Vildžiūnas, už ką jam nuoširdus ačiū. Taip pat žr. LKŽ, XVII. - P. 930.
49. Kuzavinis K., Savukynas B. Min. veik. - P. 359.
50. Ten pat. - P. 116–117, 118, 162, 167, 338–339, 371; Lietuvių pavardžių žodynas / A. Vanagas ir kiti, I. - Vilnius, 1985. - P. 621; Valyntas C. Min. veik. - P. 207.
51. Lietuvių pavardžių žodynas, II. - Vilnius, 1989. - P. 859.
52. Kuzavinis K., Savukynas B. Min. veik. - P. 164; Valyntas C. Ten pat. Be to, S. Valento pastebėjimu, „lietuvių šaknį *gin(t)-/ gan(t)-* semantiškai atitinka graikų *aléks-* ‘ginti, padėti’, plačiai žinoma graikų antroponimijoje: *Aléksandros* ir t. t.” (ten pat).
53. Lietuvių pavardžių žodynas, I. - P. 621.
54. Ten pat; Toporov B. N. Min. veik. - P. 146, 307; Toporov B. N. Прусский язык: Словарь, II: Е–Н. - Москва, 1975. - P. 151.
55. Dagys J. Min. veik. - P. 233; Pabrieža A. Min. veik. - P. 121; žr. LKŽ, II. - P. 937.
56. Žr. Blasova M. N. Русские суеверия. - Санкт-Петербург, 2000. - P. 133–134; Славянские древности: Этнолингвистический словарь в пяти томах / Под редакцией Н. И. Толстого, II. - Москва, 1999. - P. 32; Славянская мифология: Энциклопедический словарь. - Москва, 2002. - P. 130.
57. Belickis M. Užmirštas šumerų pasaulis. - Vilnius, 1972. - P. 222–223; kiek kitaip žodžiai S. Gedos persakyta šią vietą žr.: Pasaulinės literatūros biblioteka: Senovės Rytų poezija. - Vilnius, 1991. - P. 83.
58. Eliade M. From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions. - San Francisco, New York, etc.: Harper & Row, 1977. - P. 322: Nr.158.
59. Matye Э. М. Избранные труды по мифологии и идеологии Древнего Египта. - Москва, 1996. - P. 41–45; žr. Spence L. Myths and Legends of Egypt. - London, 1915 (1998). - P. 115–116.
60. Spence L. Min. veik. - P. 291–292.
61. Zamarovskis V. Min. veik. - Pav. prieš p. 33.
62. Antikos žodynas. - Vilnius, 1998. - P. 295.
63. Basanavičius J. Levas lietuvių pasakose ir dainose. - Vilnius, 2003. - P. 237.
64. Ten pat. - P. 163–166.
65. Ivanov Вяч. Вс., Toporov B. N. К проблеме лтш. *jumis* и балтийского близнечного культа // Балто-славянские исследования 1982. - Москва, 1983. - P. 169.
66. Žemės atmintis: Lietuvių liaudies padavimai / Parengė Bronislava Kerbytė. - Vilnius, 1999. - P. 76: Nr. 160.
67. Elisonas J. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje // Mūsų tautosaka / Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, V. - Kaunas, 1932. - P. 212, atitinkamai Nr. 2711 ir 2707.
68. Iš gyvenimo vėlių bei velnių / Surinko Jonas Basanavičius. - Vilnius, 1998. - P. 194: Nr. XI.10.
69. Beresnevičius G. Dausos: Pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje. - Vilnius, 1990. - P. 140. Pasakos „Svečiuose pas elgetą (Dieva)“ siužetą ir šaltinius žr.: Balys J. Raštai, III. - Vilnius, 2002. - P. 60–61: Nr. 472.
70. Vėlius N. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė. - Vilnius, 1987. - P. 170.
71. Balys J. Raštai, IV. - Vilnius, 2003. - P. 94.
72. Beresnevičius G. Ten pat.
73. BRMŠ, III. - P. 556, taip pat žr. p. 557, 562.
74. Beresnevičius G. Ten pat.
75. Rigveda / Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова, Мандалы IX–X. - Москва, 1999. - P. 130; tiksliau butų versti dviskaita: „pro [du] šuniu“ (*śvānau*), „keturakiu“ (*catu-rakṣau*) ir t. t., žr. Aufrecht Th. Die Hymen des Rigveda, II. - Berlin, 1955. - P. 301.
76. Eliade M. Min veik. - P. 442: Nr. 209.
77. Biedermann H. Naujasis simbolijos žodynas. - Vilnius, 2002. - P. 436.
78. Walde-Hofmann, I. - Heidelberg, 1938. - P. 668–669.
79. Veličkienė A. Antikos mitologijos žinynas. - Kaunas, 1996. - P. 160–161.
80. Krikščioniškosios ikonografijos žodynas / Sudarė Dalia Ramonienė. - Vilnius, 1997. - P. 205.

81. Мифы народов мира: Энциклопедия, II. - Москва, 1982. - P. 160.
82. Левкиевская Е. Е. Мифы русского народа. - Москва, 2002. - P. 190.
83. Славянские древности, I. - Москва, 1995. - P. 440.
84. Straubergs K. Latviešu būrāmie vārdi, II: Kaitēšana un dziedināšana. - Rīgā, 1941. - P. 556.
85. Ten pat. - P. 507, 511.
86. Vēlius N. Min. veik. - P. 170, žr. p. 42, 112.
87. Славянские древности, I. - P. 440.
88. Cit. iš Šmits P. Latviešu Mítologija / Otrs pārstrādāts izdevums. - Rīgā, 1926. - P. 55; vertimas: Šmitas P. Latvių mitologija. - Vilnius, 2004. - P. 88.
89. Iš gyvenimo vēlių bei velnių. - P. 207: Nr. XIII.7.
90. Lietuvių tautosaka, II: Dainos, raudos. - Vilnius, 1964. - P. 542: Nr. 580.
91. Aufrecht Th. Die Hymen des Rigveda, I. - P. 411; Ригведа / Мандалы V–VIII. - P. 112.
92. Žr. Beresnevičius G. Dausos. - P. 139.
93. Fraenkel E. Min. veik. - P. 28.
94. Iš gyvenimo vēlių bei velnių. - P. 115: Nr. II.5. Apie šio motyvo sāsajas su atitinkamais iranėnų tradicijos vaizdiniais žr. Razauskas D. Indoiranėnų mitinio vējo atitikmenys lietuvių tautosakoje (užuominos gilesniams tyrimui) // Acta Orientalia Vilnensis, III. - Vilniaus universiteto leidykla, 2003; taip pat Razauskas D. *Vėjukas*: Lietuvių vējo demono vardo ir įvaizdžio rekonstrukcija, atsižvelgiant į vieną skitų atitikmenę (osetinų *wæjug* / *wæjyg*). - Vilnius, 2004. - P. 35–39.
95. Šmits P. Min. veik. - P. 32; Šmitas P. Min. veik. - P. 49, 50.
96. Славянские древности, II. - P. 28.
97. Славянские древности, I. - P. 438, 439.
98. A Sanskrit-English Dictionary / Etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate Indo-European languages by Sir. Monier Monier-Williams, new edition, greatly enlarged and improved with the collaboration of professor E. Leumann, professor C. Cappeller, and other scholars. - Oxford University Press, 1899 (Delhi: Motilal Banarsi-dass, 1999). - P. 504; žr. Кочергина В. А. Санскритско-русский словарь / Издание 3-е, исправленное и дополненное. - Москва, 1996. - P. 294. Beje, prisimenant A. Pabrėžos augalų vardyno *dvarganykq* (*dvargankq*), gal vis dėlto paminėtini, nedarant jokių išvadų, ir atitinkami sanskritiški pavyzdžiai iš botanikos srities su tuo pačiu pirmuoju démeniu: *dvāra-dāru-* ‘tikas (toks medis, *Tectona Grandis*)’, pažodžiu „durmedis”, *dvāra-vṛta-* ‘juodasis pipiras’ (pažodžiu ‘atveriantis duris / vartus’, antrasis démuo, beje, giminėkas su lie. *vērti*, *vaṛtai*).
99. A Sanskrit-English Dictionary. - P. 362.
100. LKŽ, V. - P. 754.
101. A Sanskrit-English Dictionary. - P. 613; Mayrhofer M. Min. veik. - P. 251; Pokorny J. Min. veik. - P. 839; žr. Fraenkel E. Min. veik. - P. 585.
102. A Sanskrit-English Dictionary. - P. 107, 115, 365.
103. Ten pat. - P. 622; žr. Mayrhofer M. Min. veik. - P. 262.
104. Macdonell A. A., Keith A. B. Vedic Index of Names and Subjects. - London, 1912 (Delhi, 1995). - P. 386.
105. The Principal Upaniṣads / Edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. - Great Britain, 1953 (India: HarperCollins, 2000). - P. 389–390; žr. Упанишады, книга 3: Чхандогъя упанишада / Перевод ссанскрита, предисловие и комментарии А. Я. Сыркина. - Москва, 1991. - P. 78.
106. Chakravarti M. The Concept of Rudra-Śiva throughout the Ages. - Delhi, 1994. - P. 178.
107. Žr. Eliade M. Yoga: Immortality and Freedom. - Princeton University Press, 1971. - P. 220–221 ir kt.
108. Antai pagal sinkretines gnostines vėlyvojo helénizmo pažiūras, visų mirusiuų sielos, F. Cumont'o žodžiais, „turi praeiti duris, saugomas sargo”, bet „tik inicijuotųjų sielos žino slaptažodį, galintį sušvelninti jo nepalenkiamumą” (Кюмон Ф. Восточные религии в римском язычестве. - Санкт-Петербург, 2002. - P. 164).

Lith. *dvaras* and *Dvargantas*

Dainius RAZAUSKAS

The article consists of two parts. The first part aims to show that the Lith. *dvaras* ‘estate, manor, farmstead, yard’ is not a borrowing from Slavic (Old Rus. *ðeopъ* ‘abode, farmstead, yard’, Rus., Brus. *ðeop* ‘yard’, Pol. *dwór* ‘yard, farmstead’) but is their cognate. Such a maintenance is grounded 1) on the views already expressed by the eminent Lithuanian lingvists; 2) on phonetic relatedness of the Lith. *dvaras* to Lettish *dvars* ‘a kind of gate’, dial. *duors* ‘gate’, Old Prus. *dauris* (**dvaris*) ‘double gate’; and 3) on several semantic instances from Lithuanian folk songs revealing the still manifest connectedness of the meanings ‘yard’ and ‘gate, (front) door’, the latter being the primary meaning of the Balto-Slavic **dvar-* and the IE **dhvor-*.

The second part is dedicated to corresponding reinterpretation of the Lithuanian mythological personage *Dvargantas*, firstly mentioned by J. Lascius in the 16th century as *Dwargonth*. Analysis begins with the survey of the previous statements on the item made by scholars over the last hundred and fifty years. These converge mainly to a notion of *Dvargantas* being the ‘defender, protector, preserver of the farmstead’. The last component of the name *-gant-* can obviously be connected to Lith. *ginti* ‘defend, protect, preserve’; that has many parallels in Lithuanian anthroponomy. The first component, however, taking into account the subject of the first part of the article, could be reinterpreted differently, i.e. according to the primary meaning of the Baltic **dvara* ‘gate, door’. Then *Dvargantas* could be possibly conceived as an archaic mythonym implying the Doorkeeper, a well-known figure in various traditions, and might be compared, for instance, with the Indian equivalent *dvāra-pa-*, or *dvāra-pāla-* etc., the first component of which is the direct cognate of the Lith. *dvaras*.

„Liaudies kultūros“ redakcija,
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@lfcc.lt

Gauta 2005 01 28, įteikta spaudai 2005 05 05

Verpstė ir visata

Jonas VAIŠKŪNAS

(Tēsinys)

II dalis

Archajiškojo pasaulėvaizdžio atspindžiai lietuviškų verpsčių puošyboje

Vertikali kosmoso struktūra.

Lietuviškose verpstėse koduojama pasaulio sąranka atspindi archajišką kosmoso struktūrą, tačiau ne geocentrinę, kaip teigė rusų verpstes tyrės B. Rybakovas, o daug archajiškesnę – pagristą horizontalaus pasaulio modelio sluoksniavimu vertikalioje „pasaulio medžio“ ašyje. Panašią kosmoso struktūrą galime matyti, pavyzdžiui, pasakų vaizdiniais grīstoje vengrų pasakotojo Lajošo Ami kosmografinėje schema (Erdész 1961, 332), finougrų šamaniškų būgnų dekore (28, 31 pav. – žr. Vaiškūnas 2005, 41, 43) (Haavio 1979, 322), Šiaurės Amerikos indėnų (Johnston 1997, 63) bei kitų tautų kosmogramose, vaizduojančiose kosmosą kaip daugiaaukštę struktūrą.

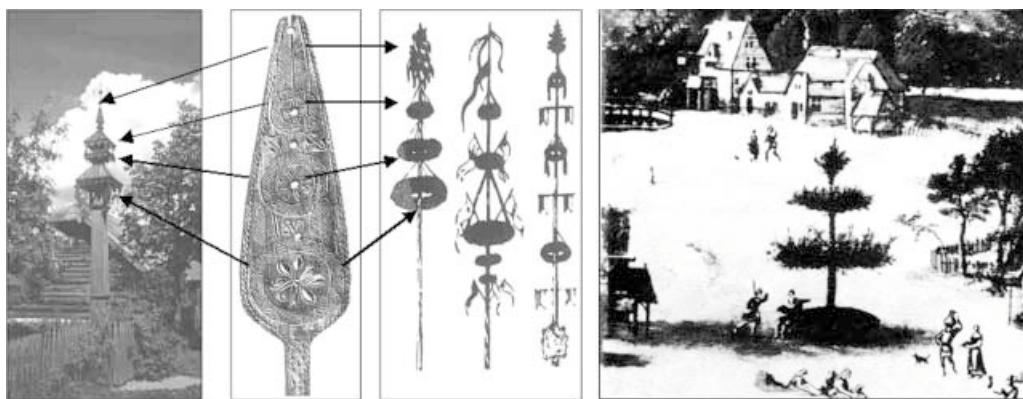
Nuomonė, kad verpstė išreiškia pasaulio medžio idėją, patvirtina paukščių ir S pavidalo simboliją pasiskirstymo vertikalioje verpstės plokštumoje analizė. Kaip jau minėta, su dangiška erdve siejami paukščiai dažniau ir vaizduojami verpstės viršuje, o S pavidalo simboliai, siejami su žalčiais ar gyvatėmis, dažniau sutinkami verpstės apačioje bei vidury. Neretai per visą verpstės plokštumą tiesiog išraižomas visas sferas praugantis mitinis medis ar augalas.¹ Verpstės vertikalioje ašyje – ant „pasaulio medžio“ išdėstomi 3 pagrindiniai kosmoso lygmenys: Žemė, Dangus, Dausos. Nors verpstėje vaizduojamas vertikalus kosmoso pjūvis, tačiau atskiros kosminės sferos tame detalizuojamos, pateikiant kiekvienos jų horizontaliuosius, o ne vertikaliuosius pjūvius (skritulius), kaip to reikalautų bendra kosmoso vertikalaus pjūvio logika. Atskirais atvejais, kaip matėme, horizontalus kosminės sferos pjūvis (ASŽ) gali būti derinamas su vertikaliu (pav. 18 – žr. Vaiškūnas 2005, 37).² Retkarčiai pasitaiko visos kosmoso struktūros vaizdavimas vien tik iš profilio, t. y.

vien tik per vertikalų pjūvį.³ Susidaro įspūdis, kad derinant įvairius pjūvius siekiama detaliau ir vaizdžiau išreikšti išsivaizduojamą kosmoso sandarą. Toks kosmoso sferų pjūvių derinimas neturėtų stebinti, juk ir šiuolaikinio žemės rutulio – gaublio detalus paviršiaus vaizdavimas plokštumoje pagrįstas žemės rutulio dalijimu į 2 pusrutulius plokštumoje, pateikiamus kaip dviejų skritulių kompozicija (29: 1 pav. – žr. Vaiškūnas 2005, 42).

Verpstes pakeitusiose prieverpstėse⁴ matoma analogiška verpstėms dekoru struktūra. Prieverpsčių drožyboje naudota kiauraraščio technika jose vaizduojamus simbolius daro dar lengviau iškaitomus. Labiausiai paplitusios 2-jų skritulų prieverpstės. Mažesni prieverpsčių plokštumos matmenys dažniausiai gaunami trečiąjį, viršutinį, verpstėms būdingą skritulį redukuojant iki nedidelio geometrinio motyvo – simbolinio rombo, žvaigždės, augalo ir t. t. (26: 2 pav.; 16: 1–3 pav. – žr. Vaiškūnas 2005, 41, 36). Tokiu būdu su Rojaus, Dausų sfera siejamas motyvas prieverpstėse suminiatiūriamas, tačiau visiškai neišnyksta. Sudėtingesnė prieverpsčių drožbos technika, kita vertus, neretai palengvina ir jų simbolijų iškaitomumą. Ypač tai pasakytina apie S pavidalo simbolius – „žalčius“. Verpstėse akiavaizdžiai matome juos jungiant vieną su kitu du skritulius – 2 kosminės sferas – žemę ir dangų.⁵ Šių „žalčių“ sugretinimas su verpsčių ir prieverpsčių vandens meandrais, jungiančiais tas pačias 2 kosmoso sferas (26: 1, 2, 5 pav. – žr. Vaiškūnas 2005, 41), leidžia juos sieti su lietuviams ir latviams būdinga mitine vandens apytakos tarp žemės ir dangaus samprata.⁶ Vaivorykštės išsivaizdavimas vandenį siurbiančia gyvate laikomas labai archajišku ir yra paplitęs visoje Azijoje, Afrikoje, Centrinėje bei Pietų Amerikoje (Иванов 1987). Ir iki šiol kai kurių Lietuvos kaimo žmonių įsitikinimu vandenį iš žemės telkinį į dangų „siurbia, straubia“ *straubliu, siurbliu, smaku* vadinama vaivorykštė (Tumėnas 2002, 143). Tai dar vienas patvirtinimas, kad tarp dangaus ir žemės skritulų verpstėse ir prieverpstėse vaizduojama būtent mitinė gyvatė ar žaltys. Kadangi žalčių, kaip tarpininkų tarp dangaus ir žemės, vaidmuo lietuvių tikėjimuose neabejotinas (žr. Tumėnas 2002,

208–211), tai žalčio simbolio padėtis verpstėse savo ruožtu tampa papildomu svarių įrodymu verpsčių skritulius simbolizuojant būtent atitinkamas kosmoso sferas.

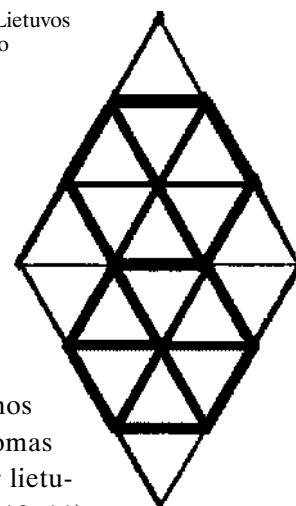
Papildomu įrodymu, kad verpstės ir prieverpstės geometrinių dekoro elementų visumoje kodujamas būtent pasaulio modelis, teikia ir prievertstėse pasirodantys kai kurie nestandardiniai motyvai (30 pav. – žr. Vaiškūnas 2005, 43). Darant prielaidą, kad tokie prievertpsčių dekorai galėjo atsirasti drožėjui modernizuojant, t. y. šiuolaikiškesniu, suprantamesniu vaizdu persakant senųjų simbolinių ornamentinių motyvų pagrindinę idėją (o tai visai realu, nes lietuviškų verpsčių puošyba pasižymi ypatingu motyvų konservatyvumu), galima tikėtis jų sampratos dėka dar labiau priartėti prie užmirštos senųjų verpsčių simbolių prasmės. Iš tokų prievertpsčių su nestandardiniaisiais dekoro motyvais paminėsiu dvi. Pirmoji prievertstė saugoma Čiurlio-nio dailės muziejuje (30: 1 pav. – žr. Vaiškūnas 2005, 43) (MD 199). Joje pavaizduotas kalnas, laikomas milžiniškos žuvies. Iš kalno į dangų stiebiasi medis. Medžio viršūnėje – krikščioniški simboliai: širdis ir dviejų paukščių laikomas vainikas. Iš dešinės medžio pusės – į gervę ar pelikaną panašus paukštis. Abipus medžio pavaizduota po dvi kalnų su dangumi jungiančias S pavida-lo figūras. Visas šis siužetas – neabejotina kosmogramma.

33 pav. (iš kairės į dešinę): stogastulpis (Lietuvos liaudies buities muziejas, 1988, S. Lovčiko nuotrauka); verpstė (MD, 81); „gegužės medis“ iš Vokietijos (Gimbutienė 1994, 138 pav.); dekoratyvinis medis, L. Gaselo paveikslė (1548) fragmentas (Gimbutienė 1994, 136 pav.).

34 pav.: verpstė su virš stalo kabaničiu „sodo reketuko“ atvaizdu (UKM, 30).

35 pav.: šiaudų „sodo“ profilis.

Kosmologinis žuvies laikomas Žemės motyvas plačiai žinomas įvairiomis tautomis, tarp jų ir lietuviams (Laurinkienė 2002, 10–11).

Akivaizdus požeminio pasaulio vaizdavimas apatinėje verpstės dalyje patvirtina jau anksčiau mūsų padarytą išvadą, kad kai kurių verpsčių apatinėje dalyje (po apatiniu skrituliu) gali būti vaizduojami požeminio pasaulio motyvai. Žemės kalnų laikanti žuvis pati remiasi į savo išskirtinį dėlė, kurią vėlgi laiko į išsirietusią gyvatę panaši būtybę. Toks požeminio pasaulio vaizdas išties gali būti gretinamas su kai kurių verpsčių galvos apatinės dalies ornamentiniais motyvais.⁷

Antroje prievertstėje (PK 134) taip pat vaizduojamas kalnas, tik ant jo viršūnės vietoj medžio – stulpas (30: 2 pav. – žr. Vaiškūnas 2005, 43). Stulpas remia virš jo esantį didelį spinduliuojantį 8 stipinų ratą. Kalnas remiasi ant dviejų trikampių atramų. Šalia kalno išraižytas gyvenamojo namo atvaizdas aiškiai nurodo šiame lygyje esant žmogaus gyvenamą erdvę. Abipus stulpo pavaizduoti Saulė ir Mėnulis. Didysis spinduliuojantis ratas, atitinkantis verpsčių ASŽ, čia aiškiai siejasi su švytinčiu dangaus skliautu. Tokiu atveju stulpas gali būti suprantamas kaip dangaus skliauto atrama. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad stulpas vaizduojamas su stogeliu

viršuje ir primena stogastulpį. Taigi verpstę dekoravęs meistras, iš visko sprendžiant, visai sąmoningai čia išpjautė būtent kosminę ašį simbolizuojantį stulpą.⁸ Šiuo požiūriu ir Rasos šventės ratuose, kalvos viršūnėje iškeliamuose ant karčių, kuriuose priimta matyti tik saulės simbolij, galima būtų įžvelgti platesnę prasmę – pasaulio stulpo, laikančio dangaus skliautą, įvaizdį.⁹ Analogišką prasmę galima būtų priskirti ir gandalizdžiui – medžiui su į viršūnę įkeltu ratu. Panašią nuomonę slavų etnografinės medžiagos pagrindu pateikia rusų mokslininkės T. Agapkina ir L. Vinogradova, nurodydamos, kad „ant aukštostos karties iškeltas tekinis žymėjo reikšmingiausius metinio švenčių ciklo momentus (Užgavėnes, Kupolines ir kt.) ir sociumo ritualinių centrą, o bendriausia prasme šis simbolis siejosi su universaliu pasaulio medžio vaizdiniu ir būdavo įkūnijamas ritualiniu medžiu“ (Агапкина, Виноградова 1999, 534).

Pasaulio medžio simbolika ypač ryški kai kuriose kiaurapjūviu puoštose prieverpstėse. Verpsčių ir prieverpsčių plokštuma kai kada tiesiog paverčiama egzotiškų augalų siluetais su juose įkomponuotais skrituliais.¹⁰ Tad nenuostabu, kad nemažų panašumų galima pastebeti tarp verpsčių bei prievertersčių dekoro ir apeiginiių dirbtinių medžių formų bei konstrukcijų slavų, vokiečių, indų, japonų tradicijoje (32 pav. – žr. Vaiškūnas 2005, 44; pav. 33). Pavyzdžiui, tapačią verpstęs puošybai simboliką galima aptikti japonų tradicienės religijos – šinto apeigose naudojamo dirbtinio ritualinio medžio struktūroje. Tik čia susiduriame ne su plokščiu, o su stereometriniu pasaulio medžio struktūros vaizdu: horizontaliai pjūviais galima išskirti apatinį skritulį – žemę, medži juosiančią virvę – gyvatę (tarpinę erdvę), antrą skritulį – dangą ir natūralų medži viršuje, kurį galima sieti su mūsų Dausas atitinkančia aukščiausia kosmoso sfera (32 pav. – žr. Vaiškūnas 2005, 44). Dirbtiniai vokiečių gegužės medžiai, sudaryti iš vertikalioje ašyje išdėstytyų kelių ratai (vainikų), tiesiogiai asocijuojasi su verpstės galvos vertikalioje plokštumoje išraižytais skrituliais. Virš minėtų japonų ir vokiečių medžio skritulių neretai iškeiliami papildomi miniatiūriniai medeliai savo ruožtu primena verpsčių ir prievertersčių viršutinės dalies miniatiūrinius geometrinius ženklus. Akivaizdu, kad ant vertikalios ašies dėstomi ratai, vainikai išreiškia archajišką pasaulio medžio struktūrą. Pavyzdžiui, „Rigvedoje“ žemė ir dangus tiesiog lyginami su dviem ratais, užmautais ant vienos ašies galų (X.89.4), o kitose vietoje minimi 3 ir 6 visatos matmenys:

Po tris lacioja katilus.

Šeši pasauliai visata,

Taip pat visi eiliavimai –

Priklauso Jamai visa tai (X.14, 16).¹¹

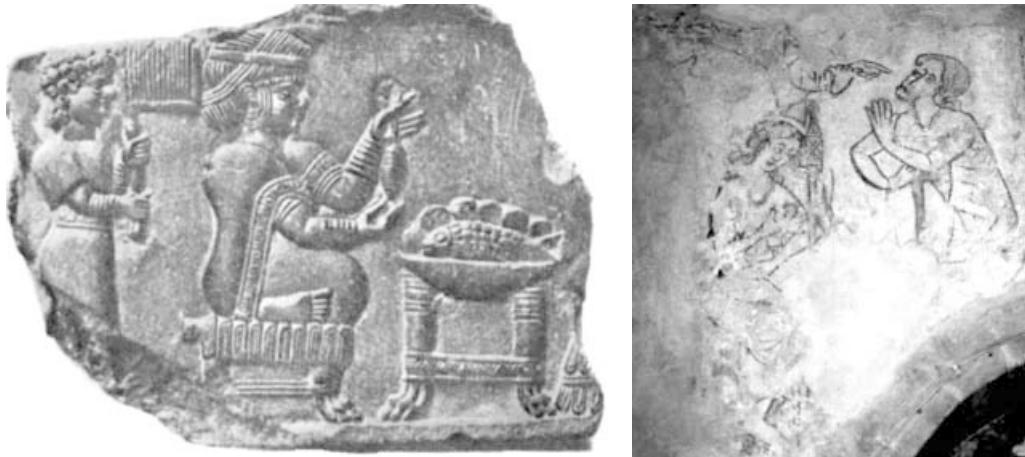
„Trys katilai“ čia greičiausiai – visatos vertikalaus modelio 3 sferos,¹² o „šeši pasauliai“ – horizontalią visatos erdvę struktūruojančios 6 pasaulio šalys.

Verpstės plokštumoje grafiškai perteikiamo kosmoso erdvinių atitikmenių galime įžvelgti ir lietiviškų stogastulpų sandaroje. Juose S pavidalo figūrų laikomas stogelis (galintis būti ketur-, šešia-, aštuonia-, dylikansoniu, tiesiog daugiašoniu ar apvaliu), prilygintinas S figūrų laikomam skrituliu verpstėse ir mūsų rekonstruojamame kosmologiniame modelyje, atitinka dangaus skliautą. Stogastulpį stogelis gali būti laikomas ir dviejų S figūrų (kaip verpstėse ir prievertersčių) arba 4-ių. Norint tiksliau nustatyti S figūrų pasiskirstymą erdviniame kosmoso modelyje, reikėtų šiuo požiūriu idėmiau patyrinėti stogastulpų ir kitos liaudies mažosios architektūros sandarą. Šiuo metu galima tik spėti įsivaizdavus, jog švytintį dangaus skliautą laiko 2 arba 4 su pasaulio šalimis siejami „žalčiai“.¹³ Trijų aukštų stogastulpį šiuo atžvilgiu galima laikyti erdviniu trijų skrituliu verpstės atitikmeniu (33 pav.). Panaši sandarą turi ir vestuvinis pyragas (karvojas) su į jį įbestu apeiginiu medžiu. Karvojai, kaip ir stogastulpiai, gali būti trijų aukštų, pavyzdžiui, bulgarų vestuvėms papuoštas vestuvinis medelis (sodas) buvo įbedamas į 3 vieną ant kito uždėtus karvojus (Иванова, Маркова 1988, 146).¹⁴ Stogastulpį su vienu stogeliu atveju, stogeliui simbolizuojant dangaus skliautą, žemei greičiausiai atstovauja pats tikros žemės paviršius, į kurį stogastulpis remiasi ir, galimas daiktas, apeigų dalyviai, išsirikiavę ratu aplink šį pasaulio stulpą. Dangaus dievybę čia galbūt žymi ir su Dausomis gali būti siejamas virš stogelio (dangaus skliauto) esantis figūrinis stulpelis, taip pat virš jo vaizduojami dangaus šviesuliai: ménulis, saulé, žvaigždės (33 pav.). Vertikalų kosmoso sferų pjūvį atspindi ir daugiakryžmių kryžių bei geležinių kulto, memorialinių paminklų konstrukcija.

Stogastulpio stogeliui tiek savo konstrukcija, tiek prasme gali būti artimas daugiakampis šiaudinis reketukas (kartais keičiamas išpuošta eglutės viršune¹⁵), kabinamas virš apeiginio stalo ir vadinas sodu, *dangu-mi, pasauliu, rojumi* etc. Šis papuošalas greičiausiai bus sudaręs vieną simbolinę visumą su apeiginiu stalu. Anatai apie Panevėžį pats vestuvių apeiginis stalas buvo vadinas *sodu* ir įrengiamas taip: aplink stalą susėdu-

sios moterys vaizdavo *tvorą*, kampuose sėdintys vyrai – *stulpus*, ant stalo stovintis dubuo su vandeniu – *ežerą*, staltiesė – *pievas*, virš stalo pakabintas papuošalas iš šiaudų – *dangų* (LTR 1577/441/; Slaviūnas 1955, 582; Vaiškūnas 1992b, 26–30). Stalas čia atitiktų pasaulio šalių atžvilgiu orientuotą žemę su pievomis ir vandenimis, o šiaudinis papuošalas, „sodas”, – dangų, dangaus skliautą ir Dausas virš jo. Panasūs apeiginiai stalai žinomi ir kitoms pasaulio tautoms. Pavyzdžiui, Jukatano pusiasalyje Centroamerikoje gyvenantys majų palikuonys apeigoms rengia stalą altorių *ka'an'če'*, kurį maldose vadina „pasauliu“ (Sosa 1989, 139–140). Japonai budistai mirusiuju protėvių atminimui skirtos didžiosios vasaros šventės *O-bon* proga įrengia stalą altorių, skirtą tuomet sugrižtančioms vėlėms (Egenter 2001, 23 pav.). Sprendžiant iš istorinių šaltinių, apeiginiai stalai altoriai seniau buvo plačiai naudojami ir Lietuvoje, antai S. Rostowskis 1768 m. mini mirusiuju garbei rengiamas vaišes, kurias liaudis vadina „stalu kėlimu“, *Kielimey stalu* (Vyšniauskaitė 1994, 113). Šiuo požiūriu labai įdomi yra verpstė UKM 30, kurioje galima ižvelgti būtent stalo ir virš jo kabaničio sodo – reketuko, nusėto žvaigždėmis, kontūrus¹⁶ (34 pav.). Kita vertus, rombinio arba, tiksliau, pagrindais sujungtų dviejų piramidžių pavidalo sodo profilyje galima ižvelgti ir kelių šešiakampių segmentinių žvaigždžių kompoziciją (35 pav.).

Verpstėje vaizduojama pasaulio struktūra išreiškiama lakoniška simbolinė dviejų arba trijų ratų vertikalia kompozicija. Žemės, Dangaus ir Dausų skritulai (ratai), suverti ant vienos Pasaulio medžio ašies ir apsupti kosminių vandenų, atspindi senojo baltų pasaulėvaizdžio esmę.¹⁷ Požemio sferos motyvai, kaip minėjome, nors ir pasirodo verpstės plokštumoje, tačiau néra akcentuojami ir nesudaro savarankiško skritulio (išimtis – negausūs keturių skritulių verpsčių pavyzdžiai ir verpstės su papildomu skrituliu ant koto). Prie trijų

1.

2.

36 pav.: verpėja, senovės Babilonas, X–IX a. pr. m. e. (Кленгель-Брандт 1979, 84).

37 pav.: Ieva su verpste, freska *Bledlow* bažnyčioje Bekingemšyre, Anglija, 1300 m. (T. Marshall nuotraka, <<http://www.paintedchurch.org/bledlow.html>>).

38 pav.: pynimo ornamento motyvas molinių verpstukų smagričių dekore (Čepaitienė 2001, 46 pav.).

verpstėse būdingai vaizduojamų sferų prijungę dar požemio sferą, gautume keturaukštę kosmoso struktūrą: Požemis – Žemė – Dangus – Dausos (PŽDD). Kyla pagunda šią returnarę kosmoso struktūrą palyginti su istoriniuose šaltiniuose minimu lietuvių dievų ketvertu (vardijame nekeičiant paminėjimo tvarkos): *Andajus*, *Perkūnas*, *Žvorūna*, *Televelis* (BRMŠ I 268). *Andajus* tad būtų virš dangaus skliauto (Dausose) lokalizuojamas dievas, *Perkūnas* – dangaus paskliautėje (oro erdvėje), *Žvorūna* – ant žemės, *Televelis* – po žeme. Toks paskirstymas iš esmės atitinka mitologų rekonstruojamas šių dievų funkcijas.

Vis dėlto, nors tokia returnarė struktūra kartkartėmis ir pasitaiko, verpsčių dekore ją akivaizdžiai nurungia trinarė struktūra: Žemė – Dangus – Dausos (ŽDD). Dar daugiau, prieverpstėse, kurios pakeičia verpstones, pastebima tendencija ŽDD schemą redukuoti – trečiosios, Dausų sferos sąskaita – į dviaukštę struktūrą: Žemė – Dangus (ŽD).¹⁸ Taigi verpsčių ir prieverpsčių dekore kosmoso struktūros įvaizdis kinta tokia linkme: PŽDD > ŽDD > ŽD. Žinoma, remiantis vien verpsčių ir prieverpsčių dekoro duomenimis per drąsu būtų teigti, kad būtent tokia kryptimi vyko visos senosios kosmologinės sistemos redukcija. Greičiausiai verpsčių puošybos atveju pagrindine atsekamų dekoro pokyčių priežastimi buvo verpstės matmenų mažėjimas: atsiraodus tobulesnei verpimo technikai (verpimo rateliui),

39 pav.: verpėja su verpstė ir verpstuku (Gyvosios archeologijos dienos, Kernavė, 2003 m., R. Lauciaus nuotrauka).

verpstė transformuoja iš prieverpstę. Nors tokia pasaulėvaizdžio kaitos kryptis yra visai tikėtina. Šiandieninėje „kasdienėje“, „sveiku protu“ grindžiamoje pasaulėžiūroje kaip tik ir mąstome dvinarės regimos opozicijos Žemė – Dangus ribose. Struktūrinjį Požemio sandą ištrynė didieji geografiniai atradimai, o Dausų, arba Rojaus, sferą visai baigia redukuoti šiuolaikinės astronomijos žinios bei praktinis kosminės erdvės įsisaviminas. Taigi dėl tos pat technologinės pažangos, dėl kurios verpastes pakeitė verpimo rateliai bei prievertstės, „anapusiniai“ Požemio ir Dausų lygmenys iš kitados pakankamai realių keturaukščio kosmoso (PŽDD) sričių savo ruožtu virsta vien poetine alegorija.

Horizontali kosmoso struktūra.

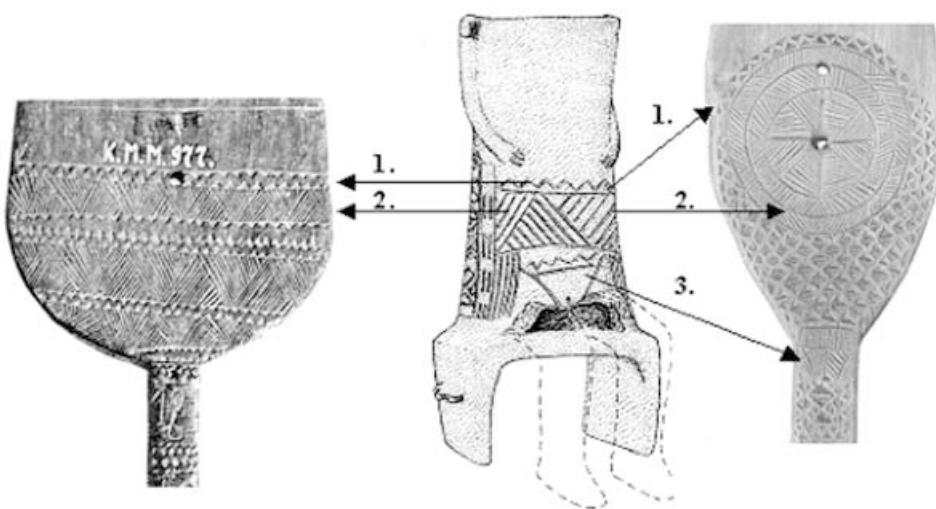
Kitas įdomus verpsčių dekoro pagrindu atkuriama, pagal pasaulio medžio principus organizuoto pasaulėvaizdžio klausimas – kokiu būdu ir kokia tvarka buvo klasifikuojama jo horizontaliosios plokštumos struktūra. Šios struktūros aiškinimuisi, žinoma, vien verpsčių teikiamos informacijos nepakanka. Čia neturime galimybės nukrypti į šios įdomios problemos sprendimą pasitelkiant platesnę etnografinę, tautosakinę ir mitologinę medžiagą, tad apsiribosime tik kai kuriais samprotavimais, neišeinančiais iš verpsčių dekoro tyrimo rėmų.

Kosmologinė horizontalios plokštumos klasifikacija pagal pasaulio šalis, pagrista vertikalais pasaulio medžio projekcija, baltiškoje pasaulėžiūroje plačiausiai nagrinėta N. Vėliaus (Vėlius 1983). Horizontaliojo balto pasaulio modelio pagrindu jis laikė vertikalios kosmoso struktūros projekciją rytų–vakarų kryptimi. Tačiau, sprendžiant iš kai kurių faktų, šiaurės–pietų kryptis irgi turėjo būti ne mažiau kosmologiskai reikšminga. Apie tai galima spręsti, pavyzdžiu, iš tautosakinių paliudijimų mitinių Dausų kryptį rodant Paukščių taką, nusidriekus iš šiaurės į pietus. Svarbus faktas, grindžiantis šiaurės–pietų krypties kosmologinę svarbą, yra ir J. F. R. Rivijaus aprašomos Vilniaus Perkūno šventyklos pagrindinės ašies orientacija šia kryptimi. Ypač reikšminga tai, kad pirmosios katedros vietoje atkuriant Perkūno šventykłą, krikščioniška rytų–vakarų statinio orientacija buvo pakeista (!) į šiaurės–pietų kryptį: jėjimas – šiaurėje, altana su Perkūno stabu – pietuose (BRMŠ II, 464–466; Urbanavičius 1987, 54–55). Taigi turimi faktai leidžia kalbėti apie abu galimus baltiško pasaulio medžio horizontaliosios projekcijos atvejus: 1) R–V: dangus, viršus ir t. t. – rytai; požemis, apačia ir

t. t. – vakarai; 2) P–Š: dangus, viršus ir t. t. – pietūs; požemis, apačia ir t. t. – šiaurė. Horizontalios plokštumos kosmologinė klasifikacija galėjo įvairuoti skirtingais istoriniai laikotarpiais ir skirtingose baltų gentyse. Vienos ar kitos kosmologinės struktūros vyra vimą galėjo lemti įvairios aplinkybės, tačiau verpsčių dekoro pagrindu rekonstruojamas pasaulėvaizdis, paremtas saulės paros ir metų ciklų projekcijomis, bylotų veikiau apie P–Š modelio aktualizavimą. Šiame

modelje pasaulio medžio viršūnė – Dausos, kaip virš saulės kelio esanti užpasaulinė erdvė, turėtų būti projektuojama vienareikšmiai fiksuojamos saulės kulminacijos, t. y. pietų krypties atžvilgiu, o požeminis pasaulis tuomet atsidurtų šiaurėje. Vakaru–rytu kryptis šioje sistemoje galėjo būti suvokiamas kaip dinamiška, kintanti dėl saulės tekėjimo ir laidos azimutų kaitos. Panašias išvadas priėjo ir D. Vaitkevičienė, semiotinės analizės metodu nagrinėdama lietuvių ir latvių mitinę ugnies temą (Vaitkevičienė 2001, 119–156).

Gilinantį į horizontalios plokštumos kosmologiją, svarbu neužkibti ant stereotipų „kabliuko” – išvengti pagundos į praeitį perkelti šiuolaikinę geometrinę horizontalios plokštumos sampratą. Verpsčių simboliją analizė, etnografiniai duomenys bei lyginamoji medžiaga leidžia teigti, kad regimas horizontalas galėjo būti dalijamas į tam tikrus sektorius, o ne apibrėžiamas aplink fiksuotas kryptis, kaip tai daroma dabar (plg. ciituotus Juodojo Elnio žodžius: „Rato centre augo žydintis medis, / Kurį maitino keturi apskritimo ketvirčiai. / Rytai nešė taiką ir šviesą, / Pietūs – šilumą, / Vakarai – lietų, / Šiaurė – šaltį ir stiprų vėją...”). Kraštiniai Saulės tekėjimo ir laidos azimutų praktinis reikšmingumas senųjų kultūrų kalendorinių skaičiavimų reikmėms savaime formavo rytų ir vakarų ne kaip tašką ant horizonto, o kaip horizonto sektorius sampratą. Tuo pačiu ir likusios dvi, pietų–šiaurės kryptis atitinkančios, horizonto pusės turėjo būti suvokiamos kaip sektorai. Toks horizontalios erdvės dalijimas būdingas, pavyzdžiui, dabartiniam majų palikuonims, gyvenantiems Jukatano pusiasalyje Centrinėje Amerikoje. Pasaulis jų nu-

40 pav.: paralelės tarp „suartos žemės” motyvo verpstėje ir sėdinčios moters pavidalo vazos (V tūkst. pr. m. e., Tisos kultūra, Vengrija) ornamentikos: 1) vandens bangos; 2) suarta žemė; 3) vulva (ČMD, 70; UKM, 34a; Gimbutienė 1996, 19 pav. 1).

sakomas kaip horizontali kvadratinė plokštuma, kurios 4 „kampai” atitinka kraštiniai Saulės tekėjimo ir laidos azimutus, o 4 kraštinės – keturias pasaulio šalis (Sosa 1989, 132). Beje, pats lietuviškas „pasaulio šalies” terminas irgi aktualizuoją daugiau srities, sektoriaus nei vienakrypčio vektoriaus ar fiksuoto taško vaizdinį.

Kita vertus, rytų–vakarų projekcija pagrįsta modelių galima spėti buvus archaiškesni už šiaurės–pietų. Tokią prielaidą kelti leistų kai kurių tyrinėtojų duomenys esą miškingų vietovių gyventojams bei kitoms pakankamai uždaroms tradicinėms visuomenėms pagrindiniu topografinės erdvės orientyrui galėjo būti vietas reljefo ypatumai (upių tekėjimo kryptis, slėnių bei kalvų padėtis ir pan.), o ne saulės judėjimo projekcijomis pagrįstos pasaulio šalys, kaip dabar visuotinai įprasta manyti (Постников 1986, 165; Egenter 1989). Tiketina, kad kai kurios baltų gentys tam tikru laikotarpiu galėjo accentuoti būtent rytų–vakarų kryptį. Nesant sisteminių lietuvių kosmologijos tyrimų, sunku ką nors tikslesnio tuo klausimu pasakyti. Nemažai vertingų žinių čia galėtų su teikti archeologinės medžiagos analizė: laidojimo pamin klų, įvairių statinių orientacija, archeologinių gyvenviečių bei archeologinių kompleksų išplanavimo tyrimai.

Verpstė ir verpimas: darbas ir ritualas

Verpstėje įžvelgus kosmoso struktūros miniatiūrą, reikia atkreipti dėmesį ir į pačios verpstės svarbą liaudies papročiuose ir apeigose. Viduramžiais verpstė buvo tokis pat svarbus moters atributas kaip kad vualis ar nuometas. Mergina ar moteris, neturinti verpstės, buvo

laikoma nieko neverta tingine. Verpstę nuo senų senovės buvus svarbiu moteriškumo simboliu liudija kad ir tokie hetitų kario priesaikos žodžiai: „Tepavirsta moterimis tie vyrai, kurie sulaužys priesaiką, teapsivelka moteriškais rūbais ir tepaima vietoj ginklo verpstę ir veidrodį” (Zamarovskis 1969, 218).¹⁹ Verpstę bei verpstukas buvo svarbūs ritualiniai atributai daugelio pasaulio tautų vestvių ir gimtvių apeigose (36 pav.). Ant verpstęs, verpstuko arba šukų rytų slavai nupjaudavo naujagimės virkštelię. O naujagimiui tai atlikdavo ant kirvio (Павлова, Толстой 1995, 340). Greičiausiai tuo buvo siekiama pabrėžti gimusiojo lyčiai būdingas savybes. Actekų pribuvėja ketvirtą dieną po gimimo, atlikdama apeiginį vaiko apiprausimą, naujagimei mergaitei po nendrių kilimu, ant kurio statydavo molinę vonelę, dėdavo pintinę, šluotą ir verpstę su verpstuku, o naujaginiui berniukui virš vonelės su vandeniu kabindavo skydą ir strėles (Carrasco, Sessions 1998, 95–99). Anglijos rytuose iki šiol išliko savoka *distaff side*, pažodžiu ‘verpstės pusė’, reiškianti giminystę iš motinos pusės, moterišką liniją genealogijoje. To pagrindas, matyt, bus žinomas paprotys dukrai paveldėti verpstę iš savo mamos ar senelės. O mūsų krašte ir pati verpstė kai kur vadinta *panele* (Kairiūkštytė 1970, 105). Be to, verpstukai, verpstukų smagračiai buvo laikomi svarbia moters įkapių dalimi (žr. Vaitkuskienė 1992, 44–47). Taigi verpstė ir verpstukas lydėjo moterį nuo jos gyvenimo pradžios iki mirties.

Atskirai pažymėtinas ir verpstuko apeiginis vaidmuo. Pavyzdžiu, juodkalnietėms verpėjoms verpiant būdavo draudžiamas verpstuku paliesti vyra, nes tada jam gimtų tiktais mergaitės; serbai užsitususio gimdymo metu per gimdvyvės marškinius prakišdavo kirvį arba verpstuką, tardami: „Jei tu esи vyriškos lyties, imk kirvį, jei moteriškos – imk verpstuką”. Serbės, prieš sodindamas vištą ant kiaušinių, „maišydavo” juos verpstuku tam, kad būtų daugiau vištyčių nei gaidžiukų. Visas apeigas su verpstuku atlikdavo moterys (Павлова, Толстой 1995, 340–341).

Įvairiose pasaulio mitologijose dievybės, lemiančios gimstančiajam likimą ir, be kita ko, prižiūrinčios šeimyninį gyvenimą, išivaizduojamos būtent moterimis su verpste ir verpstuku rankose. Graikų likimo deivės moiros, romėnų parkos, skandinavų nornos, rytų romanų ursitoaros vaizduotos verpiančios žmogaus likimo siūlą. T. Narbuto ir L. Jucevičiaus liudijimais, lietuviams taip pat buvo žinoma deivė, verpianti žmogaus gyvenimo siūlą: T. Narbutas ją vadino tiesiog *Verpéja*, o L. Jucevičius – *Verpiančioji* (Narbutas 1992, 101–102; Jucevičius 1959, 82; LM I, 175).²⁰ Verpėjomis vaizduojamos

ir mūsų laumės, kurių pati išvaizda (grožis, didelės krūtys, ilgi plaukai) pabrėžia jų moteriškumą (Vėlius 1977, 94–95, 97–98). Šiame kontekste verpimo veiksmas iškeliamas kaip kosmologinis aktas, paaiškinantis gyvybės atsiradimo, žmogaus gyvenimo kokybės ir viso gyvenimo kelio dieviškajį determinuotumą. Antra vertus, verpimas buvo laikomas ir viso kosmoso sąrangos bei jo dinamikos provaizdžiu. Prisiminkime Platono („Valsatybė”, X 616 c–e, 617 b–c) perpasakotą graikų mitą apie deivę Anankę, likimo deivių moirų motiną, tarp savo kelių sukančią verpstuką, kurio asis prilygsta pasaulio ašiai. Beveik po pusantro tūkstančio metų, 1029 m., Al-Biruni vėl rašė: „Kas yra dangaus sfera? Tai apvalus kūnas, judantis savo erdvėje. [...] Ji vadina sfera, nes jos judėjimas panašus į verpstės verpstuko judėjimą” (Розенфельд 1975, 208).

Verpstė, kaip pasaulio medis, apjungiantis priešingas kosmoso dalis į vieningą sistemą bei atspindintis jo vienybės esmę, asocijavosi ir su sekminga priešingu lyčiu jungtimi, šiuo atveju reikšdamasis kaip gyvybės medis (Vaiškūnas 1992b, 29). Tai leidžia suprasti, kodėl verpstės ir kiti su pasaulio medžio idėja susiję simboliai vaidino svarbų vaidmenį daugelio Europos tautų pirslybų ir vestvių papročiuose bei apeigose. Net biblinių Adomo ir Ievos ikonografijoje žmonijos pradininkė neretai vaizduojama su verpste. Turint omeny stereotipą „Adomas ir Ieva prie rojaus medžio”, verpstė savaime asocijuojasi su medžiu, tampa savotišku rojaus medžio atstovu žemėje (37 pav.). Tad suprantama, kodėl slavų vestvių tradicijose ritualinio medžio atmaina – apeiginė vestvių vėliava kartais buvo daroma iš papuoštos verpstės (Гура 1999, 345).²¹

Visa, kas pasakyta, leidžia suvokti verpstės naudojimą vestvių apeigose. Dar antikiniais laikais iškilmingų vestuvinių eitynių metu prieš nuotaką buvo nešama verpstė ir verpstukas (Вардиман 1990, 216–217). Slavų ir baltų kraštuose verpstė buvo laikoma svarbia jaunikio dovana nuotakai. Prisipažindami meilę bulgarų jaunuoliui paduodavo merginai verpstuką ir vilnos, o ta, jeigu jam simpatizavo, truputėli paverpdavo ir grąžindavo (Иванова, Маркова 1988, 142). Šiaurės Rusijoje vaikinas, norėdamas parodyti, kad mergina jam patinka, atskeldavo sau jos verpstės atskalėlę (Дмитриева 1988, 151–152). Bulgarų piršliai, lankydamiesi pas merginos tévus, rankoje laikydavo slyvos, vyšnios, eglės ar kt. šakelę, pirslės – verpstę su vilna (Иванова 1988, 143).

Bavarijoje (Vokietija) vestvių metu buvo atliekamas šokis su verpste – *Kunkeltanz*. Pati tvirčiausia ir aukščiausia nuotakos draugė atnešdavo verpstę su įman-

triai supintu kuodeliu. Verpstė buvo papuošta ilgomis spalvotomis juostomis ir nusmaigstyta verpstukais. Merginos įtempdavo juostas. Jaunieji ir svečiai šokdavo po šiuo juostų kupolu. Vėliau verpstę iškilmingai pastatydavo prie stalo šalia nuotakos (Филимонова 1989, 35).

Lenkijoje vestuvių metu nuotakai buvo duodama verpstę ir verpstukas, kad ji parodytų savo mokėjimą dirbtį. Pasitikdami nuotaką jaunikio namuose lenkai prie slenksčio, be kita ko, statydavo verpstę su kuodeliu. Nuotaka turėdavo ją padėti namuose į tinkamą vietą (Ганцкая 1988, 22, 27).

Šiaurės Sardinijoje (Italija) vestuvių dienos rytą buvo rengiamos apeiginės žirgų lenktynės, vadinamos *currit di la rucca* ‘bégimas su verpste’. Nuotaka, sédédama ant žirgo, rankoje laikydavo naują verpstę, papuoštą penkiomis spalvotomis juostomis. Dėl verpstės rungdavosi du raiteliai, po vieną iš jaunosios ir jaunojo būrių. Nugalėdavo tas, kuris prajodamas pagriebdavo iš jaunosios rankų verpstę. Nugalėtojas dovanų gaudavo vieną iš verpstę puošusių juostų. Paskui ši apeiginė verpstė ilgus metus buvo saugoma sutuoktinė šeimyninio guolio galvūgalyje (Красновская 1989, 125).

Verpstę ir verpstuką, kaip tradiciškai svarbias vedybinės magijos priemones, savo praktikoje sėkmingai naudojo ir žinoma žiniuonė Vanga. Štai ką savo atsiminimuose apie tai rašo jos dukterėčia Krasimira Stojanova: „Užkietėjės viengungis vedė tik savaitei tepraėjus po to, kai jo motina atnešė pas Vangą, kaip buvo liepta, verpstę ir mažą račiuką, kuris prilaiko verpinį [verpstuko smagratį – J. V.]” (Stojanova 1988, 97).²²

Atrodo, kad vestuvinės verpstės simbolinis poveikis nesibaigdavo vien vestuvių apeigomis, o tėsdavosi ir toliau, galbūt kol jauna šeima susilaukdavo palikuonių. Apie svarbų simbolinį verpstės vaidmenį povestuviniamė šeimos gyvenime galima spręsti kad ir iš tokio pasakojimo. Viename Šiaurės Rusijos Archangelsko srities kaimų jaunai motinai pagimdžius dukrą, kaimynai juokėsi iš jos vyro, sakydami: „Tavo žmona žengė su vyža” (taip sakoma, kai gimsta mergaitė). Tuomet vyras paprašė meistro pagaminti verpstę su tam tikra užuomina: ant verpstės nupiešti berniuką su raudonais marškinėliais ir juodais batukais, kad verpdama moteris jį nulat matytų. Nes gimus sūnui, buvo sakoma: „Bateliu žmona žengė”. Paskui ta moteris ir pagimdė berniuką. (Дмитриева 1988, 151–152). Iš šio pasakojimo aišku, kad verpsčių simboliai néra vien paprasta puošyba, o gali turėti labai konkrečią praktinę (maganę) paskirtį – daryti atitinkamą poveikį verpiančiajai.

Taigi vestuvinėse apeigose verpstė reiškėsi kaip viena

iš pasaulio medžio atmainų – gyvybės medis, simbolizujantis visų pirmą sėkmingą priešingų lyčių jungtį. Šiuo požiūriu suprantamas ir jau minėto vestuvinio sodo (papuošto medelio arba papuošalo iš šiaudų), kaip erdinio pasaulio modelio, ritualinis vaidmuo vestuvui apeigose. Sodo, kaip ir apeiginės verpstės, ritualinė reikšmė jau nos šeimos gyvenime, greičiausiai, irgi nesibaigdavo vestuvėmis. Pavyzdžiui, Vokietijoje gegužės 1 jaunavedžiams statydavo „gegužės medį”, kuris likdavo stovėti, kol jiems gims pirmasis kūdikis. Jei šeima vaikų nesusilaukdavo, šis medis taip ir likdavo stovėti (Филимонова 1989, 39). Vokietijoje kai kur net iki XIX a. dar gyvavo paproty surokis po galingu ažuolu, panašiai kaip Tacito laikais, kuomet surokiamasi buvo po liepa (Филимонова 1989, 31). Panašiai, triskart apeidami apie ažuolą ar kitą šventą medį, tuokdavosi ir slavai (Гура 1995, 328; žr. Агапкина 1999a, 70).

Verpstės ir apeiginio medžio paralelės primena ir vilnos ant švento medžio vaizdinį. Gerai žinomas yra mitas apie argonautus, kurių tikslas buvo kaip tik aukso vilna nuo slibino saugomo medžio. Prancūzų antropologo A. Lebeuf nuomone, vilnos ant medžio vaizdinys turėtų būti labai archajiškas, nes prieistorinis žmogus būtent nuo medžių ir krūmų šakų pirmiausia rinkęs laukinių gyvūnų paliktus vilnos kuokštus.²³ Medžio, vilnos (arba kailio) ir gyvatės / slibino vaizdinių kompleksą V. Toporovas sieja su vaisingumu, gerove, palikuonių gausa (Топоров 1988b, 344).²⁴ Turint omeny verpsčių bei prieverpsčių dekore aptinkamus medžio ir gyvačių (S pavidalo figūros) simbolius, taip pat tai, kad kaimynų slavų tradicijose verpstukai patys prilyginami žalčiams bei gyvatėms (Павлова, Толстой 1995, 342; Гура 1997, 59, 287, 301, 341, 344, 346, 349, 358; Власова 2000, 73–74), verpstės su vilna ir su ja susieto verpstuko vaizdinys savaime primena „aukso vilnų” ant gyvatės saugomo švento medžio. Jam artimas būtų ir bibliinis gyvatės saugomas Rojaus pažinimo medis, reikšmingas kaip tik Adomo ir Ievos jungtuvių ir žmonių giminės pradėjimo kontekste.

Lietuvių tradicijose atsekama ir vilnos erotinė, vaisingumo simbolika. Etnografiniuose šaltiniuose pažymima, kad merginos bei jaunos moterys viešai gėdydavosi verpti vilnų, verpdavo tik linus – vilnų verpdavo vien vyresnės moterys (Skeirytė 1972, 179–180). Jaunavedžių lovą buvo dedama sauja vilnų, o sužieduotuvį metu piršlys kviesdavo nuotaką tokiais žodžiais: „Mamut, kur yra mergelė? Žalių rūtelių, linų žiedelių, avies gaurelių reikia!”. Rūta čia – gerai žinomas mergystės simbolis. Linas, lino žiedas,²⁵ panašiai kaip rūta, mena veikiau

jaunystę, mergystę, skaistybę, pasirengimą tekėti, o vilna – vaisingumą, reprodukciją, moterystę. Turint omenyje avikailio, išverstų kailinių ir apskritai gaurų, gau ruotumo seksualinį simbolizmą, į vilną galimą žvelgti tiesiog kaip į moterystės prado simbolį, kaip į savotišką „pirminę materiją”, telkiančią savy moteriškiasas kuriamas galias.²⁶ Taigi vilnos verpimas galėjo būti suvokiamas kaip ritualinis naujos gyvybės (kosminiu mastu – naujo pasaulio) kūrimo aktas.

Verpstė, būdama daiktinis pasaulio medžio simbolis ir savo dekoru perteikdama kosmoso struktūrą – kaip dangaus ir žemės skritulių (ratų) jungtį ant pasaulio medžio ašies, – tuo pačiu simbolizavo archetipinę dangaus ir žemės sąjungą, o tai reiškia – ir dieviškas „šventųjų jungtuves” (ἰερός γάμος), visų žemiškų jungtuvių ir apskritai priešingų lyčių jungties provaizdį (Топоров, Мейлах 1988, 19; Левитан 1988, 422).²⁷ Štai kodėl verpstė laikyta iškalbinga vaikino dovana mylimajai (Čepaitienė 1992, 224–230; 2001, 182)²⁸ ir kodėl ji itin sureikšminama būtent piršlybų, vestuvių bei gimtuvių paruošiuose bei apeigose.

Kaip įtaisas, skirtas prilaikyti verpiamam pluoštui, verpstė pagrindinio verpimo įrankio – verpstuko atžvilgiu dirbant teatliko pagalbinį vaidmenį. Pagrindinis ir pirmenis verpimo darbo įrankis buvo verpstukas. Įdomių paralelių yra pastebėta tarp verpsčių skritulių ir archeologų aptinkamų VI–XII a. Rytų Lietuvos verpstukų smagračių ornamentavimo. Verpstukų smagračių šonai neretai buvo puošiami labai panašiai kaip ir verpsčių skritulių bordiūrai – priešingų krypcijų linijomis užbrūkšniutų trikampių arba kvadratų ornamentu (38 pav.) (Čepaitienė 2001, 146–149), o plokštumos – duobučių ornamentu arba iš centro sklindančiais spinduliais, neretai sudarančiais 4, 6, 8 stipinų ratą. Verpstukų su užmaunamais smagračiais konstrukcijoje taip pat galima ižvelgti priešingų lyčių jungties simboliką. Verpstuko smagračių galima suprasti kaip moteriškojo, o strėlės antgalio pavidalo šeivą, ant kurios jis veriamas, – kaip vyriškojo prado simbolius.²⁹ Ištekinti iš vieno medžio gabalo, vientisi verpstukai pačia savo forma panėši į falą. Šiuo požiūriu, vertas dėmesio ir žodžiu *verpstė* (dial. *varpstė*) bei *varpa* artimumas. Jie remiasi atitinkamai veiksmažodžiais *verpti* bei *varptyti*. *Verpti* – tai ne tik ‘sukant pluoštą daryti siūlus’, bet ir ‘skylę daryti, smeigti, skverbtī’, ir ‘kasti, bedžioti’, ir pan. Savo ruožtu kartotinis tos pačios šaknies veiksmažodis *varptyti* reiškia ne tik ‘kasant purenti, judinti; skvarbyti; bedžioti’, apskritai ‘bedžioti, smaigstyti’ bei pan., bet ir (refl.) ‘vyniotis, raizgytis, suktis apie ką’. Taigi akivaizdus ir abiejų

prasminis ryšys. Savo ruožtu *varpa*, išprasciausiomis reikšmėmis – ‘grūdų vaisynas’ bei ‘vyriškas lyties organas (penis)’, kartu yra ‘noragas’ bei ‘grąžto smaigalys’ (LKŽ XVIII, 287–288, 292–293, 790–792; žr. Būga 1959, 398). Tos pačios šaknies ir žodžiai *verpetas*, *virpēti*, *varpas* bei kt., toliau giminiski veiksmažodžiui *verti* (Fräenkel 1965, 1201–1202, 1227, 1261).³⁰

Verpstuko falinį bei lyčių jungties simbolizmą patvirtina jo panaudojimas meilės magijos praktikoje, kur kaip tik ir buvo aktualizuojami verpstuko sukimosi, *verpetavimo* ir *verimo* judeesiai. Neturėdamas, deja, šia tema lietuviškos medžiagos, pasiremsiu slavų duomenimis: 1) merginos *sukdavo* verpstuką norėdamos, kad vaikinai apie jas *suktuši*; 2) *perverdavo* verpstuku kur mio širdį, sakydamos: „Kaip verpstukas *sukasi*, taip tegul *sukasi* N. (vaikino vardas) apie mane”; 3) norėdama prireisti prie savęs vyra mėnesinių metu moteris toje vietoje, kur šlapinosis jos vyras, *ismeigdavo* į žemę apverstą verpstuką, o pasibaigus mėnesinėms, vyra „atrišdavo” verpstuką žemén *ismeigdama* jau apatiniu galu; 4) moteris, įtaranti savo vyra neištokymę, verpstuku *išdurdavo* sky- lę saulėgrąžos žiedo vidury ir pro ją slapta žiūrėdavo į savo vyra, tokiu būdu tikėdamasi jį susigrąžinti (Павлова, Толстой 1995, 341).

Verpstukų smagračiai su centre išgręžtomis skylutėmis šeivoms ikišti tiek savo ornamentika, tiek forma savo ruožtu panėši į verpsčių skritulius su skylėmis smeigtukams, prilaikantiems verpalus, prakišti. Tad ir verpsčių bei prieverpsčių skritulai galėtų būti siejami su vyriškojo ir moteriškojo pradų jungtimi. Nieko stebėtinio, kad verpsčių skritulai daugiausia interpretuoti kaip kosmologinės struktūros – kitame kontekste jie lygai gali būti aiškinami ir kaip lytiniai simboliai.³¹ Ratus su skyle vidury ir analogiškus saulės disco atvaizdus autoriaus jau bandyta aiškinti kaip moteriškosios lyties – vulvos simbolius (Vaiškūnas 1992a, 142–143). Pavyzdžiu, kalbant apie Indiją, „skritulys su skyle vidury medžiotojų visuomenėje, labai tikėtina, buvo Deivės motinos simbolis ir simbolizavo jos *yoni*” (Chandra 1996, 66), t. y. vulvą.

Pagal mitinei pasaulėžiūrai būdingą makro- ir mikrokosminių struktūrų tapatumo principą, žmogaus ir kosmoso sandaros laikomos tapaciomis. Žmogus – tai miniatiūrinis kosmosas. Kaip tik todėl astraliniai, plačiąja prasme, – kosmologiniai simboliai gali būti projektuojami į žmogų (ir atvirkščiai). Savo ruožtu verpstė, dekoruota skritulais su skylėmis centre, gali būti laikoma moteriškos lyties, paties moteriškumo simboliu. Tad neturėtų stebinti ir toks tarmiškas verpstės pavadinimas kaip *panelė* (Kairiūkštė 1970, 217).³² Be to, kai

verpiamas pluoštas tvirtinamas tiesiog prie moters apdaro, pats moters kūnas tarsi prilygsta verpstei. Antai kai kuriose Anglijos vietovėse verpalai buvo tiesiog užkišami už verpėjos juostos ir verpta iš sterblės; Švedijoje verpalai tvirtinti tiesiog prie verpėjos dėvimo galvos raiščio ir pan. (Ercadh bėan ši Padraic 2001). Verpstės kaip moteriškojo prado simbolizmo kontekste aiškesnis ir dzūkų paprotys joti ant verpstės, norint užsitikrinti geresnį linų derlių.³³ Nors verpstės makrokosminės simbolikos santiukio su žmogaus kūno, t. y. mikrokosmine, simbolika plačiau panagrinėti čia nėra galimybės, vis dėlto negalima nepaminėti kai kurių verpstės dekoru elementų sąsajų su V tūkstantmečio pr. m. e. senosios Europos simboliais. Pavyzdžiui, Vengrijos teritorijoje aptiktose vazose su pavaizduotomis sėdinčiomis moterimis juosmens sritiye matome juostas, užpildytas priešingomis kryptimis užbrūkšniuotais trikampiais (Gimbutienė 1996, 49–50, 19, 22 pav.). Šis ornamentas identiškas verpsčių skrituliu bor-diūrų, vidinių verpsčių pusiau apatinės dalies (23: 2–3 pav. – žr. Vaiškūnas 2005, 40) bei kai kurių verpstukų smagračių šonų būdingiemis ornamentams (pav. 40: 1), mūsų interpretuotiems simbolizuojant suartą žemę. Žemės, kaip moters, kaip motinos Žemynos, mitologijos kontekste suartos dirvos sugretinimas su moters lyties organu nėra netikėtas (ir, šiaip ar taip, plačiai žinomas kuo įvairiausiose pasaulio tradicijose). Galbūt ir kai kurie verpsčių koto viršaus bei galvos apatinės dalies ornamentai (užbrūkšniuoti skrituliai su duobute centre, trikampiai, rombai ir kt.) galėtų būti, be kita ko, ir *vulvos* simboliai (40: 3 pav.).³⁴ Kita vertus, nors ir rečiau, minėtose verpstės pozicijoje pasitaiko ir į falo–vulvos kombinaciją panašių ornamentinių motyvų,³⁵ vėlgi aktualizuojančių verpstės vyriškojo ir moteriškojo pradų simbolizmą. Ilgiau nesustodami ties šiomis paralelėmis, išsakysime savarankiškų tyrimų reikalaujančią prielaidą 3 didžiuosius vertikaliuoje ašyje išdėstyti verpsčių skritulius, be kita ko, galėjus sietis ir su trimis žmogaus apdaro dalimis: 1) juosta, diržu; 2) antkakle; 3) galvos juosta, vainiku.

Verpéja, iš suveltų verpalų (chaoso, velniavos) ištempdamada ir įsuktu verpstuku susukdama atskirą (diskretų) siūlą, simboliškai kūrė gyvybės giją, kurios kokybė lémė būsimo gyvenimo kokybę bei trukmę (39, 40 pav.). Šiuo požiūriu, ne tik apeiginis, bet ir kasdienis verpimas aktualizuojia archaijiskajį provaizdį – dieviškajį kūrimą, išlaisvinantį, išskiriantį iš pirmykščio „suvelto“ chaoso, „jovalo“ sudedamąsias pasaulio dalis bei paskui sujungiantį, būtent suaudžiantį jas į darnią visumą. Žmogus, kartodamas šį kūrimo veiksmą, kartu iprasmina savo buitį ir suteikia jai aukščiausią, kosminę vertę.³⁶

Verpstė, verpalai, verpstukas, verpėja mena pirminius, archetipinius provaizdžius, atitinkamai – pasaulio, gyvybės medį; pirminę materiją, amorfiską būsimo kosmoso medžiągą; žaltį kaip vyriškajį kuriantį pradą; ir Deivę Verpėją, valdančią visą šį kūrimo vyksmą. Ir galbūt ne taip svarbu, ar šiuos archaijiskus mitinius įvaizdžius bei su jais susijusius grafinius simbolius paveldėjome tiesioginio, nenutrukstamo mūsų tradicijos perdavimo būdu, ar randame savy kaip įgimtas, iš kartos į kartą per tūkstantmečius įaugusias archetipines struktūras. Svarbiausia – pati galimybė suprasti jų pertiekiamas prasmes ir taip patirti jų gelmę bei galią.

Milžiniška verpimo darbo svarba pirmynkštės visuomenės gyvenime moters verpėjos stereotipą neišvengiamai turėjo iškelti ligi Deivės Kūréjos vaizdinio. Tad ir T. Narbuto minėtos lietuvių deivės Verpėjos³⁷ autentišumas, šiuo požiūriu, būtų neabejotinas. Priešingai, atrodytų keista, jei baltais ir, skyrium, lietuvių verpiančios deivės būtų nežinojė. Verpiančiosios deivės pagal reikšmę reikia ieškoti tarp aukščiausių baltų dievų.

Paskutiniai savo gyvavimo amžiais tapusи vien gražiu, puošniu dovanojamu daiktu, o pastaruoju metu – jau tik suvenyru, verpstė slapta tebesaugo savo pirminę archaijiską kosmologinę prasmę. Gaila, kad pats verpimo verpste bei verpstuku paprotys mūsų krašte baigia nunykti. Senieji merginos skaistumo, moters moteriškumo, dorybės ir darbštumo simboliai ilsisi muziejų fonduose. Verpimas verpste ir verpstuku, taip pat verpimas rateliu šiandien populiarumą atgauna Vakarų šalyse.³⁸ Ten leidžiamuose kataloguose galite išsirinkti ir įsigyti norimą verpstuką ar verpstę. Internete bei literatūroje gausu pamokymų, kaip šiaijs įrankiais naudotis. Laikas ir mums atgaivinti ši iš protėvių paveldėtą darbą, ir ne tik kaip pramogą ar daiktinę mokymo priemonę, bet ir kaip savotišką dvasinės atgaivos būdą (prisiminkime patį sau audusį Mahatmą Gandij Indijoje), leidžiantį savo rankomis pajusti, kaip iš pirminės materijos tarp pirštų nyra susisukdama gyvybės gija, įaugstanti į būsimo darnaus pasaulio audinį.

Išvados

1. Pagrindinis verpsčių dekoru simbolis – segmentinė žvaigždė apskritime (ASŽ) laikytina kosmogramma, išreiškiančia horizontalią kosmoso struktūrą, ir gali būti siejama su metiniu saulės judėjimu, stebimu sakralinio centro atžvilgiu. ASŽ, išreikšdama kardinalias metinio saulės judėjimo projekcijas į horizontalią žemės plokštumą, sudaro atitinkamą pasaulio erdvės ir laiko struktūrą.

Dėl to atskirais atvejais ASŽ gali simbolizuoti ir pačią saulę, dangaus šviesą, ištisus kalendorinius metus. Apskritai imant, verpsčių skrituliai laikytini abstrakčiais kosmoso darnos bei visų jo kūrybinių galių simboliais. Verpsčių ASŽ ir skritulų simbolikos analizė leidžia daryti prielaidą jų prototipą – ratą su išreikštu centru ir stipinai galėjus būti pagrindiniu baltų, o gal ir indoeuropiečių kosmologiniu religiniu simboliu.

2. Verpstės simbolių visuma perteikia archajišką pasaulio sėrangos sampratą. Pasaulio sėrange perteikiamā tame pačiame brėžinyje derinant jo atskirų sferų vertikaliuosius ir horizontalius pjūvius. Dviejų arba trijų pasaulio sluoksnių horizontalieji pjūviai (ratai, skritulai), „suverti“ ant vertikalios ašies, tuo pat metu išreiškia ir vertikalią, ir horizontalią kosmoso struktūrą. Vertikalioje verpstės plokštumos ašyje vaizduojamos žemės, dangaus ir dausų kosminės sferos, rečiau prie jų prijungiamas ir požemis. Kaip tarpininkai tarp dangaus ir žemės sferų, iškyla dangaus ir žemės skritulius tarpusavy jungiantys „žalčiai“. Dažnai visa ši struktūra aprėminama meandru, kuris atitinka pasaulį iš visų pusiu supančius kosminius vandenis.

3. Verpstė, savo forma atkartodama medžio siluetą, jungianti jos dekore vaizduojamas kosmoso detales į visumą, pati tampa svarbiu integruojančiu kosminiu simboliu. Tuo būdu net ir nedekoruota verpstė gali būti suvokama kaip daiktinis kosmoso simbolis. Tai paaiškina, kodėl verpstė yra svarbus daugelio ritualų rykas.

4. Išreikšdama archajišką makrokosmo (kosmologinę) struktūrą (prišingų visumos komponentų jungtį pagal „pasaulio medžio principą“), verpstė kartu atspindi ir esminių mikrokosminių (antropologinių) pradų – vyriškojo ir moteriškojo jungtį. Atskiruose kasdienybės kontekstuose (gimtuvių, piršlybų, vedybų papročiuose) verpstė, o kartu ir pats verpimas simbolizuja būtent sėkmingą vyriškojo ir moteriškojo pradų jungtį kaip gyvybės palaikymo ir atsinaujinimo šaltinį.

5. Verpstės, verpalų, verpstuko, verpėjos ir paties verpimo simbolizmas savo ištakomis siekia pirminius kosmologinius bei kosmogoninius provaizdžius, atitinkamai – pasaulio, ar gyvybės, medžių, pirminę materiją, amorfiską kuriamo kosmoso medžiagą; kosminį žaltį kaip vyriškajį kuriantį pradą; Deivę Verpėją, valdančią ir prižiūrinčią ši nepaliaujamą pasaulio ir gyvybės pasaulyje kūrimą.

6. Verpsčių ir prieverpsčių dekoras, iki mūsų dienų išsaugojęs archajiškus prieistorinę mitinę pasaulėvoką atspindinčius geometrinius bei figūrinius simbolius, lietuviškas verpastes ir prieverpastes leidžia laikyti itin ver-

tingais ikonografiniais baltų, tuo pačiu – ir indoeuropiečių kultūros paminklais.

LITERATŪRA IR SANTRUMPOS:³⁹

- AHA – Antropology of Habitat and Architecture (AHA): Implosion / The Homepage on CD, Egenter AHA-2001-K-14, DOSFBT – Documentation Office for Fundamental Studies in Building Theory – Chorgasse 19, CH-8001 Zuerich. (Taip pat žr.: <<http://home.worldcom.ch/~negenter>>).
- Astramskaitė 1993 – Astramskaitė D. Vestimentarinis kodas lietuvių mitologijoje: linai ir lémimai // Baltos lankos. - T. III. - Vilnius, 1993.
- Balys 1993 – Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. - Vilnius, 1993.
- BRMŠ II – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. II: XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. - Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001.
- Būga 1959 – Būga K. Rinktiniai raštai. - T. II. - Vilnius, 1959.
- Carrasco, Sessions 1998 – Carrasco D., Sessions S. The Aztecs, People of the Sun and Earth. - Greenwood Press, 1998.
- Chandra 1996 – Chandra R. G. Indian Symbolism: Symbols as Sources of Our Customs and Beliefs. - Munshiram Manoharlal, 1996.
- ČDM – Lietuvių liaudies menas: Verpstės (Katalogas) / Sudarė A. Kargaudienė. - Kaunas: Kauno M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 1989.
- Čepaitienė 1992 – Čepaitienė A. Rozetė lietuvių liaudies verpiimo, skalbimo ir audimo įrankių ornamentikoje // Jaunujų istorikų darbai: Respublikinės jaunujų istorikų mokslinės konferencijos tezės 1984 m. gegužės 29. - V kn. - Vilnius, 1992. - P. 80–83.
- Čepaitienė 2001 – Čepaitienė A. Verpimas Lietuvoje: liaudies kultūros likimas // Lietuvių etnologija. - T. VIII. - Vilnius, 2001.
- Dusburgietis 1985 – Dusburgietis P. Prūsijos žemės kronika. - Vilnius, 1985.
- Egenter 1981 – Egenter N. The Sacred Trees Around Goshonai, Japan: A contribution of building ethnology to the subject of tree worship // Asian Folklore Studies. - XL-2. - Nagoya, 1981. - P.191–212.
- Egenter 1989 – Egenter N. The Master of the Wilderness, the Bear, lives in the upper Part of our Home: House and World-view of the Ainu // <http://home.worldcom.ch/~negenter/015AcrobatArchives/N_IntPublic/MasterOfWild.PDF>.
- Egenter 2001 – Egenter N. The Japanese house, Or why the Western architect has difficulties to understand it // AHA (Taip pat žr. <<http://home.worldcom.ch/~negenter/410Jap-HouseTxE1.html>>).
- Ercadh bén sí Padraig 2001 – Ercadh bén sí Padraig. Distaff // Kingdom of Ealdormere // <<http://www.ealdormere.sca.org/university/distaff.shtml>>.
- Erdész 1961 – Erdész S. The World Conception of Lajos Ami, Storyteller // Acta Ethnographica. - T. X. - 1961. - P. 327–344.
- Fraenkel 1965 – Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. - T. II. - Heidelberg, 1965.
- Gimbutienė 1994 – Gimbutienė M. Senovės simbolika lietuvių liaudies mene. - Vilnius, 1994.
- Gimbutienė 1996 – Gimbutienė M. Senoji Europa. - Vilnius, 1996.

- Gudjurgis 1970 – Gudjurgis A. Linų derliaus spėjimai // Krašto-tys / Red. B. Vaitkevičius. - Vilnius, 1970. - P. 249–257.
- Haavio 1979 – Haavio M. Mitologia fińska. - Warszawa, 1979.
- Johnston 1997 – Johnston B. Ir Manitu sutvėrė pasaulį: Odžib-vių mitai ir vizijos // Liaudies kultūra. - 1997, Nr. 5, p. 59–65.
- Jucevičius 1959 – Jucevičius A. L. Raštai. - Vilnius, 1959.
- Kairiūkštystė 1970 – Kairiūkštystė K. Meniniai medžio dirbiniai ir tapyba Stakliškių, Skaudvilės ir Plungės apylinkėse // Kraš-totys / Red. B. Vaitkevičius. - Vilnius, 1970. - P. 212–225.
- LKŽ XVIII – Lietuvių kalbos žodynas. - T. XVIII. - Vilnius, 1999.
- LM – Lietuvių mitologija / Parengė N. Vėlius. - T. I. - Vilnius, 1995; T. II – 1997.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tau-tosakos rankraščias.
- MD – Lietuvių liaudies menas: medžio dirbiniai / Sudarė P. Ga-lunė. - Vilnius: Valstybinė grožinė literatūros leidykla, 1956.
- Mironas 1939 – Mironas Č. Dvylika Rig-vėdo himnų. - Kaunas, 1939.
- Narbutas 1992 – Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. - Vilnius, 1992.
- PK – Lietuvių liaudies menas: Prieverpstės (Katalogas) / Sudarė G. Daunienė. - Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2000.
- Razauskas 2000 – Razauskas D. Ryto ratų ritimai: Pagrindinio kosmologinio modelio rekonstrukcija su etimologiniaisiai prie-dainiais. - Vilnius, 2000.
- Sakalauskas 1996 – Sakalauskas T. Regėjimų naktis: Poeto V. Mačernio gyvenimas ir vizijos. - Vilnius, 1996.
- Skeirytė 1972 – Skeirytė M. Audimas // Kernavė. - Vilnius, 1972. - P. 172–184.
- Slaviūnas 1955 – Slaviūnas Z. „Svodbinės rėdos“ pastabos ir pa-iškinimai // A. Juška. Lietuvių svodbinės dainos. - T. II. - Vilnius, 1955. - P. 569–594.
- Sosa 1989 – Sosa J. S. Cosmological, symbolic and cultural complexity among the contemporary Maya of Yucatan // World archeoastronomy: Selected papers from the 2nd Oxford International Conference on Archaeoastronomy Held at Mérida, Yucatan, Mexico 13–17 January 1986 / Ed. A. F. Aveni. - Cambridge University Press, 1989.
- Stojanova 1988 – Stojanova K. Tiesos knyga apie Vangą. – Vilnius, 1988.
- Straubergs 1944 – Straubergs K. Latviešu tautas paražas. - Rīgā, 1944.
- Šmitas – Šmitas P. Latvių mitologija. - Vilnius: Aidai, 2004.
- Tumėnas 2002 – Tumėnas V. Lietuvių tradicinių rinktinės juostų ornamentas: tipologija ir semantika // Lietuvių etnologija. - T. IX. - Vilnius, 2002.
- UKM – Verpstės (Katalogas) / Sudarė E. Juodzevičienė, R. Gu-dynienė. - Utena: Utenos kraštotyros muziejus, 2000.
- Urbanavičius 1987 – Urbanavičius V. Šventaragio slėnis: legen-dos ir faktai // Kultūros barai. - 1987, Nr. 12, p. 53–56.
- Vaiškūnas 1991 – Vaiškūnas J. Apie žvaigždžių simboliką baltų pasaulėžiūroje // Liaudies kultūra. - 1991, Nr. 2, p. 35–37.
- Vaiškūnas 1992a – Vaiškūnas J. Saulės ir Mēnulio simbolika bal-tų pasaulėžiūroje // Senovės baltų simboliai. - Vilnius, 1992. - P. 131–149.
- Vaiškūnas 1992b – Vaiškūnas J. Sodas ir Visata // Liaudies kultūra. - 1992, Nr. 4, p. 26–30.
- Vaiškūnas 2003 – Vaiškūnas J. Some aspects of Lithuanian folk observations of the sun during the summer solstice period // Calendars, Symbols, and Orientations: Legacies of Astro-nomy in Culture / Editors: M. Blomberg and others. - Up-psala, 2003.
- Vaiškūnas 2005 – Vaiškūnas J. Verpstė ir visata // Liaudies kul-tūra. - 2005, Nr. 1, p. 28–45.
- Vaitkevičienė 2001 – Vaitkevičienė D. Ugnies metaforos. - Vil-nius, 2001.
- Vaitkuskienė 1992 – Vaitkuskienė L. Gintaras senovės baltų mene ir tikėjimuose // Ikkrikščioniškosios Lietuvos kultūra: Istoriniai ir teoriniai aspektai. - Vilnius, 1992.
- Vėlius 1977 – Vėlius N. Mitinės lietuvių sakmių būtybės: lai-mės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai. - Vilnius, 1977.
- Vėlius 1983 – Vėlius N. Senovės baltų pasaulėžiūra. – Vilnius, 1983.
- Vyšniauskaitė 1994 – Vyšniauskaitė A. Lietuviai IX a.–XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose. - Vilnius, 1994.
- Zamarovskis 1986 – Zamarovskis V. Hetitų imperijos paslap-tys. - Vilnius, 1986.
- Агапкина 1999a – Агапкина Т. А. Дерево культовое // Сла-вианские древности: Этнолингвистический словарь в пяти томах / Под редакцией Н. И. Толстого. - Т. II. - Москва, 1999. - Р. 67–70.
- Агапкина 1999b – Агапкина Т. А. Дерево плодовое // Сла-вианские древности: Этнолингвистический словарь в пяти томах / Под редакцией Н. И. Толстого. - Т. II. - Москва, 1999. - Р. 70–73.
- БЗЮЕ – Брак у народов Западной и Южной Европы / Ред. Ю. В. Иванова и др. - Москва, 1989.
- Ботвинник 1988 – Ботвинник М. Н. Омфала // МНМ. - Т. II. - Р. 255.
- БЦЛОВЕ – Брак у народов Центральной и Юго-Восточной Европы / Ред. Ю. В. Иванова и др. - Москва, 1988.
- Вардиман 1990 – Вардиман Е. Женщина в древнем мире. - Москва, 1990.
- Власова 2000 – Власова М. Русские суеверия: Энциклопе-dический словарь. - Санкт-Петербург, 2000.
- Ганцкая 1988 – Ганцкая О. А. Поляки // БЦЛОВЕ. - Р. 8–32.
- Гура 1997 – Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции. - Москва, 1997.
- Гура 1999 – Гура А. В. Знамя свадебное // Славянские древ-nosti. - Т. II. - Москва, 1999. - Р. 344–347.
- Дмитриева 1988 – Дмитриева С. Н. Фольклор и народное искуство русских Европейского Севера. - Москва, 1988.
- Иванов 1974 – Иванов В. В. Опыт истолкования древнеин-dijskikh rituálnykh i mifologicheskikh terminov, образo-vanných ot *aśva*-‘коњ’ (жертвоприношение коня и дерево *asvattha* в древней Индии) // Проблемы истории языков и культуры народов Индии. - Москва, 1974. - Р. 75–138.
- Иванов 1987 – Иванов В. В. Змей // МНМ. - Т. I. - Р. 468–470.
- Иванов, Топоров 1970 – Иванов В. В., Топоров В. Н. К семиотике коровья в связи с происхождением коровай-ных обрядов // Sign, Language, Culture. - The Hague-Paris, 1970. - Р. 370–383.
- Иванов, Топоров 1987 – Иванов В. В., Топоров В. Н. Вайжантас // МНМ. - Т. I - Р. 209.
- Иванова, Маркова 1988 – Иванова Р., Маркова Л. В. Болгары// БЦЛОВЕ. - Р. 135–159.

- Кленгель-Брандт 1979 – Кленгель-Брандт Э. Путешествие в древний Вавилон. - Москва, 1979.
- Красновская 1989 – Красновская Н. А. Народы Италии // БЗЮЕ. - Р. 107–133.
- Левитан 1988 – Левитан Г. А. Священный брак // МНМ. - Т. II. - Р. 422.
- Митрофанова 1968 – Загадки / Издание подготовила В.В. Митрофанова. – Ленинград, 1968.
- МНМ – Мифы народов мира: Энциклопедия. - Т. I. - Москва, 1987, Т. II. - Москва, 1988.
- Павлова, Толстой 1995 – Павлова М. Р., Толстой Н. И. Веретено // Славянские древности. - Т. I. - Москва, 1995. - Р. 340–342.
- Постников 1986 – Постников А. В. Древнейшие карты и связь человека с природой // Историко-астрономические исследования. - Т. XVIII. - Москва, 1986.
- Розенфельд 1975 – Розенфельд Б. А. Астрономический труд Ал-Бируни «Книга вразумления начаткам науки звёзд» // Историко-астрономические исследования. - Т. XII. - Москва, 1975.
- Топоров 1988b – Топоров В. Н. Пряжа // МНМ. - Т. II. - Р. 343–344.
- Топоров 1988d – Топоров В. Н. Роза // МНМ. - Т. II. - Р. 386–387.
- Топоров, Мейлах 1988 – Топоров В. Н., Мейлах М. Б. Круг // МНМ. - Т. II. - Р. 18–19.
- Филимонова 1989 – Филимонова Т. Д. Немцы // БЗЮЕ. - Р. 5–43.
- NUORODOS:**
1. ČDM 10,34, 36, 49, 53,56,58,65,77a, 146 (MD18), 132 (MD 66), UKM 27a, 32, 38, 49). Tas pats pasakytina ir apie prieverpstes (PK 15, 27, 32, 48, 51, 172). Kai kurios iš jų tiesiog yra išdrožiamos kaip dekoratyviniai medžiai (PK 115, 134, 136, 137, 138, 148–171, 173–174).
 2. Plačiau apie tai žr. pirmojoje šio straipsnio dalyje: Vaiškūnas 2005, 41.
 3. ČDM 11a, 14–14a, 48, 37a, 64a.
 4. Prieverpstės pasirodė kartu su verpimo rateliais. Rytų Europoje verpimo ratelis žinomas nuo XVII a. antrosios pusės. Lietuvoje jis paplito vėliau. Šiaurės, Rytų ir Pietų Lietuvoje dar ir pirmaisiais XX a. dešimtmečiais buvo verpiama verpste.
 5. PK 33, 34, 38, 45, 57, 58, 59, 74, 75, 78, 79, 80, 83, 85, 87, 88, 97, 100, 101, 102, 112, 124, 126, 128, 129, 151, 152, 153, 185, 186, 187, 188, 196, 198, 204. Prieverpstėse, kaip ir verpstėse, „žalčiai“ vaizduojami ir apačioje (PK 7, 119), tačiau rečiau.
 6. Žr. S pavidalo figūrų tiesioginį sugretinimą su vandens srovėmis: MD 324, 328 ir kt., taip pat žr. prievertstes, kuriose S pavidalo figūros tiesiog dekoruojamos vandenį simbolizuojančiu meandru (PK 45, 83, 85, 128, 129, 153, 185, 186 ir kt., MD 311, taip pat verpstę ČDM 93), arba visą prievertstę galvos plokštumą apréminantis vandens meandas prievertstęs galvos plokštumos apatinėje dalyje užsibaigia tartum dviem susipytiuom žalčių galvom PK 7 (plg. panašius motyvus verpstėse ČDM 17, 20, 21).
 7. Žr. išraiškingus S pavidalo figūrų atvaizdus (25 pav. – žr. Vaiškūnas 2005, 40) (ČDM 26a, 22), taip pat uždaros išgaubtos erdvės ornamentinius atvaizdus kai kurių verpsčių vidinės pu-
- sės apatinėje dalyje (23: 3, 4 pav. – žr. Vaiškūnas 2005, 40) (ČDM 28a, 43a, 64d, 80a, 96a; UKM 24a). Čia verta pridurti, kad iš viršų išgaubti paviršiai natūraliai sietini su kalno, dan-gaus kalno vaizdiniu, o išgaubti paviršiai – su po kalnu esančios daubos bei požemio vaizdiniu. Būtent tokia prasme galiama suprasti ir liaudies tikėjimus, draudžiančius dėti duoną arba šaukštą išgaubimui žemyn, taip pat aiškinimą, kad ragais iš viršų (aukštielninkai) pasirodas ménulis yra mirti pranašaujantis ženklas (Straubergs 1944, 42).
8. Stogastulpį primenančio stulpo siluetą aptinkame ir kitose verpstėse: ČDM 13, 22; UKM 11a, 17a, 27a, 38a; MD 9. Plg. prievertstėje MD 189.
9. Idomių samprotavimų apie stulpą ant kalno pateikia K. Bružas savo rankraštyje „Šarnelė: vietovardžiai ir orientyrų“: „Paskui – skrisdamas pro Kunigiskius, stabteli prie Stulpo kalno, kuris bestovis tarp trijų sodybų. (Tas kalnas pavadinimą, matyt, bus atsinešęs iš senosios gadynės – gal net iš pirmykštės bendruomenės laikų, kada sakraliniai stulpai su trimis kryžmomis žymėjo pasaulio aši; tai buvusi aukų vieta, čia sudė davę ožių, jaučią ir kitokį gyvulijų kailius.)“ (cit. iš Sakalauskas 1996, 227).
10. ČDM 10, 23, 36, 49, 56, 58, 65, 98, 146 (MD 18); UKM 21, 32, 49. PK 15, 48, 51, 115, 120, 166–168, 170. MD 124–125, 141, 142, 170, 179–182, 184, 186, 188–198, 203–204, 210, 214–216, 235, 274, 370.
11. R. Mirono vertimas (Mironas 1939, 62–63). Nors T. Elizarenkovos šio stulpelio vertimas kiek skiriasi nuo R. Mirono vertimo, tačiau esmė išlieka: *Во время (обрядов) трикадрука он пролетает / Шесть широких (пространств); одно – это высокое. / Три штуцбах, гаятры, размеры / Все эти для Ямы сложены.* Nors T. Elizarenkova, pripažindama, kad šio himno žodis *трикадрука* lieka neaiškus, bando jį pateikti kaip kažkokios apeigos (šventės), susijusios su dieviško stiprybės gėrimo somos gamyba, pavadinimą, tačiau kitoje vietoje (I.32.3) jį irgi verčia pažodžiu būtent „trys indai“.
12. „Rigvedoje“ dangus ir žemė kartais vaizduojami kaip du indai arba du kaušai, suglausti atviromis pusėmis (X.44.8).
13. Kai kuriose prievertstėse aplinkui horizontalią dangaus skliautu projekciją išdėstomos ne 2, o 4 S pavidalo figūros: PK 57 (plg. verpstėje ČDM 75). Kita vertus, nepaisant stogastulpių erdviskumo, neretai vis tiek vaizduojami tik 2 „žalčiai“ (žr. pavyzdžiui, Perkovskis 1999, 92: 6: 1 lentelė; 121: 36: 1 lentelė; 149: 64: 1 lentelė; 225; Gimbutienė 1994, 82–84, 126–128 ir pav.). Iš visko sprendžiant, dviejų S figūrų vaizdavimo tradicija sietina su binarines opozicijas išreiškiančiu kosminių dvynių vaizdiniais ir laikytina archajiškesne už keturnare.
14. Apie karvojų kaip pasaulio medžio simbolį žr. Иванов, Топоров 1970.
15. Plg. verpsčių P motyvų ir jau minėtų įvairių tautų vertikalių simbolinių struktūrų viršuje iškeliamą medelį.
16. Viršutinėje verpstės galvos dalyje išraižytame „sodo“ kontūre, be žvaigždžių, dar galima ižiūrėti ménulio (?) pjautuvus, paukštį (?) (34 pav.). Vestuvinėse dainose, apdainuojančiose „sodą“, kaip tik pabrėžiama, kad „sodas“ nėra tuščias, kad Jame teka upės, teka saulė, matyt dangus, šneka paukščiai, auga miško uogytės, sodo obuolėliai, esas sodininkas (Vaiškūnas 1992 b, 27).
17. Tokios kosmologinės schemas įtikinamumą sustiprina originali D. Razausko „pagrindinio kosmologinio modelio“ re-

- konstrukcija, kurioje, remiantis kalbotyros, analitinės psichologijos, tautosakos, mitologijos ir kt. duomenimis, parodoma rato, kaip visatos ir žmogaus santykį – tiksliau, žmogaus būties esmę visatoje – išreiškiančio archetipo, universalumas (Razauskas 2000).
18. Pavyzdžiu, iš 88-ių ČDM dviejų apskritimų formos ir dekoro prieverpsčių (PK 27–114) 55-iose vietoje trečio verpsčių skritulio arba P motyvo randame tiktais jo miniatiūrą, kartais virštančią tik nežymia geometrine užuomina; 32-jose virš dviejų skritulių jau nevaizduojama daugiau nieko.
19. Plg. senovės graikų mitą apie tai, kaip Heraklis, išpirkdamas savo kaltes, turėjo parsiduoti Lidijos karalienės Omfalės vergijon ir ten kentėti vyrui baisų pažeminimą – dėvėti moteriškus rūbus, laikytis rankoje verpstę ir / arba verpstuką ir verpti, kai pati Omfalė tuo pat metu dėvėjo jam priklausantį liuto kailį ir rankose laikė jo kuoką (Ботвинник 1988, 255).
20. Pasak L. Jucevičiaus, žmogaus likimo lėmėjų, *deivių valdytojų*, būta 7. Viena jų, *Verpiančioji*, verpė žmogaus gyvenimo siūlą (Jucevičius 1959, 82; LM I, 175). T. Narbuto liudijimu, prie danguje verpiančios deivės Verpėjos siūlo yra pritvirtinta gimusiam žmogui priklausanti žvaigždė. Netiesioginiu tokio įsivaizdavimo patvirtinimu galėtų būti verpstukų smagračių – archeologinėje literatūroje vadinančių tiesiog verpstukais – ornamentika (Vaiškūnas 1991, 36). Apvalūs verpstukų smagračiai su skylutėmis centre ir įsivaizduojamais iš centro sklinančiais spinduliais savaime mena dangaus šviesulius. Kalbant apie Verpėjos ryšį su žvaigždėmis, verta paminėti šio straipsnio autoriaus 1992 m. Kražiu apylinkėse užrašytus žvaigždėvardžius *Verpeja*, *Trys seselės (Verpėjos)* (Vaiškūnas 1993, 338). Nors ankstesniuose istoriniuose šaltiniuose lietuvių deivė verpėja neminima, turint omeny verpiančių likimo deivių patikimą tipologinį kontekstą, neigtį panašios deivės buvimą ir baltų tradicijoje būtų neatsargu.
21. Tiesą sakant, ir pats mitinio medžio pavadinimas slavų tradicijoje kartais tiesiog susijęs su verpimu, kaip antai rusų mišlėse: *На горе Горенской стоим дуб Веретенской. Мимо дуба не пройти, не проехать ни царю, ни царице, ни красной девице, ни доброму молодцу „Ant Kalnų kalno stovi Verpstinis ažuolas. Pro ažuolą nepraeis, nepravažiuos nei caras, nei carienė, nei gražioji mergelė, nei puikus jaunikaitis”* (mirtis); *Bo поле полинском стоим дуб веретенской, бока пробиты, ядра говорят „Laukų lauke stovi verpstinis ažuolas, šonai pramušti, viduriai kalba”* (varpinė) (Митрофанова 1968, 61, 149, Nr. 1644, 5025) ir pan.
22. Už šią nuorodą esu dėkingas Sauliui Lovčikui.
23. Žodinė informacija. Mintis išsakyta perskaičius šio straipsnio rankraštį 2002 m. rugpjūčio mén. Kulionyse. Kadangi pati verpstė laikytina stilizuotu pasaulio medžiu, visiškai įmanoma kitados buvus verpimo tiesiog nuo švento medžio apeigą, verpalus tvirtinant ne prie verpstės, o būtent prie medžio. Gal būt kaip tik tokio vaizdinio reminiscencijas galima ižvelgti rusų mišlėse, mininčiose „verpstinį ažuolą” (žr. nuorodą 21).
24. Plg. pietų slavų paprotį vestvių išvakarėse skusti jaunajį po vaismedžiu. Nukirptus jaunojo plaukus dėdavo ant vaismedžio šakų, kad jaunasis „santuokoje žydėtų” ir susilauktų vaimą (Агапкина 1999b, 71).
25. Šia proga galima pastebeti, kad ASŽ savo išvaizda labai artimas lino žiedui (taip pat rožei), gali tad būti artimos ir jų simbolinės prasmės. Rožė irgi buvo suvokiama ne tik kaip soliarinis, o ir kaip meilės, grožio, moteriškumo simbolis. Rožė, kaip žemiško jautrumo, aistros simbolis, labai populiaru buvo viduramžių kurtuazinėje literatūroje, europietiškoje meilės lyrikoje, XVI–XVII a. tai buvo tiesiog erotinė alegorija (Топоров 1988d, 386–387).
26. Šiuo požiūriu, jaunų lietuvių merginų gėdijimasi viešai verpti vilnų, bet nesigėdijimą verpti linus, galima aiškinti būtent lino ir vilnos pluošto skirtingu simbolizmu. Galimas dalykas, kad šie skirtingi verpalai galėjo atstovauti atitinkamoms skirtingoms dievybėms. Užuominos apie tai esama Petro Dusburgiečio kronikoje (XIV a.), aprašant prūsus „stabmeldystę, apeigas ir papirocius”: „Moterys ir vyrai pratę verpti, vieni – linus, kiti – vilnas, žiūrint kas kaip įsitikinęs galésias įsiteikti savo dievams” (Dusburgietis 1985, 89). Čia stebina tai, kad verpia ir vyrai – gal tai būtų galima aiškinti tuo, kad verpimo būta apeiginio. Verpalų pluošto simboliką apibendrinęs V. N. Toporovas irgi atkreipia dėmesį į skirtą augalinio ir gyvulinio pluoštų verpimo reikšmę, nurodydamas, kad augalinio pluošto apdorojimo mitopoetiniai siužetai aktualizuoją pagrindinio mito motyvus, būtent mirštančio ir prisikeliančio dievo siužetą, o gyvulinio pluošto apdorojimas į pirmą planą iškeliąs būtent vaisingumo motyvus, susijusius su pasaulio medži saugančios gyvatės ar slibino įvaizdžiu (Топоров 1988b, 343–344). Taigi P. Dusburgiečio liudijimas išties laikytinas įtikinamu, o skirtinges rūšies verpalų apdorojimą galima laikyti komunikavimu su atitinkamomis skirtingomis dievybėmis, pavyzdžiu, Vaižgantu (linas) ir Velinu (vilna). Iš to, kas aukščiau pasakyta, galima spėti, kad pirmasis jų, be kita ko, galėjo sietis su priešvedybine, o antrasis su povedybine sekme bei vaisingumu (plg. latvių raštojo Gupelio XVIII a. minimą latvių *Weizgants* kaip jaunavedžių, ypač nuotakų gerovės dievybę, nors ji, galimas daiktas, téra „kabinetinės mitologijos” vaisius, žr. Šmitas, 113–114; Иванов, Топоров 1987, 209). D. Astramskaitė-Vaitkevičiënė linų dievo Vaižganto ryšiais su nuotakomis bei jų gerove neabejoja ir abstrakčiausia prasme jų laiko „perėjimo iš mirties į gyvenimą” dievu, atsakingu už veiklos sferą, nusakomą „gyvenimo”, „dienos”, „saulės” kategorijomis, priešpriešinant „mirčiai”, „nakčiai” (Astramskaitė 1993, 116, 120, 129, 147). Tad labai įtikėtina, kad linų ir vilnos opozicija išties koduoja spējamą atitinkamų dievybių opoziciją: Vaižgantas (linai, giminės, augimas, mergystė, diena, saulė ir t. t.) – Velinas (vilna, vaisingumas, branda, mirtis, naktis, ménulis ir t. t.).
27. Dvieju sukeistu žiedu – sujungtų ratų simbolis tebegyvuoją ir šiuolaikiinių vestvių atributikoje. Analogišką vyriško ir moteriško pradų jungtį, pavyzdžiui, atspindėtų ir šalia kito sudėti astrologiniai Marso bei Veneros ženklai, kurių abieju branduolių sudaro tie patys apskritimai.
28. „Padovanoti naują verpstę merginai esą buvę tas pats, kaip ir paklausti, ar mylinti ir ar sutinkanti už jo tekėti” (Čepaitienė 2001, 182).
29. Plg. D. Razausko ižvalgas apie lytinės jungties išraišką rato įvaizdžiu: „...Apibendrinant lytinės sueities vaizdinį, vyras it viris ar varas (per)veria moterį – nelyginant ašis ratą. [...] Iš čia ir atitinkama lytių simbolika; moteris be vyro – tai tekinis be ašies, be stebulės, mėsa be stuburo, paskydusi nepajėgi stovėti, drimbanti lyg medūzos drebuciai; o vyras be moters – tai stebulė be tekinio...” (Razauskas 2000, 87).

30. Už konsultaciją šiuo klausimu bei daugelį kitų vertingų pilstabų (tarp jų ir apie „verpstikus” mitinio medžio pavadinimus rusų mišlėse) dėkoju bičiuliu Dainui Razauskui.
31. Pavyzdžiui, Žemė, Žemyną gali būti suvokama ir kaip viena iš kosminių sferų, ir kaip moteriška deivė gimdytoja.
32. Vien jau verpstės kaip simbolinio Gyvybės medžio rekonstravimas ją leidžia susieti su moterimi, smulkiau apie tai žr. Ivanov 1974, 75–91.
33. „Užgavénėse vaikai joja ant verpstės, kad linai gerai augtų“ (Liškiava, Merkinė) (Gudjurgis 1970, 251). Kita vertus (atsizvelgiant ir į minėtą *verpstęs* ir *varpos* etimologinę sąsają), verpstę galima išsivaizduoti ir kaip vyriško lyties organo simbolį. Tokia prielaida paaikiintų išitikinimą linus gerai derant tada, kai ant verpstės per Užgavénės važinėjančios būtent merginos (Balys 1993, 98). Tuo būdu verpstė vėlgi iškyla kaip vyriškaij ir moteriškaij pradus jungiantis simbolis.
34. Trikampiai: ČDM 24a, 34, 50; UKM 34a. Skrituliai su duobutėmis: ČDM 5a, 35a, 50a, 97a, Rombai: ČDM 71, 87; UKM 2a, 10a, 18a. Kvadratai: 89a, 89b. Kitokie: ČDM 6a, 34a, 58, 103a; UKM 50.
35. ČDM 91a, UKM 29a (plg. ČDM 69b, 97a).
36. Prisimintina, kad vidinė verpstės pusė, skirta vilnai tvirtinti, retai kada buvo ornamentuojama. Dažniau ornamentuota tik ta verpstės dalis, kuri matoma iš po kuodelio. Kartais verpstės vidinėje pusėje aptinkame tik savo išskirtinės ornamento užuominas, škicus – nežymius skriestuvu įbrėžtus apskritimus (ČDM 103 a; UKM 5a, 7a, 35a), tarsi būtų ketinta pavaizduoti ornamentinį skritulį, tačiau tos minties atsisakyta. Tarsi ši ornamentą turėtų užbaigtai pati verpjėja, verpalu chaosą paversdama kosminiu siūlu.
37. Žr. 20 nuorodą.
38. Pavyzdžiui, JAV ūkininko sodyboje galite išsirinkti ir nusipirkti verpstuką ir verpstę atitinkamai už 8–40 USD ir 12–327 USD. Šiuos archaiškus įnagius galite nusipirkti ir per pačią moderniausią pirkimo priemonę – internetą. Leidžiamą speciali literatūrą, padedanti patiemis išmokti verpti (žr., pavyzdžiui, „Dragon Fly“ sodybos interneto svetainę: <http://pweb.jps.net/~gaustad/index.html>).
39. Nuorodose išverpsčių katalogų (ČDM, PK, UKM) ir į albumo MD iliustracijas po šaltinio santrumpos nurodomas iliustracijos numeris, ne puslapis.

A distaff and the universe:

Representations of an ancient
cosmovision on Lithuanian distaffs

Jonas VAIŠKŪNAS

This paper analyses the meaning of the ornamentation of Lithuanian distaffs. A distaff is a wooden implement used for fixing the fibre spinning flax in hand-spinning (Fig. 1–2). The Lithuanian distaff is one of the oldest wooden tools with ornamental decoration. The present study refers to exhibits from Lithuanian museums in the 18th through 19th centuries. Stars having four, six and eight points prevail in the ornamentation of distaffs. Zoomorphic and floral motifs are also frequent. The author concludes that the composition

and the symbolic meanings of the motifs on distaffs represent an archaic scheme of the universe:

1. The dominant element in the ornamentation of the distaff is that of the segmented star in the circle reflecting a horizontal section of the Cosmos and thereby rendering the structure of the world in space and time. This symbol originally comes from the observation of the Sun motion in the period of a year with regard to the sacral centre. Due to this reason it is associated with the Sun, light and the solar year. On the whole, the circles on distaffs make up an abstract symbol of the cosmic harmony and all its creative powers. A thorough investigation into the symbolics of the circle with the segmented shar and the circles of the distaff leads to the assumption that the prototype – the round with the expressed centre and the spokes might have been the major cosmologic religious symbol of the Balts and even the Indo-europeans.

2. The whole of the symbols on distaffs convey an archaic perception of the world structure. The world structure is expressed by matching the vertical and horizontal projections in the same drawing. Horizontal sections of the two or three world layers are placed on the vertical axis thereby showing the vertical and horizontal structures of the world. The following horizontal layers of cosmos are depicted on the vertical axis: subterranean, earthly, heavenly and the uppermost paradise. Frequently the whole structure is framed by meanders symbolizing the cosmic waters around the world.

The general form of the distaff reflects the structure of the world. Its treelike shape contains an abundance of structurally integrated details that correspond precisely to the archaic cosmovision documented in other areas of Lithuanian folk culture. Because of this, even a most simple distaff with a reduced or complete lack of decorative motifs can be interpreted as a symbol of the cosmos. This explains the reason why the distaff is so important as a ritual attribute.

Within its archaic macrocosmic (cosmologic) structure the distaff becomes a representation of the convergence of the two essential microcosmic (anthropologic) natures – those of male and female. In separate contexts of daily life (instances of births, match-making and wedding customs) the distaff along with the spinning itself symbolize a successful junction of male and female natures as a source of maintaining and revitalizing the life.

Symbolism of the distaff, yarn, a spindle and the spinning itself in terms of their sources show links with the primal cosmologic and cosmogonic images, respectively – the tree of the world or the life; primal matter, amorphous matter of the world that is created, the cosmic grass-snake as the creating male nature; the Goddess Spinner who supervises and governs this continual creation of the world and the life in the world.

Molėtų krašto muziejus, Inturkės g. 4, LT-33001 Molėtai;
Mokslininkų sajungos institutas, Goštauto g. 11-466, LT-01108 Vilnius;
el. p. j.vaiskunas@mail.lt

Gauta 2004 08 16, įteikta spaudai 2005 05 05

Mykolas Biržiška ir lietuvių dainologija

Saulė MATULEVIČIENĖ

Šiame straipsnyje aptariami Mykolo Biržiškos lietuvių tautosakos tyrinėjimai arba, jo paties terminą pasitelkus, lietuvių dainologija. 1916–1925 m. M. Biržiška paraše ir išleido šešias šios tematikos knygeles, taip pat nuolatos rūpinosi tautosakos kaupimo, publikavimo, sklaidos reikalais (parengė antrajį L. Rėzos dainų rinkinio leidimą, tvarkė Lietuvių mokslo draugijos archyvą, dėstė lietuvių tautosakos kursus Vytauto Didžiojo universitete ir kt.). Šiam tyrinėjimui pasitelkiamas istorinis aparašomasis metodas, siekiama atskleisti Mykolo Biržiškos mokslinės minties raidą, įvertinti jo įnašą į lietuvių folkloristiką, įvardyti jo pasekėjus bei aktualizuoti jau 1925 m. Balio Sruogos „Dainų poetikos etiuduose” užsimezgusią teorinę polemiką.

Išvados: dainologija – tik viena iš įvairiapusės M. Biržiškos veiklos sričių, artimai susijusi su senosios lietuvių raštijos tyrinėjimais. Pirmosios ir paskutinės M. Biržiškos knygėlės apie dainas yra taikomosios paskirties, jos pradeda mokyklinių tautosakos vadovelių istoriją. Originaliosios M. Biržiškos lietuvių dainų studijos kloja pamatus lietuvių folkloristikai, dalis jo pastebėjimų išlieka aktualūs, teikia impulsų ir amžiaus pabaigos dainologijai. Jau trečiojo dešimtmečio viduryje B. Sruogos dainų poetikos tyrinėjimai pradeda naują lietuvių folkloristikos etapą – išryškėja skirtingų kūrėjų kartų, skirtingų teorinių nuostatų sankirtos.

„Tylus literatūros istorikas Mykolas Biržiška pats vienas sukūrė mūsų mokslą apie dainas – sukūrė mūsų dainologiją”, – 1935 m. rašė Balys Sruoga.¹ Šia ištarme palydimi be maž visi vėlesni M. Biržiškos gyvenimo ir darbų aptarimai, dažniausiai tik trumpai užsimenant apie jo nuopelnus lietuvių folkloristikai, įvardijant parašytas ir išleistas knyges. Dėmesys dažniausiai telkiamas į M. Biržiškos kultūros, literatūros istorijos studijas, kur jis taip pat daugelius atvejų yra pirmeivis, tą istoriją dėliojantis iš pirminių šaltinių – rankraščių ir archyvų.

Taikliu V. Maciūno pastebėjimu, jis gyveno tuo tarpsniu, kai Lietuvos mokslas tebuvo daugiau ar mažiau pačių mokslinės mėgėjų reikalus, sergančių taja mokslo „liga”. Kitas akcentas – M. Biržiškos visuomeniškumas ir veiklumas, aktyvi pilietinė pozicija ir „mokslinio darbo derinimas prie opiuju vienam“.²

Mykolas Biržiška (1882–1962) – ryški figūra XX a. pradžios Vilniaus politiniame ir kultūriname gyvenime. Dažniausiai nurodomi jo biografijos faktai: socialdemokratas, dviejų universitetų – Vilniaus ir Kauno profesorių ir rektorius, Vasario 16-osios akto signataras. Visą gyvenimą itin

Mykolas Biržiška. LLTIR. Inv. Nr. 22037/apl. 37.

aktyviai savo pilietinę poziciją skleidęs publicistas, įvairių, visų pirma Vilniaus krašto, leidinių sumanytojas, leidėjas, redaktorius ir autorius, kalbėjės ir rašės keliomis kalbomis (bendras jo bibliografijos sąrašas jau 1938 m. viršijo 8000 pozicijų³).

1925 m. B. Sruogos redaguojamame „Bare“ kultūros ir literatūros istorikas, priklausantis, paties žodžiais, „visadirbių kartai“, save pristatė taip: „(...) per metus jis neparuošia daugiau, kaip vieną knygelę, – nemoka daug ir plačiai rašyti, na ir laiko neturi. Jis nėra išvengęs bendro mūsų prieškario šviesuomenės prakeikimo – dėl politinių bei tautinių kliūčių išėjo ne istorijos ar filologijos mokslus, kuriems visados buvo palinkęs, bet duoningą amatą. Jis toks juristas, kaip ir Smetona ar daugelis kitų: kaip Basanavičius, Šliūpas, Šlapelis – gydytojai, kaip Jaunius ar kitas kuris – kungas. (...) Mes dar neturime istorijos specialistų, tėra tik savanoriai, savamoksliai“.⁴

Šios intonacijos neturėtų klaidinti. Tai sąmoninga kultūrinė laikysena žmogaus, iš esmės nuveikusio labai daug, iš tiesų „skynusio kelius (...) nesutvarkyto, nepaskelbtos medžiagos tankmėje”,⁵ bet, rodos, niekada nesureikšminusio nei savojo asmens, nei istorijos suteikto vaidmens.

Šio straipsnio tikslas – aktualizuoti M. Biržiškos įnašą į lietuvių folkloristiką taikant jo naudotą metodologiją – aptariant istorines aplinkybes, tyrinėtojų paskatinusias imtis šios srities ir iš dalies lėmusias darbo rezultatus, pastebint darbų ir gyvenimo, kultūrinės laikysenos sąsajas.

Per dešimtmetį – 1916–1925 m. M. Biržiška išleido šešias knygeles apie lietuvių dainas. Jos skirtingos paskirties, parengtos galvojant visų pirma apie mokyklos reikmes ar radęsi iš senosios lietuvių raštijos studijų. Visas jas sieja pastanga atskleisti dainų istoriją ir istorijos pėdų sakus dainose. Atsiminimuose aprašydamas bene intensyviausia politine ir visuomenine veikla pažymėtus 1919–1920 m. Vilniuje, M. Biržiška apie pirmajį rimtesnį pasinėrimą į lietuvių tautosaką – mums rūpimą interesų sriči – vos teužsimena: „Priešingų jausmų susikirtimas ir priverstinis pasyvumas nebeleido man tuojaus užimti aiškios politinės pozicijos (...) Bejėgis, raminaus bent pasinerdama mūsų dainose, iš ko vėliau radosi apie jas keli mano rašiniai”.⁶ Itin lakoniška informacija apie darbą nukeldina į 1910–1911 metus ir teliudija dainų studijų teikiamą nusiraminimą. Išties tuo pat metu Mykolas Biržiška paskiriamas tvarkytį Lietuvių mokslo draugijos archyvą, kurio didžiausią dalį sudarė tautosakos rinkiniai, taigi dirba su rankraštine medžiaga, puikiai pažįsta ir visus publikuotus dainų rinkinius.

Vadovėliai

Kelios M. Biržiškos knygėlės parengiamos mokyklai. Rimta paskata joms pasiodyti – lietuviškų vadovėlių stygiai, kurį M. Biržiška patyrė ēmėsis vadovauti Vilniaus lietuvių gimnazijai. (1915–1922 m. – pirmosios Vilniaus lietuvių gimnazijos vedėjas, 1919–1922 m. vadovavo Lietuvių mokslo draugijos vadovėlių leidimo komisijai, buvo ir švietimo ministru – Mykolo Šleževičiaus vyriausybėje, o vyriausybei pasitraukus į Kauną, 1918–1920 m. – generalinis Laikiniosios vyriausybės įgaliotinis Vilniuje.)

Jo paties gimnazijoje dėstomo lietuvių literatūros ir tautosakos kurso reikmėms 1916 m. išleidžiama pirmoji chrestomatija „Lietuvių dainos”, kurioje skelbiama net 130 dainų tekstu, daugiausia iš jau publikuotų leidinių, su vos 11 psl. teorine įžanga. Dar daugiau dainų su gausiais komentariais skelbiama 1921 m. leidinyje – „Dainos kelias (Vadoveliui bent kiek medžiagos)”. Vėliau dvi M. Biržiškos dainų vadovėlio laidos (trečioji skiriasi tik sunorminta kalba – redakciniais pataisymais) išleidžiamos Kaune – tai „Dainų literatūros vadovėlis”, 1923 m., ir „Dainų istorijos vadovėlis”, 1925 m. Jos praplėstos naujais skyriais, trumpai išdėstančiais kiek ankstėliau – 1919 ir 1920 m. išleistų M. Biržiškos studijų „Lietuvių dainų literatūros istorija”

ir „Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos” pagrindus (iš čia perimtos ir pavadinimų formuliuotės).

„Lietuvių dainos”, kaip minėta, chrestomatinio pobūdžio leidinys. Tad pirmasis M. Biržiškos, folkloristo, rūpestis – dainų sisteminimas. Pasikliaudamas pirmtakais – 1912 m. išleistu A. R. Niemi'o ir A. Sabaliausko rinkiniu⁷ bei A. Juškos vestuvinių dainų skirstymu,⁸ M. Biržiška vado-vėlyje skiria 4 dainų skyrius: „Darbo, pokylių, papročių giesmės ir dainos”, „Vestuvių dainos”, „Skausmo ir rūpesnio dainos”, „Pasakojimai, pamokymai, juokai, prigimties balsų pamėgdžiojimai”. Šiandienos terminologija, pirmajam skyriui tenka darbo ir kalendorinės, taip pat karinės-istorinės, vaišių dainos (ir sutartinės), kuriose išlikę apeigiskumo žymių; toliau vestuvinių dainų, našlaičių dainų ir raudų skyriai ir dabar vaikų folklorui ar dainoms apie gamtą skiriami tekstai. Kiekvienas šių skyrių trumpai aptariamas dainų vadovėlio įžangoje. Tai pirmasis M. Biržiškos lietuvių dainų komentaritas, liudijantis empirinės medžiagos išmanymą ir teorines nuostatas. 1916 m. M. Biržiškos lietuvių dainologijos kontekstas atskleidžiamas vadovėlio pabaigoje, kur pateikiamas išsami lietuvių dainų rinkinių ir dainų tyrinėjimų bibliografija – 14 dainynų (be lietuviškųjų, ir vokiečių bei rusų kalba išleisti), 22 dainų ir lietuvių mitologijos įvairiakalbių tyrinėjimų pozicijos lietuvių (A. Juškos, A. Sabaliausko, J. Basanavičiaus), rusų (J. Lau-ttenbacho, A. Potebnios, A. N. Veselovskio), lenkų (A. Ju-cevičiaus, O. Kolbergo, A. Mierzynskio, A. Brücknerio) vokiečių (L. Rézos, G. H. F. Nesselmanno, R. van der Meuleno, A. R. Niemi'o, W. Mannhardt etc.) kalbomis – XIX a. pab. – XX a. pr. teorinė mintis.⁹

Ką rūpi aptarti pirmojo mokyklai skirto dainyno autoriui? Dainų rūšis, jų atlikimo būdus, „senosios tatybos atbalsius dainose”, dainos istorinę raidą. Stabtelsim prie keilių tikslų ar įdomesnių pastebėjimų. Aptariant darbo dainas, pastebima, kad jose nuo darbo ritmo pamėgdžiojimo, darbo apdainavimo ilgainiui tolstama, o tekste įsivyravus jausmams, mintims ir svajonėms, daina gali ir ištrūkti iš darbo dainų repertuaro. Skiriomas „vienatvės” ir būryje atliekamos – „kuopinės” dainos, vis dėlto, tiek senovėje, tiek dabar, teigia M. Biržiška, bendri (kuopos) reikalai nusveria pavienio žmogaus reikalus...

Aptariami dainų atlikimo būdai: dainavimas unisonu ir balsais pasiskirsčius, vedėjo ir pritarimo (choro) partijos, dviejų šakų dainos siejamos su draminiu dialogu (ypač vestuvių repertuare). Pastaroji nuostata vėliau sulaukė nemazai kritikos. Čia pat taikliai pastebima, kad viena dainos šaka gali būti „atitrūkus”, užmiršta...

Įdomūs pastebėjimai apie senovės tatybos atbalsius dainose. Pradedama kalba nuo piemenų dainų, taikliai pastebima, kad „suaugusiųjų jau „metamos” dainos „vaikų pasigaunamos”, dainose su žmogaus ir gamtos paralele auto-rius įžvelgia animizmo liekanas (aptaria XIX a. su evoliucijs teorija įsitvirtinusią senosios religijos kaip animistinės sampratą) arba tikėjimą pomirtiniu persikūnijimu.

Žmonių tikėjimai, „pasauliožiūra” reiškėsi ir kalendorinėse (kupoliavimo, kalėdavimo, lalavimo) dainose, teigia tyrinėtojas. Prie jų skiriamos ir rugiapjūtės pabaigtuviu dainos, užsimenama ir apie jų ryšius su kaimynų tautosaka. Apeiginėmis vadinamos ir vaišių, karo dainos, jei minimas apeiginio gérimo – alaus-midaus gérimas.

Vestuvių repertuaras – tai „turtingiausia dailiausiuų dainų rūšis”, teigia M. Biržiška, užsimindamas apie pirkinių ir vogtinių vestuvių atgarsius dainose ir tai, kad vestuvių repertuaras mažai téra patyręs krikščionybės įtakos. Aptariamos ir raudos – svarbi Biržiškai mintis, kad iš karžygiam skiriamu raudodainių išsvystas epas, bet lietuvių teturį našlaičių, nuotakos bei išleidžiant karan dainuojamą raududainų. Trumpai pristatant „pasakojamasi dainas” – nuo „paprasčiausių prigimties balsų” pamėgdžiojimo (paukščių, galvijų, darbo garsai) iki juokų dainų, žvérių epo – taikliai pastebima: „užuot pasakojimus dainavę, žmonės bevelia juos pasakomis suokti”.

Pirmojo M. Biržiškos dainotyros darbelio įžvalgos gančtinai tikslios ir aktualios, vėliau „tikrinamos” gausiais dainų pavyzdžiais, bet iš esmės nerevizuojamos.

Pirmoji knygelė parengiama „nepaprastomis, moksliui ir rašymui, dėl didžkario suirutės, itin nesveikomis visuomenės sąlygomis, tarp kitų darbų darbelių atliekama, paskubos darbas, jis, žinoma, toli dar néra tiek sudorotas, kiek kitokiu laiku rašant būtų...”, apgailestauja autorius,¹⁰ o 1923 dar patikslina: „I-asis leidimas, galima sakyti, kuone prie-varta buvo iš manęs išgautas.”¹¹

Tuo pat metu, besirūpindamas mokyklos reikmėmis, M. Biržiška darbuojasi ir kitose srityse – 1918 m. mokyklai parengia „Lietuvos geografiją”, I d., o 1919 metų kraitis itin gausus – išleidžia knygeles „Duonelaičio raštai”, „Lietuvos sukilimas 1794 m.”, „Lietuvos istorijos pradžiamokslis”, I d., taip pat išverčia ir paskelbia olandų tyrinėtojo R. van der Meuleno disertaciją „Gamtos prilyginimai lietuvių dainose ir raudose” (vokiškas originalas publikuotas 1909 m.), 1919 m. pasirodo ir platesnė dainų studija – „Lietuvių dainų literatūros istorija”.

1921 m. išleidžiama antra knygelė, skirta mokyklai, – „Dainos keliais (Vadoveliui bent kiek medžiagos)”. Čia tésiama pažintis su dainų žanrine įvairove, jų atlikimo laiku ir būdu. Nors ir joje skelbiama per 200 dainų tekstu, bet šioje knygelėje jie įterpiami į rašomą dainos raidos istoriją – nuo paprasciausių formų prie sudétingiausių, dainas aptariant „nuo pačių pirmųjų prigimties balsų pamėgdžiojimų ir raudų – per visuomenės papročius ir pokylius – ligi gražiausių dainų prakilniausiems žmonių jausmams išreikšti”, t.y. vestuvinio repertuaro.

Akivaizdu, kad šios knygelės autorius kreipiasi į jau neblogai pažįstamą adresatą. Tai moksleiviams skirtas leidinys, parašytas patraukliu, žaismingu stiliumi, aiškinantis dainų kūrimo ir skambėjimo aplinkybes, pasitelkiantis analogiškus kitų tradicijų pavyzdžius ir gausiaisiais, iš esmės, dainų klasika jau tapusiais pavyzdžiais įvesdinantis į liaudies dainų pasaulį.

Kitaip nei pirmojoje knygelėje, čia nera įvadinių žodžių, nužymėtų rašymo aplinkybių ar apgailestavimų dėl trūkumų, taupios bibliografinės nuorodos (tai vadovėlius skiria nuo mokslių studijų, kur Mykolas Biržiška reiškiasi kaip itin skrupulingas bibliografas.)

Prie dainos artėjama labai subtiliai – nuo kalbos garsų – kalbos teikiamų galimybių išreikšti akustinius ir vizualinius potyrius – ištiktukų, vaizdingų veiksmažodžių, poezijos išgirstų gamtos garsų literatūrinėje „Linksмо pavasario dainoje” bei K. Donelaičio, S. Stanevičiaus citatose pereinama prie paukščių pamėgdžiojimų, spragilių, girnų, varpų skambesio imitavimo ir baigiamą A. Baranausko „Anykščių šilelio” skambančia tyta: „Ko benorėti, jei lietuviui net miško tykuma atgarsiais skamba”.

„Visa gamta į žmogų garsais taria. Sekdamas jais, ir jis garsais jai atsako”, – pradedamas skyrius apie sutartines, jų paminėjimą rašytiniuose šaltiniuose (M. Strijkovskio, S. Stanevičiaus, S. Daukanto), instrumentus, kuriais sutartinės buvo atliekamos (detaliai aprašomi trimitai, kanklės, skudčiai etc), jų giedojimo būdus ir t.t. Sutartinių pavyzdžiai apiplinami daugybe įdomios informacijos, užfiksuotos Niemi'o ir Sabaliausko rinkinyje ar unikaliame rankraštyje „Triūnas muzikėlio”, kurio fragmentai išlikę tik Biržiškos knygelėje: sutartines mėgdavę dainuoti mergaitės „gaudavo ilgus metus neštekėti, nes bijodavo jaunikaičiai, idant jų pačios nebūtų raganos”¹² ir kt.

Toks ilgėlesnis ekskursas skirtas autoriaus kuriamai intrigai atskleisti – išties vadovėlio „scenarijus” pagavus ir įtraukiantis. (Manyčiau, kad jis sėkmingai galima būtų išbandyti su XXI amžiaus auditorija.) Likusios knygos dalys – apie darbo ir vestuvines dainas. „Darbas gamina giesmę”, – pradedamas skyrius, pristatantis skirtingus darbus lydėjusių dainas (akivaizdi ir Büchnerio veikalas „Darbas ir ritmas” įtaka). Išlieka darbo dainų skirstymas į kuopos ir vienatvės dainas, kiekviena grupė skaidoma smulkiau, ir net ne su visais autoriaus svarstymais sutinkant šiandien, įdomių pastebėjimų apstu. Vestuvių dainos įterpiamos į apeiginį kontekstą, talentingai pertekiamas „Svotbinės rėdos” scenarijus (su oracijomis, šokiais ir žaidimais). Dainų tekstai – iš spausdintų rinkinių, amžiaus pradžios periodikos, LMD archyvo.

Įdomu, kad šios knygelės paskirties neatpažino svarbiausias M. Biržiškos darbų vertintojas – Balys Sruoga. Su išankstine nuostata, kad tai – teorinio pobūdžio veikalas, jis kritikuoja mokslo studijai netinkamą metaforinį jos pavadinimą, pasigenda tyrimo metodo, sistemos: „tai analizuojami daiktų elementai, poetinės priemonės, tai persikelia ma in dainų motyvus, tai vėl rūpinamos dainų pradžiodalamis.” Ir tik atkreipęs dėmesį į knygelės paantraštę – „Vadoveliui bent kiek medžiagos”, nuorodą į tikrajų dainos paskirtį, atlyžta: „Gal dėl to ta knyga ir tokiu dirbtinai populiariingu tonu parašyta, gal kad taikinta mokyklai?”¹³

Šioje knygelėje Biržiškai rūpi aptarti istorinę dainos raidą, jos formos problemas, bet ne mažiau svarbu įvesdinti

skaitytojų į tradicijos pasaulį, kuriame svarbūs ir tekstai, ir atlikėjai, ir dainos skambėjimo aplinkybės, žmogaus ir gamtos garsų dermė bei šventinės apeigiskumas.

1919–1922 m., tapęs vadovelių rengimo komisijos prie Lietuvių mokslo draugijos vadovu, M. Biržiška su „Švyturio” bendrove išleidžia keliausdešimt įvairių vadovelių ir mokslinių tyrinėjimų. Jų rengimo aplinkybes aprašo atsiminimuose: „(...) skubus jų rašymas, be abejo, mažino daugelio juų vertę, ir pykino kai kuriuos smarkesniuosius kauniškius, rašiusius kartais labai piktas juų kritikas. (...) Ir vis dėlto nenorėčiau per daug skirti reikšmės atvirkščiajai mūsų darbo pusei, imdamas ji istorinėse jo sąlygose.”¹⁴

Paskutinieji dainų vadoveliai pasirodo jau Kaune. 1922 m. Vilnių užėmus lenkams, M. Biržiška ištremiamas į Lietuvą. Kaune jis pakviečiamas į ką tik įsteigtą Lietuvos universitetą, 1922–1938 m. čia skaito įvairius literatūros ir tautosakos kursus, tampa Humanitarinių mokslų fakulteto dekanu, vėliau universiteto prorektoriumi, rektoriumi.

1923 m. išleidžiamas „Dainų literatūros vadovėlis (II-asis, naujai paruoštas leidimas)“ – išties atnaujintas. Pradedama nuo dainų literatūros istorijos (nuo pirmųjų užuominų apie dainavimą XIII a. šaltiniuose iki L. Rézos – pirmojo dainų rinkinio), po to aptariamos „istorijos dainos“ (istorijos atspindžiai dainose), toliau – jau pažįstami garsų ir darbo dainų, vestuvių dainų, tikėjimų ir papročių dainų skyriai. Baigianta nauja, dainų poetikai skirta dalimi – „Dainų poezijos įvaizdžiai“ (parallelizmai, epitetai, metaforos, metonimijos, ironija etc.), iš esmės grindžiama ankstėliau M. Biržiškos išleista R. van der Meuleno studija.

Keletas aktualių pastebėjimų apie šiame vadovelyje pristatomas „istorijos dainas“. Čia imama svarstyti apie kariņių-istorinių dainų repertuaro kaitą, dainų „suliteratūrimą“. M. Biržiška teigia: „1794 m. dainos yra kuriamos senųjų dainų pavyzdžiu, Prancūzmečių dainos jau gauna rašto įtakos, o 1831 m. (krakosmečių) ir ypačiai 1863 m. išpuožiai retai tesireiškia senobinių dainų būdu, dažniausiai ne valstiečių, tik bajorų ir kunigų šviesuomenės ar bent jiems artimų žmonių kuriamomis dainomis eilėmis.“¹⁵ Labai moderniai skamba kitas jo pastebėjimas, kad greta „Didžiųjų istorijų“ esti ir „Mažosios istorijos“. Be didelių ivykių, yra dar gyvenimo nuotykių, kurie teliečia, pavyzdžiui, vieną kurią parapiją, pakraštį, žmonių grupę, „tad be anų „didžiosios istorijos“ – karų, sukilių, vadų dainų, yra dar ir „mažosios istorijos“ – Pasvalio, Dusetų, Paievonio ir t.t., Blindų ir Raginių dainų“.¹⁶ Šios mintys plėtojamos studijoje „Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos“, 1920.

1925 m. išleidžiama III vadovėlio laida – „Dainų istorijos vadovėlis“, nuo 1923 m. leidimo besiskirianti tik pavadinimu ir sunorminta kalba (dainų poetikos skyriuje nelieka prievardėlių, panašuolėlių, pakeituolėlių – tik epitetai, sinonimai ir metonimijos). Pasak autoriaus, teksto perrašyti nebuvę reikalų, nes dar nepasirode naujų dainos tyrimų, ir čia pat patikslinama – „Tautoje ir žodyje“ spausdinamas B. Sruogos raštas apie dainas dar nesas baigtas. Išties 1925

ir 1926 m. Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto leidinyje „Tauta ir žodis“ publikuojamas B. Sruogos tyrinėjimas „Lietuvių dainų poetinės priemonės“ (1927 m. išleidžiamas atskiru leidiniu „Dainų poetikos etiudai“,¹⁷ kurio ižanginėje dalyje polemizuojama su M. Biržiškos dainologijos nuostatomis.)

„Dainų istorijos vadovėlio“ prakalboje atsiranda ir įdomus M. Biržiškos autobiografinis ekskursas, paaiškinantis, kodėl prireikia naujos vadovėlio redakcijos: „Mano gimtoji kalba – ne lietuvių. Pramokau lietuvių kalbos eidamas universiteto mokslus, daugiausia iš knygų“, blogą įtaką kalbai turėjė ir 1919–1922 m. jo kasdien rašomi lenkiški straipsniai (...).¹⁸ Kalbios aplinkybės, vertinant nuveiktus darbus.

Po M. Biržiškos lietuvių tautosakos vadovėliai tampa lietuvių literatūros vadovėlių dalimi. Dar 1931 m. parengiama Zigmanto Kuzmickio lietuvių literatūros vadovėlio aukštesniosioms mokykloms I dalis, skirta tautosakai, dedikuojama M. Biržiškai, bet erudicija jo autorius neprilygsta mokytojui.¹⁹ Įdomesnė 1939 m. Motiejaus Miškinio Lietuvių literatūros vadovėlio gimnazijų IV, V klasėms tautosakinė dalis. Čia aptartos visos tautosakos rūšys (epas, lyrika, drama), bet dainas pristatant akivaizdus Sruogos autoritetas: „Nuo tradicinių dainų skirstymo istorinėmis, mitinėmis, darbo ir kt., čia atsisakyta – jis nepilnas, ne visai logingas, jis nė kiek nepadeda suprasti mūsų liaudies poezijos dvasios. Ją suprasti daugiau padeda pačios geriausios lyrinės dainos(...).²⁰ Nauji būtent mokyklos reikmėms parengti L. Saukos lietuvių tautosakos vadovėliai pasirodo po ilgo tarpsnio, tik 1989–2001 metais.

Dainų literatūros ir dainų istorijos studijos

Dvi M. Biržiškos mokslinės dainotyros studijos pasirodo dar Vilniaus laikotarpiu. 1919 m. išleista „Lietuvių dainų literatūros istorija. I d.“²¹ sutinkama su entuziazmu ir dažnai laikoma pagrindiniu, įdomiausiu M. Biržiškos dainologijos veikalu. Šioje knygoje dera du pagrindiniai M. Biržiškos tyrinėjimo barai – senoji raštija ir tautosaka.²² Studijos pirmosios dalies chronologinės ribos – nuo XIII a. šaltinių iki L. Rézos – pirmojo dainų rinkinio sudarytojo (1825 m.). Čia surinktos pirmosios užuominos apie lietuvių dainas (raudas), jų vertinimai ir pirmosios dainų publikacijos. Rašytiniuose šaltiniuose aptiktoms tautosakos teksto užuominomis ieškoma atitikmenų XIX – XX a. tekstuose.

Pradedama nuo metraščių raudodainių – pirmųjų dainų ar dainavimo paminėjimų Vulstano, J. Dlugošo, S. Grunau, M. Mechoviečio, M. Strijkovskio kronikose ir pirmųjų šių užuominų interpretatorių – S. Daukanto, A. Mickevičiaus. Pedantiškai, kritiškai peržvelgiami šaltiniai, garsiajam M. Strijkovskio užrašytos Gurdo Gentvilaičio dainos fragmentui atrandami trys artimi XIX a. tekštų („Sudaičio“ sutartinės) variantai. Gražiai svarstoma, kodėl Strijkovskio kronikoje téra tiek mažai užuominų apie dainas – ne todėl, kad jis negirdėjęs dainuojant, bet vien vyskupui Merkeliui Giedraičiui svarbu buvo savo giminės istorijoje dainas pasitelkti

kaip tos istorijos liudijimus – „manau, jog kitoms Lietuvos diduomenės šeimynoms savo vardas kelti (žeminti?) skeliant apie save „piesni proste” nerūpéj.“²³

Nuosekliai fiksuojamos XVI–XVII a. šaltinių žinios apie raudas – laidotuvių ir vestuvines, jų fragmentai (Lepneris, Pretorius, Maleckis, Hartknochas...). Cituojami XVI–XVII a. šviesuomenės prasitarimai apie dainas ir dainavimą: Wagneriu „lietuvių dainos labiau primena vilkus staugiant, negu darnią sutartinę...“. Ši negatyvi nuostata išlieka ir Donelaičio veikaluose, kur būrai „Kiauliškas dainas dainuot ir žviegst užsimanę“. Svarstoma, kokios tai buvo dainos, o „Metuose“ atrandama ir dainos parafrazė – vestuvinė atsibastę nekiestai kaimynai Slunkius ir Pelėda primena dainą „Žvirblio čėsnis“, kurioje į puotą „ateina Pelēda ir neprasyta“. Nuosekliai aptariamas vokiečių šviesuomenės démesiu liaudies kūrybai pažymėtas XVIII a., pirmoji dainų publikacija P. Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjimuose“, Lesingo, Herderio, Getės reakcija etc. Atrandami pirmųjų rašytiniuose šaltiniuose paskelbtų dainų tautosakiniai variantai. Studija baigiamā L. Rėza. Jis pristatomas išsamiai – biografija, „Prutena“, dainų rinkimo ir leidimo istorija, aptariami pagrindiniai jo rinkinio dainų motyvai, dainų variantai, karštai ginamos Rėzos mitologinės dainos nuo Briuknerio „Berlyno lenko“ – priekaištų, kad jos pramantos... Vėliau šį darbą M. Biržiška tęsia, parengia ir trečiąjį – akademinį L. Rėzos dainyno leidimą.

Iš viso 91 puslapio knygelėje 385 išnašos – pastabos. Daugiausia tai nuorodos, iš kur šaltinių ar dainų tekstai cituojami, kitais atvejais – gana platūs svarstomų temų komentarai.

Šiame leidinyje M. Biržiška atskleidžia kaip profesionalus literatūros istorikas ir kaip ižvalgus interpretatorius. Cia dera faktų gausa ir minties įtampa. B. Sruogos vertinimu, „Dainų literatūros istorijos“ autorius, Biržiška, – „navorius pilna to žodžio prasme, (...) instabiai sujungė mitrių gyvą publicisto dovaną su dar didesne istorininko dovana. (...) Kuo plačiausiai išnaudota visa sukurta ir surinkta prieš M. Biržišką medžiaga, vokiečių ir ypatingai lenkų studijos, išrausta istorijos veikalai ir senovės kronikos, padaryti platūs ekskursai in dailiajų literatūrą, kas, iš esmės, „sausa“ temą M. Biržiškos rankose padarė labai indomią ir gyvą. (...) Mes šią knygą priimame tokią, kokia ji yra, su dideiliu džiaugsmu.“²⁴

Pirmosios senųjų raštų užuominos apie dainas, raudas, jų skambėjimo aplinkybes trumpai aptariamos visuose išsamniuose tautosakos darbuose, bet nuosekliausiai šis darbas amžiaus pabaigoje buvo tēsiamas Ambraziejaus Jonyno, knygos „Lietuvių folkloristika iki XIX a.“, 1984, – autorius. Ambr. Jonynas dainų tyrinėjimo istoriją pradeda nuo L. Rėzos, bet čia pat pripažsta, kad „bene plačiausiai lietuvių liaudies dainas istoriniu požiūriu yra tyrinėjės M. Biržiška. Jis kruopščiai ir ne vienu atveju gana išsamiai yra nurodės, kur mūsų dainos paminėtos įvairiausiuose istorijos šaltiniuose bei kituose raštuose, apraše istorinių įvykių atspindžius dainuojamajoje tautosakoje. Faktografiniu požiūriu

ypač vertingi jo darbuose paaiškinimai ir pastabos, nors dainotyros istorija čia dažnai pakeičiamā istorijos įvykių atspindžių ieškojimu jose.“²⁵ Ši pastaba apie bene daugiausia kritikos sulaukusią M. Biržiškos istoriografinę studiją „Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos“, 1920, kurioje karinėse-istorinėse dainose ieškoma ir atrandama istorinių įvykių – Kęstučio ir Vytauto kovų, karų su švedais, Kosciuškos sukilimo, prancūzmečio, XIX a. sukilimų – iki Pirmojo pasaulinio karo – atspindžių. Istorijos šaltiniuose M. Biržiška aptinka garbstymo ir istorijos raudų pėdsakų, istorijos giesmių, tad visiškai teisėtai tiek publikuotuose dainų rinkiniuose, tiek LMD archyvuose ima ieškoti dainų, kuriose būtų užsiminta apie vieną ar kitą istorinį įvyki (šios detalės išskiriama iš dainos teksto kursyvu – kaip aktualūs intarpai). Būtent atskiri dainos fragmentai – vietovardžiai, folklorizuoti asmenvardžiai tyrinėtojui tampa dainos datavimo dingstimi. Ryškiausiai istoriniai įvykiai buvo išdainuojami, teigia autorius, ir šios dainos išliko iki mūsų dienų. Istorinės atminties išpaudai gali būti atpažistami ir iš dainos nuotaikos, pavyzdžiu, prispaudimas, nuliūdimas baudžiavos laikų dainose.

Net ir abejojant tokia dainų datavimo metodologija, studijoje gausu įdomių idėjų, netiketų sugretinimų, atsirandančių būtent jos autorius erudicijos, skirtingų sričių, literatūrų išmanymo dėka. (91 psl. knygelėje vėl net 19 puslapių tenka 578 išnašoms.) Bent keli įdomesni pastebėjimai: Vilniaus vaitaitės motyvas dainose susiejamas su Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės istorija. Surenkami šios dainos variantai iš skirtingų rinkinių; su Vytauto/Kęstučio laikais siejama A. Valiūno Birutės daina – lyginami jos literatūriniai ir sutautosakėjė tekstai. L. Jucevičiaus lenkiškai skelbtos dainos „giltinių raudos“ atitikmenė ieškoma lietuvių dainose, arba, priešingai, lietuvių literatūrinė dainų ištakos randamos lenkų literatūroje (kalbama apie 1831–1863 m. sukilimų dainas). Literatūrinės kilmės tekstuose genezės problema labai aktuali ir šiandienos folkloristikoje.

Biržiška nekelia dainų autentiškumo, tradiciškumo klaušimo. Greta liaudies dainų skelbia ir literatūrinės kilmės tekstus, ir tai suvokiamą poziciją amžiaus pradžioje, išties atspindinti gyvavusį dainiškajį repertuarą, gyvąjį nevienalytę tradiciją.

B. Sruoga pastebi, kad „ir šioje knygoje M.B. šauniai jungia in vieną gyvą verpetą publicisto dovaną ir placią erudiciją“, giria už gausią medžiagą – publikuotą ir archyvinę. Bet kritikuoja būtent literatūrinė dainų skyrimą prie liaudies dainų.

Kokie liaudies ir literatūrinė dainų skyrimo kriterijai, ar jos liaudies dainomis laikytinos? Pasak Biržiškos, „žmonės jas dainuoja, žymi savo dainomis – mums to ir gana, tai ir bus žmonių dainos. Kas kita juų forma – kuri taip dažnai skiriasi nuo juų senybinių dainų ir retai tesulygsta su jomis.“ Sruoga išdėsto liaudies kūrybą nuo literatūrinės skirtančių argumentus, kurių pagrindinis – liaudies kūrybos poetinių priemonių rinkinys: „Liaudies dainose minimieji istoriniai faktai, dėl liaudies poezijos savybių, visai kitaip

nušviečiami ir kitoniškai reiškiami".²⁶ Jo ištarmė griežta – šis veikalas nepadeda susidaryti lietuvių liaudies istorinės sąmonės vaizdą...

Gražiai šias mintis tėsia Leonardas Sauka: M. Biržiškos pastangas jis sieja su XIX a. pab. – XX a. pr. istorinės folkloristikos mokykla ir pripažista, kad istorijos pėdsakų dainose išties yra išlikę – tai karų su Švedija atgarsiai, minimas ir Kosciuškos sukilimas, bet „Dainos – lyrinės, ir jų istoriškumas pasireiškia ne istorinių faktų vaizdavimu, o tų laikotarpio išgyvenimų meniniais apibendrinimais".²⁷

Šiandien vėl aktualiai atrodo viso dainų palikimo įtraukimas į tyrinėtojo akiratį. Reikėtų pripažinti, kad visą šimtmetį į naujasis literatūrinės kilmės dainas, jų ištakas mažai kreipta dėmesio, tai – dar menkai tyrinėti dalykai, nors sukaupti gausūs jų tekstai. Karinių-istorinių dainų byla, išskerta M. Biržiškos, apibendrinta Donato Saukos, dabar tėsiama jaunesnės kartos tyrinėtojų (V. Ivanauskaitės), iš naujo keliančių tuos pačius, Biržiškai ir Sruogai aktualius klausimus.

Kiti dainotyros darbai ir vertinimai

Lietuvių folkloristikos istorijoje M. Biržiškos vaidmuo nėra akcentuojamas – atrodytų, kad ji užgožia B. Sruoga, rintai ēmėsi dainų poetikos studijų, veikęs savo laiko literatūrinj–kultūrinj gyvenimą intensyvia, įtaigia, vieša raiška ir poeto, literatūros kritiko autoritetu.

Jis – ir pirmasis, ryškiausias M. Biržiškos darbų vertinėjas, reiklus ir pagarbus. Po išsamios 1925 m. „Baruose“ paskelbtos B. Sruogos recenzijos „M. Biržiška ir mūsų dainos“ ryškesniu atsiliepimu apie M. Biržiškos tautosakos tyrinėjimus nebuvo. Šios recenzijos svarba neabejojo ir M. Biržiška, studentų egzaminams nurodomos literatūros sąraše greta savo knygelių visada išrodydamas ir šią poziciją.

Su Sruoga prasideda kitas lietuvių folkloristikos etapas, formuoja literatūrinė estetinė tautosakos tekstu vertinimo mokykla – tautosaka regima kaip „estetinės prigimties faktų kompleksas“ ir šiame darbe 1927 m. B. Sruoga jaučiasi pirmeivis: „Tenka laužyti pirmieji ledai".²⁸

Pirmosios savo studijos apie dainų poetiką pratarmėje Sruoga atvirai polemizuoją su ankstesne, M. Biržiškos, tradicija. Teigia, kad istorinis, istorinis lyginamasis metodas tinkamai tyrinėjimams, bet lyrinei tautosakos daliai istorinis metodas dažnai yra pavojingiausias. Istoriskieji įvykiai dainos istorijai nieko nereiškia. Kiek galima pasitikėti mūsų dainose minimu vardu istoriškumu? Ar iš jų galima daryti kokių išvadų apie dainos kilmę? Jie nieko nepasako apie dainos amžių – tai dažnai individualizuotas kūrybos posmas, įsibrovęs į tautosaką. Svarbiausia nuostata – „Kalbėti apie dainų istoriją būtų galima tik aptarus poetinių formų evoliuciją.“ Poetinis vienetas – pastoviausia dainos dalis, visa kita – taip pat ir siužetas – labai kinta. Aptarus, suklasifikavus dainų poetines priemones, galima į jas žvelgti istorišku žvilgsniu – „Tik taip suvoktume jų kūrybinę paslapčių.“ Taigi siūlomas kitas – istorinės dainų poetikos tyrinėjimų kelias.

Kauno laikotarpiu, po naujujų tautosakos vadovėlių laidų, nedidelio 1923 m. išleisto „Karo dainų dainynėlio“, M. Biržiška neberašo originalių dainų tyrinėjimų, bet Kauno universitete skaito įvairius lietuvių literatūros istorijos ir tautosakos kursus: „Lietuvių tautosaka (dainos)“, vėliau „Pasakų istorijos ir teorijos mokslas; „Lietuvių pasakos“, „Lietuvių tautotyra“, „Smulkioji lietuvių tautosaka (mīslės, priežodžiai ir patarlės)“, „Literatūros įtaka lietuvių dainoms“, „Lietuvių tautosakos istorija (dainologija)“, veda seminarus (1922–1938 m).²⁹ Pasak J. Balio, jo paskaitos pasižymėjo blaiviomis ir kritiškomis pažiūromis. Taip pat parengia L. Rėzos dainyno trečiąją laidą. (I d. Kaune, 1934, II d. Kaune, 1937.) Būtent ši darbą labiausiai išvertino J. Ballys: „Su tikru bibliofilo kruopštumu čia lyginama kiekviena daina paraidžiu per visus Rėzos rankraščius ir spausdintus leidimus bei perspausdinimus (pvz., su Nesselmano perdirbiniais), sužymimi ir mažiausiai skirtumai. Antroje dalyje paskelbtos Rėzos rankraščiuose užsilikę dainos. Tautosakinui vertingiausias dalykas yra gausūs kitų spausdintų variantų nurodymai kiekvienai dainai, – tai pirmas mūsų dainų motyvų katalogas, nors ir ribotos apimties, būtent tik toms dainoms, kurios pateko į Rėzos dainyną. Dažnai daromi ir variantų turinio palyginimai.“³⁰

M. Biržiškos folkloristinių nuostatų apibendrinimas – „Dainologija“ – straipsnelis Vaclovo Biržiškos redaguotos „Lietuviškosios enciklopedijos“ šeštajame tome (1937 m.).³¹ Dainologija – tai liaudies dainų mokslas, kurio dalys – dainoranka, dainotvarkė, dainolaidis ir dainotyra (dainų rinkimas, sisteminimas, publikavimo ir tyrimo istorija). Čia išdėstoma nemažai ir šiandienos folkloristikai aktualių minčių. Tarkim, apie autentiško dainų atlikimo užrašymo svarbą: „Reikia jas žymėti kuo įprastesnėse dainininkui gyvenamosiose sąlygose, aplinkybėse ir nuotaikoj; nedaryti jokių dainų atrankos, žymėti ir girdėtas, iš dainų rinkinių žinomas, net jei netobulas ar atpažįstami rašytiniai dainų šaltiniai. Dinas rinkti organizuotai ir metodiškai.“ Dainų sisteminimo sektiniais pavyzdžiais vėl nurodomi J. Juška (jo sisteminimo atrama – papročiai) bei A. R. Niemi's (siūlęs sistemininti dainas pagal motyvus, funkcijas, skirti bendruomenės gyvenimo ar „vidujinės“ dainas). O sisteminiai dainų rinkiniai (atskirų dainų rinkėjų sudaryti, skirtinių vietovių, atskirų dainų rūšių) su vienodai sutvarkyta medžiaga įvardijami kaip folkloristikos siektinas tikslas. Šioje publicacijoje pripažįstama, kad greta dainos etno-folklorinio turinio yra svarbi ir jos žodžio, vaizdo, gaidos kūrybinė galia, dvasinis-meninis svoris, t.y. estetinė prigimtis.

Bet tyrinėjimui rekomenduojamas istorinis-geografinis metodas (suomių folkloristikos mokykla), svarbūs dainos paplitimo arealo, jos kilmės, raidos klausimai. Straipsnis baimiamas lietuvių dainologijos bibliografija bei tarptautinių folkloristikos tyrinėjimų sąrašu. Svarbu paminėti, kad anksčiau – 1931 m. – išsamią „Lietuviškų dainų literatūros bibliografiją“ „Mūsų tautosakos“ III tome paskelbia Vaclovas Biržiška.

Išvados

Vertinant M. Biržiškos aktualumą šiandien, pirmiausia jis iškyla prieš akis kaip amžiaus pradžios intelligentas, visą savo gyvenimą paskyręs kultūros istorijos studijoms ir pasižymėjęs itin patrauklia kultūrine laikysena. Jame de-ra karštas polemistas, galėjęs tarnauti idėjai iki „nualpimo”, ir tolerantiškas visuomenininkas, diplomatiškas politikas ir pedantiškas kultūros ir literatūros istorikas. Itin daug nuveikęs kaip senosios lietuvių literatūros tyrinėtojas, greta visų kitų savo darbų, ir asmuo, klojės pamatus lietuvių folkloristikai.

M. Biržiškos dainologijos tyrinėjimuose akivaizdus unikalus medžiagos – tiek publikuotų dainynų, tiek į LMD fondus suplaukusiu rinkinių, išmanymas, paremtas ir įvairiai-kalbe moksline lektūra. Jų išliekamają vertę lemia tankus tekstu faktologinis audinys ir tyrinėtojo intuicija, lankus, pagavus dėstymo stilius ir adresato pojūtis. M. Biržiška pradeda aptarinėti ne vieną visą šimtmetį tautosakos tyrinėtojus dominančių temų.

NUORODOS:

1. Sruoga B. Mūsų tautosaka ir gyvenimas // Mūsų tautosaka, X. - 1935. - P.211.
 2. Maciūnas V. Mykolas Biržiška: 70 metų amžiaus sukakties proga // Aidai. - 1952, Nr. 7, p. 302-310.
 3. Kisinas I. Prof. Mykolo Biržiškos bibliografija, II dalis (1928-1938 ir I d. papildymai) // Biržiška M. Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos. II knyga. - Kaunas, 1938. - P.85.
 4. Biržiška M. Mūsų literatūros istorijos darbai 1924 metais // Baras. I. - 1925. - P.66-67.
 5. Sruoga B. M. Biržiška ir mūsų dainos // Baras. III. - 1925. - P. 67.
 6. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės (iš Vilniaus darbo atsiminimų). I.d (ligi 1919 m. liepos 1d.). - Londonas: Nida, 1960. - P.18. Petrogrado baigęs teisės mokslus, nuo 1909 m. įsidarbino Vilniaus žemės banke ir iš esmės atsidėjo politinei ir visuomeninei veiklai.
 7. Niemi A. R., Sabaliauskas A. Lietuvių dainos ir giesmės šiaurytinėje Lietuvoje. - Vilnius, 1912. Čia skiriamos apeiginės (darbo, pokylių, papročių ir kitų stovių dainos (giedojimai); lyrinės (meilės, rūpesnio, skausmo...) ir epinės (pasakojimai, pamokymai, juokai, prigimties balsų pamégdžiojimai ir prietarai...) dainos.
 8. Juška A. Lietuviškos svotbinės dainos. - St. Peterburgas, 1883; Svotbinė reda Veluonyčių lietuvių, surašyta per Antaną Juškevičę 1870 m. - Kazanė, 1880. - P.120.
 9. Prie vadovėlio pridedama ir pora trumpų priedų: „Lietuvių dainų poezijos formos” (iš Samogitos straipsnio) ir „Tautinės lietuvių muzikos įrankiai” (iš A. Sabaliausko str.).
 10. Biržiška M. Lietuvių dainos. - P.V.
 11. Biržiška M. Dainų literatūros vadovėlis. - Kaunas, 1923. - P.5
 12. Ten pat. - P. 31. Šie fragmentai po pusės amžiaus aktualizuoti su-tartinių tyrinėtojos Daivos Račiūnaitės-Vyčinienės darbuose.
 13. Sruoga B. M. Biržiška ir mūsų dainos. - P.67.
 14. „Viso per LMD vadovelių rengimo komisijos darbo tarpsnį – 1915–1921 m. – išleista 115 vadovelių ir „vadovelių”. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. - P. 271-272.
 15. Biržiška M. Dainų literatūros vadovėlis. – Kaunas, 1923. - P. 30.
 16. Ten pat. - P.36.
 17. „Lietuvių dainų poetikos tyrinėjimai” – B. Sruogos daktaratas, apgintas Miunchene.
 18. Biržiška M. Dainų istorijos vadovėlis. - Kaunas, 1925. - P.4.
- M. Biržiška gimė Viešniuose, žemaičių bajoro šeimoje, namuo-
- se buvo kalbama lenkiškai, Šiaulių gimnazijoje mokoma rusų kalba, bet aštuoniolikmetis apsisprendžia būti lietuviu, kalbos iš-moksta skaitydamas „Varpa”... – apie tai: Biržiška M. Anuo metu Viešniuose ir Šiauliuose (Iš 1882–1901 m. atsiminimų, pasa-kojimų ir raštų). - Kaunas, 1938.
19. Kuzmickis Z. Lietuvių tautosaka // Lietuvių literatūra. I.d. – Kau-nas, 1931.
 20. Miškinis M. Lietuvių literatūra. – Kaunas, 1939. - P. 354.
 21. Nepabaigta antroji dalis pražuvusi, autoriaus liudijimu, 1920–1921 m. žiemą pavogta iš LMD sandėlio.
 22. Literatūros istorijoje M. Biržiškos vardas siejamas visų pirma su senosios literatūros tyrinėjimais, kultūrine-istorine mokykla. Jis parengė dvi pirmosios lietuvių literatūros istorijos „Mūsų rašto istorija (nuo XVI a. iki 1864 m.)” laidas (1920, 1925 m.), senosios raštijos chrestomatiją studentams lituanistams, monografi-nius darbus apie A. Baranauską ir K. Donelaitį; jo deka 1926 m. išleistas fotografuotinis M. Daukšos „Postilės” leidimas, su bro-liu Vaclovu iš rankraščiu parengtas ir išleistas S. Daukanto vei-kalas „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių”, 1929, ir kt.
 23. Biržiška M. Lietuvių dainų literatūros istorija. I d. - Kaunas, 1923. - P.13
 24. Sruoga B. Min. veik. - P. 62.
 25. Jonynas Ambr. Lietuvių folkloristika iki XIX a. - Vilnius, 1984. - P. 10
 26. Sruoga B. Min. veik. - P.64.
 27. Sauka L. Lietuvių tautosaka. - Vilnius: Šviesa, 2001. - P. 213.
 28. Sruoga B. Dainų poetikos etiudai - Kaunas, 1927. - P.
 29. Biržiška M. Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos, II knyga. - P. 409-412.
 30. Balsys J. Lietuvių tautosakos skaitymai. II d. - Tübingenas, 1948. - P. 254.
 31. Biržiška M. Dainologija // Lietuviškoji enciklopedija. T. VI. - Kau-nas, 1938. - P. 1343-1350.

Mykolas Biržiška and the science of Lithuanian folk songs

Saulė MATULEVIČIENĖ

An immense contribution to the science of Lithuanian folklore of Professor Mykolas Biržiška, a twentieth – century historian of Lithuanian literature has been discussed in the article. In 1916–1925 four manuals of Lithuanian songs and two scholarly studies were written and published by Biržiška. Accumulating folklore, publishing and disseminating it was also one of his major concerns (he was a supervisor of the archives of the Lithuanian scientific society and was also the first to teach Lithuanian folklore at the universities in Kaunas and Vilnius). The most original studies on Lithuanian folklore by Biržiška – *The History of the Literature of Lithuanian Songs and Recollections of Songs from Lithuanian History* – belong to the historical school of folklore studies with a part of its statements being of utmost importance to the science of Lithuanian folk songs even at the end of the century.

The article also provides a theoretical debate which emerged in the middle of the third decade and in which historical traditions are confronted to the investigations of the poetry of folklore texts, and in which the literary tradition is linked with the name of the other prominent author of the history of the science of Lithuanian folklore – Balsys Sruoga.

Moksleivių tautinės savimonės ugdymo etnine muzika kai kurie aspektai

Marija BALTRĖNIENĖ, Vida PALUBINSKIENĖ

Tyrinėjimo objektas: moksleivių tautinės savimonės ugdymas etnine muzika. Tikslas: nustatyti etninės muzikos veiksmingumą ugdyant moksleivių tautinę savimonę. Uždaviniai: ivertinti moksleivių ir muzikos mokytojų požiūrį į etninės muzikos tēstinumą bei moksleivių nenoro dainuoti lietuvių liaudies dainas priežastis; ištirti moksleivių etninės muzikos žinių, informacijos gavimo būdus ir šaltinius; nustatyti muzikos ir pradinių klasių mokytojų formalaus ir neformalaus ugdymo formų mokykloje prioritetus; ištirti muzikos mokytojo vaidmenį etnine muzika ugdyant moksleivių tautinę savimonę. Metodai: lyginamosios analizės, statistiniai: aprašomoji statistika, koreliacinė analizė, chi kvadrato (χ^2) kriterijus. Tyrimo duomenys apdroti naudojant SPSS (Statistical Package for Social Sciences) programinės įrangos 8.0 versiją. Išvados: muzikos mokytojai menkai suvokia tautiškumo ugdymo etnine muzika reikšmę. Etninė muzika dažniau naudojama kaip mokymo priemonė, o ne kaip meninė, dvasinė vertybė. Muzikos mokytojams moksleivių tautinės savimonės ugdymo srityje etninė muzika nėra labai aktuali.

Etninės kultūros vertibių teigiamas poveikis ugdyant jaunajį žmogų visuomenėje suprastas visais laikais. Neatsitiktinai etnokultūrinis lavinimas nebuvo numatytas sovietinio laikotarpio bendrojo lavinimo mokyklų programose, tačiau lituanistikos, muzikos vadovelių autoriai (V. Kraukaitė, Z. Marcinkevičius, E. Balčytis), suvokdami etninės kultūros tēstinumo svarbą, tautosakos, etninės muzikos pavyzdžius naudojo kaip mokymo priemones moksleivių kalbai tobulinti, atminčiai lavinti, dorovei stiprinti, muzikinės kalbos pradmenims įsisavinti. Etninės muzikos studijos ypač traukė jaunimą sustiprėjus Atgimimo sajūdžiui. Vis dažniau skambanti liaudies daina žadino lietuvių tautines aspiracijas. Pakylėtas domėjimasis tautos kultūra (Lietuvos istorija, tautiniu kostiumu, liaudies dainomis, instrumentine muzika, šokių, elgesio, dorovės normomis, tradicinėmis šventėmis ir apeigomis) keitė žmonių tautinę orientaciją. Panašų poveikį etninė kultūra, jos sureikšminimas turėjo ir XIX a. pab., XX a. pr.

Atrodė, kad etnokultūrinis sajūdis atgavus Nepriklausomybę (1990) atgims vis naujas pavidalais, tačiau skver-

biantis globalizacijos vėjams tautiniam identitetui susiklostė itin nepalankios sąlygos. Šalį užplūdo globalinė masinė kultūra su jai būdingais (o mums svetimais) ritmai, kalbos vulgarinimu, paprotinių nuostatų laužymu, tautinės savimonės deformavimu. Per amžius kurtos kultūros tēstinumui iškilo pavoju. Lietuvių nacionalinė kultūra, anot R. Tamošaičio, „gali užgessti atiduodama suverenumo teises globalinėms civilizacijos struktūroms arba užleisdama vietą agresyviems ir konservatyviems etnosams, plūstantiems į Europą iš fundamentalistinių kultūrų pasaulio”.¹ Ieškodami būdų etninės kultūros tēstinumui užtikrinti, mokslininkai ypatingą dėmesį kreipia į ikimokyklinio amžiaus vaikų etnokultūrinį ugdymą, „kad lietuvių tautos neištiktų prūsus likimas ir ji netaptų tik kitų šalių mokslininkų tyrimų etnografine medžiaga”.² A. Katinienės nuomone, tik etnomeno, pagrindinio dvasinių vertibių turėtojo ir skleidėjo dėka „ikimokykliniame amžiuje susiformuoja vertabinės nuostatos – būsimos asmenybės pamatas”.³ Todėl, jos įsitikinimu, ikimokyklinio ugdymo įstaigos privalo samdyti „etnokultūriškai išprususius, humaniškus, demokratiškus pedagogus”,⁴ gebančius panaudoti naujausias ugdymo technologijas materialiai ir dvasinei etnokultūrinei aplinkai sukurti. Etninės kultūros vertibių diegimo ikimokyklinėse įstaigose mokslinis pagrindimas ir asmeniškai A. Katinienės rūpinimasis tų vertibių perteikimu ikimokyklinio amžiaus vaikams turėjo teigiamą įtaką.

Atrodė, kad paskutiniaisiais dešimtmeciais Lietuvos etnomuzikologai jau įrodė autentiškos dainos kaip muzikinio kūrinio vertę. Deja, tyrimai ir pokalbiai su bendrojo lavinimo mokyklų pedagogais liudija, kad šia prasme padėtis yra kritiška.

G. Kirdienės nuomone, lietuvių tautinės savimonės, tradicijų, folkloro perimamumas ir tēstinumas priklauso nuo etnokultūrinio ugdymo bendrojo lavinimo mokyklose.⁵ Remdamasi etninės kultūros pedagogų apklausą, ji teigia, kad, nuslūgus tautinio atgimimo bangai, etninės kultūros padėtis bendrojo lavinimo įstaigose nuolat blogėjo ir dabar ją galima vertinti kaip kritišką, „kadaangi nesukurta valstybinė etninės kultūros ugdymo sistema”.⁶ Prielaidos tokiai sistemai sukurti buvo išsakytos

jau 1990 m. „Lietuvos švietimo reformos gairėse”,⁷ įvardijant vieną iš svarbiausių šalies švietimo uždavinių – „brandinti asmens tautinę bei kultūrinę savimonę ir nuostatą, kad jis (mokinys – M. B., V. P.) yra ne tik gimtosios kultūros vartotojas, bet ir jos kūrėjas, atsakingas už jos raidą bei etnokultūrinio identiteto išsaugojimą”.⁸

Ir 2002 m. švietimo gairėse teigama, kad vienas iš bendrujų Lietuvos švietimo sistemos bei jos plėtotės tikslų yra būtinybė „laiduoti tautos ir krašto kultūros tēstinumą, jos tapatybės išsaugojimą ir nuolatinį kūrimą, puoselėti šios kultūros atvirumą ir dialogiškumą”.⁹ Tačiau dokumente detalizuojami tik šalies švietimo sistemos modernizavimo siekiai ir uždaviniai, o apie priemones, kurias Švietimo ir mokslo ministerija siūlytų švietimo įstaigoms etninės kultūros tēstinumo, sklaidos srity – nerasime. Tad manytina, kad etnokultūrinį ugdymą ir pačią etninę kultūrą, kurios gyvastingumas taip daug priklauso nuo jauniosios kartos išprusinimo, ministerija palieka savieigai.

Panašiai ši problema sprendžiama ir Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų „Bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose”.¹⁰ Programos įvade kiekvienas atskirą dalyką dėstantis pedagogas įpareigojamas užtikrinti tautinės tapatybės išsaugojimą. Tačiau pačioje programoje ši integracija nesukonkretinta, todėl etninės kultūros studijos paliekamos pedagogų nuožiūrai.

Lietuvoje mokslo tiriamujų darbų apie etninės muzikos vaidmenį ugdyant moksleivių tautinę savimonę beveik nėra, todėl aktualu ištirti tikrają padėti respublikos bendrojo lavinimo mokyklose, išsiaiškinti, koks nūdienos pedagogų ir moksleivių požiūris į tautines, etnokultūrines vertėbes, konkrečiai – etninę muziką. Problemų kyla dėl susidariusio disonanso tarp etninės muzikos kaip etninės kultūros sudėtinės dalies, kurioje glūdi vertybinių tautos dvasingumo klodai, bei jos perteikimo jaunajai kartai, ir jaunu žmonių nusiteikimo tai priimti kaip dvasingumo, tautinių vertibių tēstinumo garantą.

Tyrimų metodika ir tiriamujų charakteristika. Empirinis tyrimas atliktas 2004 m. naudojant specialiai parengtas dvi anketas (parengė M. Baltrėnienė, V. Palubinskiene). Buvo apklausti 189 moksleiviai ir 52 muzikos mokytojai iš skirtinės Lietuvos regionų. 34,9 proc. moksleivių – iš kaimų, 58,1 proc. – miestų, 7,0 proc. – iš rajonų centrų mokyklų; 30,8 proc. mokytojų dirba rajonų centrų, 69,2 proc. – didžiuju miestų mokyklose.

Apklausoje dalyvavo įvairių darbo mokykloje stažą turintys mokytojai. Trumpiausiai mokykloje dirbančio mokytojo stažas – 2 metai, ilgiausiai – 31. Vidurkis – 16,5 metų.

Dauguma – vyresniojo mokytojo pedagoginė kvalifikaciją turintys asmenys (*1 lentelė*).

1 lentelė. Mokytojų pasiskirstymas pagal kvalifikaciją (n = 52).

Pedagoginė kvalifikacija	Respondentų skaičius	Procentai
Mokytojai	10	19,2
Vyr. mokytojai	33	63,5
Mokytojai metodininkai	7	13,5
Mokytojai ekspertai	1	1,9
Iš viso	52	100,0

Tyrimui pasirinkti sunkiausiai bet kokiai orientacijai pasiduodančio amžiaus, VI–XII kl., moksleiviai (*2 lentelė*).

2 lentelė. Moksleivių pasiskirstymas pagal klasses (n = 189).

Klasė	Respondentų skaičius	Procentai
Šešta	6	3,2
Septinta	20	10,6
Aštunta	120	63,8
Devinta	10	5,3
Dešimta	21	11,2
Dvylikta	11	5,9
Iš viso	189	100,0

Panaudotas ir A. Žuraulytės¹¹ atliktas pradinių klasių mokytojų bei IV klasės moksleivių anketinis tyrimas. Mokytojams ir moksleiviams buvo sudaryti klausimynai, atitinkantys mokslinio-metodinio pobūdžio rekomendacijas (M. B., V. P. anketa „Etnomuzikos poveikis moksleivių tautinei savimonei”).

Kaip moksleiviai vertina etninės muzikos tradicijų perimamumą? (*3 lentelė*)

3 lentelė. Etninės muzikos tradicijų perimamumo tendencijos.

Atsakymai	Respondentai	Procentai
Ipratau nuo mažens	10	5,1
Gražu	23	12,2
Taip prisidedu prie tautinių vertibių išlikimo	58	30,7
Reikalauja mokytojas	56	29,6
Nežinau	42	22,4
Iš viso	189	100,0

Taigi daug (29,6 proc.) apklaustų moksleivių etninės muzikos mokosi tik todėl, kad to reikalauja mokytojas. 30,7 proc. respondentų teigia, kad etninės muzikos mokymusi prisideda prie **tautinių vertibių išlikimo**. Tai džiugina. Deja, gana didelis procentas (22,4 proc.) apklaustų neturi savo nuomonės šiuo klausimu. To priežastis gali būti ir nepakankamas moksleivių lavinimas, ugdymas. Pasak V. Lepeškienės, tai nėra tik „lietuviška“ problema. Daugelio šalių švietimo sistemos išgyveno

ar tebeisgyvena tarpsnį, kai „pereinama nuo tradicinio prie humanistinio, demokratiško, į vaiką orientuoto lavinimo”.¹²

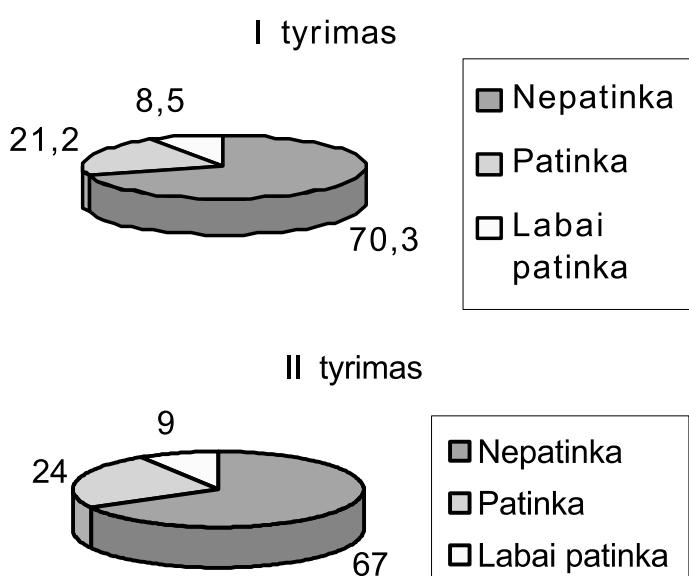
Straipsnio autorių (I tyrimas) ir A. Žuraulytės (II tyrimas) duomenimis, vyrauja moksleivių priešiškumas etninei muzikai (70,3 proc. – 1 pav.; 67,0 proc. – 2 pav.). Manome, kad tokio didelio nemégstančių etninės muzikos vaikų skaičiaus priežastys – pasenusių mokymo technologijų bei metodikų taikymo rezultatas. Konservatyviosios etninės muzikos inovaciniams pateikimui būtinės naujos ugdymo, meninio vaizdo ir garso perteikimo technologijos. Būtina pagyvinti ir moksleivių suinteresuotumą studijuoti etninę muziką. Kitu atveju, anot akademiko A. Gaižučio (pasisakiusio apie priemones ir būdus

meno turiniui perteikti), „jeigu tos priemonės ir būdai bus pasenę, nepakankamai meistriškai įvaldyti, tai ir reikšmingos idėjos pakibis ore”.¹³ (3 pav.)

Nenorą dainuoti lietuvių liaudies dainas vertiname ir kaip globalizacijos padarinį. 35,0 proc. moksleivių liaudies dainas laiko atgyvena, 16,0 proc. – negražiojimis. Pirmenybę popmuzikai teikia tik 35,0 proc. moksleivių. Tuo tarpu mokytojai mano kitaip. Jie teigia, kad šia muzika domisi net 94,1 proc. ugdytinių. Klasikinė muzika patinka taip pat nedaugeliui (14,0 ir 2,0 proc.) respondentų ir tik tiems moksleiviams, kurie lanko muzikos ar meno mokyklas. Statistikai reikšmingas skirtumas tarp moksleivių ir mokytojų atsakymų liudija, kad mokykloje vyrauja orientacija į popmuziką ($\chi^2 = 3,16^a$, df = 3, p < 0,37). Dabartiniam muzikos mokytojams, kaip ir XIX a. pab. – XX a. pr. klojimo vakarų organizatoriams, kompozitoriams autentiška liaudies daina atrodo primityvi, ir ją būtina gražinti, tad labai svarbu, kokiomis priemonėmis muzikos mokytojas pateiks etninės muzikos žinias. (4 lentelė)

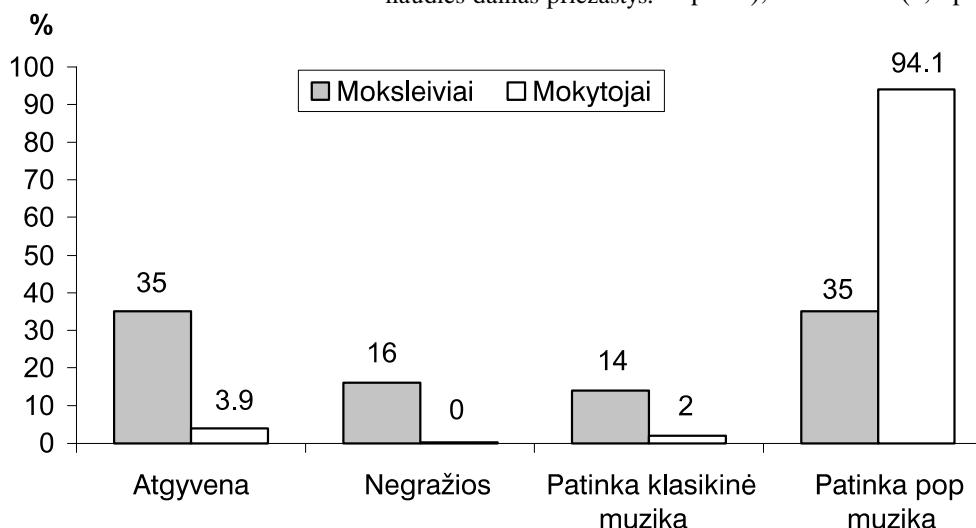
4 lentelė. Etninės muzikos žinių gavimo šaltiniai.

Atsakymai	Respondentai	Procentai
Muzikos mokytojas	108	57,8
Draugai	5	2,7
Tėvai	6	3,2
Muzikos kolektyvas	6	3,2
Televizija, radijas	35	18,7
Internetas	7	3,7
Kita	20	10,7
Iš viso	189	100,0

1-2 pav. Moksleivių nuomonė apie etninę muziką.

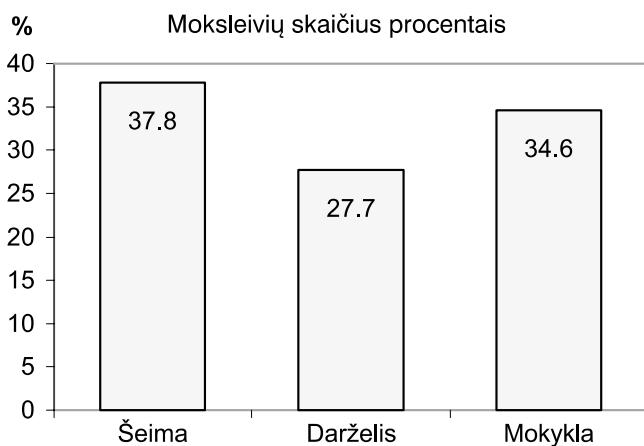
3 pav. Moksleivių nenoro dainuoti lietuvių liaudies dainas priežastys.

Akivaizdu, kad pagrindinis etninės muzikos žinių informacijos šaltinis šiandien yra muzikos mokytojas (57,8 proc.), šiek tiek žinių suteikia televizija ir radijas (18,7 proc.), internetas (3,7 proc.), tėvai (3,2 proc.), muzikos kolektyvai (3,2 proc.) ir pasakutinėje vietoje – draugai (2,7 proc.). (4 pav.)

Pirmąsias etnomuzikines žinias moksleiviai gauna šeimoje (37,8 proc.), darželyje (27,7 proc.). Vėliau – mokyklose (34,6 proc.). (5 pav.)

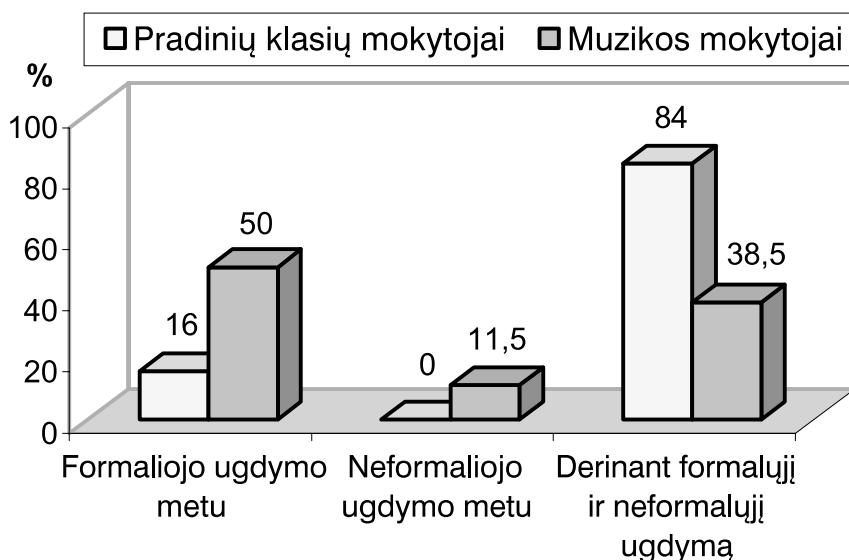
72,2 proc. muzikos mokytojų save laiko tautos patriotais! Muzikos pamokose dauguma respondentų lietuvių liaudies dainas pateikia kaip mokymo priemonę (66,0 proc.). Neformaliaja-

4 pav. Pirmųjų etninės muzikos žinių gavimo vieta.

me ugdyme (įprasta, kad etninės muzikos mokomasis folkloro būrelyje) dalyvauja tik 11,5 proc. respondentų. Net 79,3 proc. apklaustų muzikos mokytojų folkloro būreliaus nevadovauja. Tačiau mokyklose, kuriose dirba mūsų respondentai, folkloro būreliai gyvuoją. Jiems vadovauja kitų specialybų pedagogai: lituanistai, chemikai, biologai, pradiniai klasių mokytojai ir kt. 50,0 proc. pradiniai klasių mokytojų etninės muzikos moko formaliojo ugdymo metu, 84,0 proc. – derindami formalųjį ir neformalųjį ugdymą (5 pav.).

Kodėl muzikos mokytojai neteikia reikšmės etninių muzikai kaip priemonei tautinei savimonei ugdysti? Etninės muzikos žiniomis mokytojai pasinaudoja tik pamokose, pasitelkdami žinomų muzikos pedagogų (E. Veličkos, E. Balčyčio, V. Krakauskaitės, D. Račiūnaitės-Vyčinienės) vadovėlius (86,5 proc. respondentų), iš kurių populiariausias – E. Veličkos.

5 pav. Pradinių klasių ir muzikos mokytojų formali ir neformali ugdymo veikla.

Kaip mokymo priemonė lietuvių liaudies daina pamokoje naudojama solfedžiuojant, tad nebūtina mokyti tekštą. Tai dar viena priežastis, kodėl toks mažas procentas tiriamų moksleivių dainuoja lietuvių liaudies dainas. Į klausimą „Kiek iš viso žinai lietuvių liaudies dainų?“ 5,3 proc. respondentų atsakė – 20; 24,9 proc. – 10; 43,4 proc. – 5. Deja, neturėjome galimybų patikrinti, kaip ir kokias liaudies dainas jie moka dainuoti. (Dažnas iš stojančiųjų į VPU pradinio ugdymo specialybę, paprašytas padainuoti liaudies dainą, dainuoja popsa, Lietuvos himną ar autorinės kūrybos dainas). Spėjame, kad ir dažnas muzikos mokytojas (kaip ir moksleivis) liaudies dainą laiko primityvia arba net atgyvenusia. XIX a. pab. – XX a. pr. kompozitoriai grąžindavo dainą ją harmonizuodami. Taip atsirado pukinę, tautinę dvasią išlaikiusių chorinių kūrinių. Mūsų laikais įsigali nauja mada, kai folklorizmo reiškiniai bei sąveikų įvairovė liudija gimstant naują muzikinį sajūdį, kada liaudies dainoms pritaria folkroko, neofolkloro, improfolklo, postfolklo, džiazfolklo, netradicinio folkloro ir kitokie popkolektyvai. Šio sajūdžio ryškiausiai bruožai, anot E. Veličkos, – „polinkis į sintezę ir eksperimentą“.¹⁴ Manytume, kad muzikos mokytojai galėtų labiau sudominti moksleiviją panaudodamai ne tik autentiškos etninės muzikos įrašus, bet ir šiuolaikiško senųjų lietuvių liaudies dainų atlikimo fonogramas. Ši klausimą paliekame diskusijoms.

Išvados:

Moksleiviai (VI–XII kl.) geba analizuoti, vertinti etninės muzikos mokymosi reikalingumą, suvokia, kad, mokydamiesi etninės muzikos, prideda prie tautinių vertybių išlikimo. Pradines etninės muzikos žinias jie gauna šeimoje, darželyje, mokykloje. Trims ketvirtadaliams respondentų etninė muzika nepatinka, nes priimtiniausia nūdienos popmuzika.

Moksleivių nenoro dainuoti lietuvių liaudies dainas priežastys tokios: etnokultūrinių vertybių nepažinimas, jų svarbos nesuvokimas, etninės muzikos netinkamas pateikimas pamokose, popmuzikos įtaka, noras pažinti klasikinę muziką. Diegdamai etninę muziką, formalųjį ir neformalųjį ugdymą sėkmingiau derina pradinių klasių mokytojai.

Menkai suvokdami etninės muzikos reikšmę tautiškumui, muzikos

mokytojai etnine muzika dažniau pasinaudoja kaip mokymo priemone. Taip neišnaudojamos galimybės orientuoti jauną žmogų į bendruomenę, turinčią „savo etnokultūrinę atmintį, paveldą – savo papročius, tradicijas; etnopsichologinius bruožus, istorinį palikimą ir tēstinumą; ryšio su gamta etnopsichologinį specifiškumą“.¹⁵ Priežastys glūdi muzikos mokytojų rengimo srity, nes dauguma pedagogų, aukštųjų mokyklų konkretios specialybės žinovų (chorvedžiai, teoretikai, istorikai, pianistai ir kt.) subrendo veikiami klasikinės muzikos. Be to, programose daugiausia dėmesio ir valandų skiriama muzikinės kalbos, muzikos istorijos, konkretios specializacijos ugdymo metodams. Etninės kultūros, etninės muzikos studijoms nedaug teskirama valandų ir – tik paskutiniuose kursuose, kai studento pozūris į muzikinį ugdymą klasikinės muzikos priemonėmis jau yra subrandintas. Ugdant moksleivių tautinę savimonę etninė muzika muzikos mokytojui, deja, nėra aktuali.

Straipsnis parašytas pranešimo, skaityto tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Etnomuzikos vaidmuo ugdant moksleivių tautinę orientaciją“ (Vilniaus pedagoginius universitetas, 2004 11 25-26) ir išleisto pranešimų kompiuteriniame diske (Etnomuzikos vaidmuo ugdant moksleivių tautinę orientaciją // Efektyvaus meninio ugdymo problemos. – Vilnius, 2004. - P. 11-16) pagrindu.

NUORODOS:

1. Tamošaitis R. Lietuva šimtmečio kilpoje // Metai. - 2003, Nr. 5-6, p. 132.
2. Katinienė A. Etnokultūros vertybės – asmenybės tapsmo pamatas // Acta paedagogica Vilnensis. - 2003, Nr. 11, p. 86.
3. Ten pat. - P. 89.
4. Ten pat. - P. 90.
5. Kirdienė G. Etninės kultūros ugdymo padėties bendrojo lavinimo įstaigose // Liaudies kultūra. - 2004, Nr. 4, p. 83.
6. Ten pat.
7. Lietuvos švietimo reformos gairės. - Vilnius, 1990. - P. 327.
8. Ten pat.
9. Švietimo gairės. Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos 2003–2012 metais // Informacinis leidinys: Švietimo naujienos. - Vilnius, 2002, Nr. 14 (149), p. 10.
10. Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai. Priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas / Švietimo aprūpinimo centras. - Vilnius, 2003.
11. Žuraulytė A. Mokinijų interesų liaudies muzikai ugdymas // Magistro darbas / Vilniaus pedagoginius universitetas. - Vilnius, 2002.

12. Lepeškienė V. Humanistinis ugdymas mokykloje. - Vilnius, 1996. - P. 9.
13. Gaižutis A. Menų giminystė. - Kaunas, 1998. - P. 203.
14. Velička E. Kanklės mano rankose. - Kaunas, 1997. - P. 5-6.
15. Grigas R. Lietuvių kalba ir visuomenės bei valstybės institucijų sąmoningumas: sociologinės ižvalgos // Liaudies kultūra. - 2004, Nr. 1, p. 6.

Some aspects of developing school learners' national self-awareness by using ethnical music

Marija BALTRĖNIENĖ,
Vida PALUBINSKIENĖ

The article is an analysis of the role that ethnic music has in information of national self-awareness. It also analyses schoolchildren's opinions on the necessity of ethnic music in learning and determines reasons for schoolchildren's unwillingness to learn ethnic music. The article is also a representation of the ways and forms in which schoolchildren acquire knowledge in ethnic music. It provides a comparison of the attitudes towards ethnic music between a teacher of music and that of first-graders, and an account on the meaning it has in educational personality development. The authors maintain that the way of implementing ethnic music via both formal and informal education is the most efficient. Analysis based on learners and teachers' answers indicates that research participants have gained their initial acquaintance with national songs and other forms of ethnic culture in their families, later at kindergartens and schools. Meanwhile, their primary sources of information have been teachers of music.

Research conducted includes surveying 189 schoolchildren and 52 teachers of music from different regions of Lithuania. Having compared the research results with those from earlier investigations, we might conclude that the teacher of music is, no doubt, the basic and most active presenter of ethnic music. He / she is mostly deploying Lithuanian ethnic music as an educational means. As a matter of fact, ethnic music does not appear to be an important implement for teachers of music in stimulating schoolchildren's national self-awareness.

Vilniaus pedagoginius universitetas,
Studentų 39, LT-2004 Vilnius,
el. p. muzika@vpu.lt
Gauta 2005 02 15,
iteikta spaudai 2005 05 05

Dievo girnelės

Laimutis VASILEVIČIUS

Gimiau ir užaugau Panevėžio mieste. Visos vasaros prabėgo pas babytę Abukauskių Liudūnę Žaliojoje gироje, Abukauskynės kaime. Už klojimo, prie Įstros upelio, gulėjo didžiulis plokščias akmuo. Gan dažnai, vaikai būdami, su sesute Dalyte susėdė ant šiltos akmens nugaros žiūrédavome, kur gi tos Laumės, kurios džiausto ant krūmų rūką. Nebéra jau nei sodybos, nei akmens – viską sulygino miliatoriai, o aš tebejaučiu to Įstros akmens tvirtumą, ramybę ir šilumą.

Kartą mane likimas atvedė pas gudų geologą profesorių E. Levkovą. Jo spalvingi pasakojimai apie baltų akmenų kultą mane užbūrė. V. Levkovo, R. Matulio, V. Vaitkevičiaus, V. Toporovo knygos tapo mano kelionių draugais. Akmenys mane „šaukė“ Lietuvoje, Karaliaučiaus krašte, Latvijoje, Gudijoje, Vakarinėje Rusijoje – visose baltų arealo žemėse, kur būta akmens kulto. Daugiausia šventųjų akmenų radau Protvos galindų žemėje, Kalugos srityje tarp Masalsko, Juknavos ir Medinės miestų. Ieškodamas ten akmenų, baidare perplaukiau Ugros ir Žydrės upes, keletą kartų aplankiau Velnio pilį – Protvos galindų šventykla, šokau žalčių vestuvėse. Iš kelionių išpūdžių parašiau knygą „Šventieji akmenys“, dabar rengiamą spaudai.

Dubenuotosius akmenis pagal dubenelių formą galima suskirstyti į keletą rūsių.¹ Viena – tai akmenys su mažomis, tarsi pirštu išpaustomis duobutėmis. Jų ant akmens būna nuo kelių iki šimto. Kitą rūšį sudaro akmens, kurių dubenėliai tarsi kulnimi išpausti – lėksti, išsukti, išdėstyti nedidelėmis grupėmis. Dar kitos rūšies akmens panašūs į girnapuses su centre išgręžtu dubeniu nuo 0,5 iki 1 l talpos. Manoma, kad tai buvę šeimų, giminių aukštaitiški aukurai su smailiadugniais dubenimis. Tokiuose akmensyse iškaltų ir išpoliruotų dubenų tipai yra ištirti ir aprašyti.² Bendruomeniniai, arba „kuršių“, aukurai buvo stambūs, platū kubilą primenantys akmens, užkelti ant nedidelio postamento iš mažesnių akmens, o viršutinėje plokštumoje turintys iškaltą negilią 15–20 cm skersmens plokščiadugnį dubenį. Jų rasta per keturiasdešimt.³ Kitos rūsys – tai akmensiniai „katalai“, akmensinės „lovos“, primenančios plačias vonias, ir akmens su natūraliaisiais iðubimais, išsaugoję vardus ir apipinti legendomis.

Aukštaitiškų aukurų charakteringa forma ir moderni kalimo technika leidžia daryti išvadą, kad tai nesenai kulto paminklai, buvę namų, sodybų šventviečių atributais. Prie Mantviliškių aukštaitiško aukuro Kėdainių r. aptiktos dvi 1 metro skersmens duobės su smulkiais degėsiais, gyvulių

kaulais bei žiestų puodų šukėmis, puoštomis horizontaliomis banguotomis linijomis, ir puodų šukėmis glazūruotu paviršiumi. Tai rodo, kad prie šio akmens pagoniškos apeigos buvo atliekamos maždaug nuo XII–XIII iki XVI–XVII a. Prie Radikių (Joniškio r.) ir Ratkūnų (Pasvalio r.) aukurų, stovėjusių sodybietėse, rasta XVII–XVIII a. archeologinės medžiagos: geležinių kaltinių vinių, stiklo bei glazūruotų puodų šukių ir kt. Pasakoja, kad dar XIX–XX a. pirmojoje pusėje aukštaitiškieji aukurai kartu su sodybomis dažnai buvo perkeliami iš vienos vietas į kitas.⁴

Viduramžiais nusistovėjo vienodos konstrukcijos ir panaudojimo aukštaitiškieji aukurai su smailiadugniais poliuotais dubenimis. Aukurų dubenyse buvo pertrinamos mitinės reikšmės augalų, susijusių su griausmavalžio Perkūno mitu, seklos. Pasakose ir sakmėse minimos akmeninės Perkūno arba Dievo girnos sietinos būtent su aukštaitiškaisiais aukurais, dėl ko juos ir pavadinai „Dievo girnelėmis“. „Dievo girnelės“ panašios į rankinių rotaciinių (sukamujų) girnų apatinę girnapusę. Jos ir išties gali būti susiję su javininkystės darbų ciklo pabaiga – apeiginiu malimu. (Juolab kad patys žodžiai *malimas* bei *malda* lietuvių kalboje yra susiję savo skambesi.)

Aukštaitiškieji aukurai, arba Dievo girnelės, paplitę rytu ir šiaurės Lietuvoje. Lietuvoje šių akmens žinoma daugiau nei 250.⁵ Pagrindinių aukštaitiškų aukurų spiečių esama Pakruojo, Pasvalio ir Joniškio rajonuose. Rumšiškių muziejuje saugomi 5 aukštaitiškieji aukurai, į Balsių malūną R. Želvys surinko 6 aukurus, Žeimelyje kraštotorininkas J. Šliavas prie mokyklos pargabeno 10, o Pasvalio muziejiniinkas A. Stepuonis girnų muziejun – net apie 40 aukštaitiškų aukurų. Pasvalio rajone išsaugoti 3 ypatangi aukštaitiškieji aukurai, papuošti mažomis nykščio dydžio duobutėmis, rodančiomis akmens esant šventą.⁶ Du tokie akmens saugomi Pasvalio girnų muziejuje ir vienas – Moliūnų malūne. Panevėžio rajone, Piniavoje, K. Sakalauskas savo muziejuje turi per 20 aukštaitiškų aukurų. Šeduvos kraštotoiros muziejaus direktorius V. Šienauskas Radviliškio rajone rado ir apraše 9 aukštaitiškuosius aukurus. Profesorė P. Dundulienė ištyrė ir apraše apie 50 tokų šventųjų akmens.⁷ Nedidelį, iki pusės metro skersmens, aukurų rasta Medininkų pilies kieme, taip pat Verkių rūmuose: 6 įmūryti į rūmų požemį sienas, 1 iškastas prie vandens bokšto. Verkiai – buvę baltų religinių centrų, čia 1414 m. liepos 28 d. mirė vyriausiojo žynio Lizdeikos iþėdinus Gintautas.

Tenka apgailestauti, kad kartais Dievo girnelės tampa kolekcionierių ir senienų mėgejų pasipelnymo šaltiniu, be

gailesčio išdraskomos netyrinėtos senosios šventvietės, o patys šventieji akmenys išgabeni amžiui privačias valdas.

Aukštaitiškų aukurų rasta ir už etnografinės Lietuvos ribų: pavienių į aukštaitiškuosius aukurus panašių akmenų aptikta Latvijoje (Rimdžiūnuose), Prūsijoje (Klareime), Vokietijoje (Blankenfelde), Graikijoje, Sibire.⁸ Esama pagrindo manyti, kad baltų religijos reforma kitados atgaivino akmenų kultą ir kaimynų slavų tradicijoje. Akmenų kulto atgimimas pastebimas Rusijos šiaurės masinio kolonizavimo ir suslavinimo metu, ne anksčiau kaip XV a. Kasinėjimų, atliktų prie kai kurių garbinamų, į Dievo girneles panašių akmenų Naugardo žemėje, medžiaga priklauso vėlyviesiems viduramžiams ir naujiesiems laikams. Ankstyvesnių laikų radinių ten neaptikta.⁹

Dievo girnelės – tai dažniausiai plokšti, apskriti (arba ir keturkampiai, trikampiai) neaptašyti akmenys su išsuktu smailiadugniu arba apvaliadugniu poliruotu dubeniu plokštumos viduryje, primenantys girnapusę. Girnapusėmis jie ir vadinti. Dubenys būna įvairių formų, maždaug 15 cm skersmens ir 12 cm gylio. R. Matulio nuomone, dubenį išgręždavo mediniu stulpeliu, kartu pildami smėlį ir vandenį. Nors kartais matomas ir kalimo žymės. Dubenys ant aukurų tinka skystoms ar birioms aukoms supilti. Iš Dievo girnelės dubens galėjo būti lakinami ir namų žalčiai. Iš šių „indų“ dėdavo auką – valgį dievams: miltus, pieną, kiaušinius. Dievų valgiai gaminti ir iš mitologizuotų augalų – grybų, kanapių, linų sėmenų, avižų, aguonų, apynių (alus) ir kt. Galbūt šie mitologizuoti augalai Dievo girnelėse ruošti ir Kūčioms.

Radviliškio rajone, prie vieno iš keturių V. Černiausko tyrinėtų Vaidulonių kaimo aukurų – „girnelių“, aptiktas židinys ir akmenimis grįsta aikštélė (grindinys).¹⁰ Pasakoja ma, kad senovėje Vaidulonyse šventų akmenų būta beveik prie kiekvienos sodybos. Kaimo gyventojai į tų akmenų iđubimus pildavo pieną, kurį išgerdavę žalčiai, atšliaužę iš netoliiese stūksančio Triragių miško. Be pieno, žalčius kaimedar vaišindavo medumi ir kiaušiniene.¹¹

Įsigalėjus krikščionybei, daug Dievo girnelių aukurų buvo suskaldyta, užkasta, paskandinta. Kiti sugulė į pamatus, į akmenines bažnyčių tvoras, sienas. Su tėvu lankydami giminės, Pumpėnų miestelyje radome penkis aukštaitiškuosius aukurus. Vienas iš jų įmūrytas į bažnyčios laiptus. Tai nedidelis, 50 cm skersmens plokštias akmuo su 7 cm skersmens dubeniu. Deja, 1997 m. remontuojant laiptus, jis buvo užlietas betonu. Antrasis guli priešais miestelio vaistinę. Jo skersmuo 65–78 cm, dubens skersmuo 16 cm, gylis – 18 cm. Vaistinės kaimynystė simboliška, nes senovės žoliniukų aukuro dubuo galėjo būti naudojamas ir už pieštą gydomosioms žolelėms trinti, vaistams gaminti (1 nuotr.). Dar viena Dievo girnelė, R. Matulio aprašyta, yra J. Prankos sodyboje.¹²

Panėvėžio rajone, Šeškų kaime, pono P. Kučo sodyboje ant Lévens kranto, nuo senų laikų saugomas apvalus rausvo granito 70–79 cm skersmens ir 37 cm storio aukštaitiškasis aukuras, ant jo išpoliruotas piltuvo formos, 21 cm skersmens ir 12 cm gylio dubuo (2 nuotr.). Ponas P. Kučas, pri-

siminės vaikystę, papasakojo savo senelį akmens dubenyje, kaip piestoje, grūsdavus aguonas, sėmenis, taboką. Užrašyta ir daugiau pasakojimų, kad aukuro dubenyje buvo trinama taboka, malamos aguones, kanapės, sėmenys: „Sėdi velniukštis susirangęs ant to akmens ir mala taboką...“.¹³ Tai vis ritualinio malimo – personifikuotų augalų, Perkūno sūnų „baudimo“, panašaus į „lino kančią“, – užuominos. Linai, kanapės, dilgėlės – visi yra pluoštiniai, „kenčiantys“ augalai, iš kurių vytos virvės, verpti siūlai, austi audeklai. Tuo buvo atkartojuamas stebuklingas, mitinis veiksmas – likimo deivių verpimas, audimas. Pasakoje „Dvylika brolių juodvarniais lakstančių“ sesė, norėdama įveikti piktus kerus ir išgelbėti savo brolius, turėjo numegzti jiems marškius iš dilgelių – tarsi „permegzti“ jų likimus.

Dievo girnelėse augalo seklos paverčiamos apeiginiu maistu. Iš kanapių, linų sėmenų išgaunamas aliejus. Iš permaltų kanapių, aguonų seklių, pasižymintių ypatingomis savybėmis, susijusiomis su jų dieviška kilme, ruošiami šventiniai valgiai. Pagal Kūčių tradiciją, gaminamas trintų aguonų pienas, trintos kanapės su silkės galva, dar avižų kisielius, žuvis, grybai, alus ir kt. – iš viso 9 apeiginiai patiekalai (9 – tai trigubai šventas trejetas; savaitė turėjusi devynias dienas, plg. „trejas devynierias“ ir pan.).

Sykį per metus, per Kūčias, narkotinės medžiagos, esančios aguonose ir kanapėse, palengvindavo bendravimą su dievais ir protėvių vėlėmis, prišaukdavo pranašingus sapnus. Kanapė, aguona traktuojamos kaip magiški augalai, kurių, kaip Perkūno vaikų, prasmė aiškėja mito apie „Griaustinio dievą ir jo šeimą“ kontekste: Griaustinio dievo žmona ištremiama žemén (požemin), kur ji tampa „žemutinio pasaulio šeimininke“.¹⁴ Nelaimingą Perkūno žmoną primena akmenys – „Jaunosios“, „Suakmenėjusios vestuves“. Alytaus rajone Pivašiūnų kapinėse stovi akmuo „Užkeikta merga“. Varėnos rajone, Geidukonių kaimo kapų aukštumėlėje – irgi „Mergos“ akmuo. Trakų rajone, Jurionių kapeliuose – suakmenėjusi „Jaunoji“.

Perkūno sūnūs, norint juos išbandyti, irgi buvo nutremti žemén (požemin). Pakėlę išbandymą ir ijję nepaprastų galių, jie kasmet prisikelia augalais. Su tokiais mitiniais augalais ir žmonės atlieka veiksmus, reiškiančius Perkūno sūnų išbandymą: augalo seklių „nutremia žemén“, iš kurios jie sudygsta, išauga, yra išraunami (nuskinami), smulkinami (grūdamai), spaudžiami – praranda pradinį pavidał. Galų gale „bandomas“ atgimsta nauju, apvalytu – kultūriniu pavidału: virsta gérimu, turinčiu nepaprastą poveikį.

Bebaimius didvyrius vartojo svaiginančius augalus, turinčius daug alkoloidų, mini Skandinavų sagos.¹⁵ Indijoje kanapė laikoma deivės Kali žole, nors buityje tenaudojama kaip pluoštinis augalas, iš kurio vejamos virvės.¹⁶ Narkotinių augalų vartojimas senovėje buvo ritualinis, normuotas ir saugus.¹⁷

Tai pačiai augalų grupėi kaip kanapė priklauso ir apynys. Apynio spurgeliuose esama lupulino, suteikiančio alui kartumo, padedančio susidaryti putoms, veikiančio ir kaip antiseptikas, slopinančio nervų sistemą. Be to, balta puta

baltų mitologijoje yra tarsi pirminė materija, iš putų radosi pirmas žmogus, Žilvinas pas Eglę plaukia pieno puta ir pan. Apynys dainose apdainuojamas kaip užaugęs ligi dangaus, personifikuojamas tarsi žmogus, Perkūno sūnus. Raitytas apynio stiebas primena besirangantį žaltį. Žalčio pavidalu buvo vaizduojamas J. I. Kraševskio minimas lietuvių linksmybės dievas Ragutis. Krikšcionys jį su žmona Ragutiene laikė puotų ir ištirkavimo globėjais (žynius „puotininkus“ mini T. Narbutas).¹⁸ Vilniuje, netoli Universiteto, spėjamoje Ragučio šventyklos vietoje, studentai atkasė ir pastatė jo aukurą. Alus buvo (o ir tebéra) pagrindinis ritualinis gérimas, geriamas visus metus, o per šventes – būtinai. M. Stryjkowskis (XVI a.) ir M. Pretorius (XVII a.) išsamiai apraše lietuvių šventinius nuliejimus, kuriuose apeiginiu ryku vartotas medinis kaušelis. Jo būta paukščio formos, paupuosto simboliniais ženklais. Alus būdavo geriamas kaušą įsikandus dantimis, o išgérus, nepalietus rankomis, sviedžiamas per petį.¹⁹ Taip būdavo pavaišinamas ir dievas, esantis už nugaros. Kryžiučiai su pavydu rašė, kad senovės prūsai pilnais alaus kaušais savo dievus garbina iš pat labo ryto...²⁰

Mėgo išgerti ir kaimynai rusai. 1382 m., praėjus vos dvejims metams po Kulikovo mūšio, mirtinai pasigérę maskoliai atidare Maskvos vartus chanui Tochtamyšui. Mongolai-totoriai apliešė ir sudegino Maskvą, išmušė ir išvarė į nelaisvę visus jos gyventojus.²¹ Lietuviai, kurie nebuvo tokie girtuokliai, pagerbdami dievus, turėdavo išgerti tik triskart po devynis alaus kaušus, nes šis skaičius turėjo magišką prasmę, buvo laikomas nešantis palaimą ir gerovę. Paprotyss taip pat reikalavo, padarius naują alų, su ąsočiu eiti pas artimus kaimynus „koštuvią“.

Puotos buvo ritualinė apeiga, bendravimo su dievais ir mirusiųjų vélémis ceremonija. Alų gerdavo ir per laidotutes, kuriose nevalia buvo liūdėti. Prie karsto pastatydavo ąsotį su alumis. Alus padėdavo susitarti su žemės dievais. Jo nuliedavo ant žemės. Manyta tokią auką skatinant žemės vaisingumą:

Kas alutį geria, geria,
Tam mieželiai dera, dera.
Kas alučio negeria,
Tam mieželiai nedera.²²

Ir kaimynų skandinavų dievas jūrų valdovas Egiras buvo garsus aludaris.²³ Kuris dievas baltus išmokė daryti alų,

1 nuotr. Pumpėnų vaistinės Dievo girnelės. 2001 metų ruduo.

mes jau užmiršome, tačiau žodžiuose *gira*, *girtuoklis*, *pagrios* įtartinai ataidi to paties Egiro vardas...

Labiau paplitęs už alų ritualinis gérimas Lietuvoje galėjo būti nebent midus – tiesioginė vélų dovana (nes darbštis bitelė, nešanti medų, – tai įsikūnijusi vélė). Medus buvo ir Deivės Motinos dovana žmonėms. Jį mėgo ne tik žmonės, bet ir dievai. 1432 m. Žygimantas Kęstutaitis jaunesnysis, Vytauto brolis, suteikė Vilniaus miestui midaus gaminimo ir pardavinėjimo privilegiją.²⁴ Stakliškėse ir dabar graži tamasiplaukė žynionė pagal senovinius receptus, „paburda-mą“, iš medaus daro labai skanų ir kvapnų midų.

Dainose minimas „žalias vynas“ – naminė degtinė – ritualiniu gérimu nebuvo.

Tai, kad prie aukurų vykdavo linksmos apeigos su alumi, patvirtina rašytiniai šaltiniai ir archeologų radiniai.²⁵ Molėtų rajone prie Paduobužės aukuro rastas žalvarinis XIV–XVI a. žvangutis galėjęs būti per tokią apeigą pamestas arba paaukotas.

Dalis aukštaitiskųjų aukurų néra taisyklingai apvalūs, bet turi vieną statų kampą. Tokia Dievo girnelių forma panaši į geometrinę figūrą – „moterišką ženklą“ – lašą, iškalta ant Pskovo „Pamato“ akmens, ant Turaidos pilies akmens, ant Kursko „Kiaurojo“ akmens ir kt., galimą susieti su didžiaja Deive motina.²⁶

Prie Lévens, Daukniškių kaime, pono K. Kuzmos sodybą puošia ne tik Svirskio darbo koplytstulpis, bet ir du aukš-

taitiškieji aukurai. Vienas aukuras, minimas R. Matulio knygoje, yra juodas, 10–35 cm aukščio, pailgas, su 120x75 cm plokštuma, kurioje išsuktas 21 cm skersmens ir 16 cm gylio piltuvo formos dubuo.²⁷ Antrą, apskritą, rausvo granito, 75 cm skersmens ir 23 cm aukščio aukurą, su 15 cm gylio dubeniui, ponia E. Kuzmienė rado pievoje prie Lévens upės ir perkėlė prie namų, šalia juodojo aukuro. Rausvasis Kuzmienės aukuras labai panašus į kaimyninio Šeškų kaimo aukurą, jo du šonai nuskelti ir sudaro statų kampą. Manau, kad abu aukurai yra vieno meistro darbas.

Po vieną statų kampą turi Pumpėnų vaistinės aukuras, Gatakiemio aukuras, šiuo metu saugomas Kulionių kaimo Molėtų rajone dangaus stebykloje, Burbiškių dvaro aukuras, Sungailiškių kaimo aukuras, saugomas Utenos muziejuje. Toks pusės metro skersmens „kampuotas“ aukuras su išsuktu 10 cm gylio ir 18 cm skersmens dubeniui įmūrytas į Elėjos pilies sieną Latvijoje, Jelgavos rajone.²⁸

Galimas ir kitoks aukštaitiškių „kampuotų“ aukurų kilmės aiškinimas. Konspiraciniuose tikslais aukurą perkeliant iš lauko į trobos kampą, kiek pritaikoma būdavo ir jo forma – atsirasdavo vienas status kampus. Tokie kampuoti aukurai užbaigė aukštaitiškų aukurų evoliuciją. R. Matulis irgi yra atkreipęs dėmesį į tai, kad aukurai dažnai randami paramatų kampuose.²⁹ Aukuras – „kertinis akmuo“ ir buvo kertėje, kampe. Namo viduje buvo „kertinio akmens“ dubuo.

Pagaliau mitologizuotas buvo ir stalo kampas. Sakydavo, kad sédédamas prie stalo kampo ir judindamas koją „supi velnio vaiką“. Jeigu per stalo kampą sėdi pora, tai ji galinti susipykti, nes tarp jų sėdiš nematomas „trečias“. Guđijoje tam „trečiajam“, galbūt protėvio vėlei, ant stalo kampo būdavo dedama auka – duonos kąsnelis, plutelė.³⁰ Trobos kampe – šventoje vietoje dar XX a. buvo kabinamos mirusiuų nuotraukos, šventujų paveikslai, kryželiai, ir kuo jų daugiau, tuo didesnė palaima turėjo tekti namams. Namo galinės ir šoninės sienų sandūroje – kertėje, dar vadinauojame krikštasuole ir tarsi atkartojančioje stalo kampą, būdavo atliekamos svarbiausių šeimos švenčių apeigos. Čia per vestutes sédédavo jaunieji, per kūdikio krikštynas – kūmai, čia sodindavo garbingus svečius, kitų šeimos švenčių metu sédédavo tébai. Trobos kampai buvo namų globėjų Dimstipacio, Pagirnio ir kitų buveinė.³¹ Žalčio pavidalo Pagirnis gyveno namo kertėje po girnomis. Taigi panašu, kad namų dievo buveinė ir „valgomasis“ buvo aukštaitiškasis aukuras – Dievo girnelės. Dar XIX a. trobų kampuose laikytos molinės šukės su valgiu ir gérimu – aukomis namų dvasioms ir dievukams. Ar ne todėl „šukės laimę neša“? Žemaitijos vyskupas Parčevskis XVII a. rašė: „Išmeskit iš savo namų visas šukes, velniškoms deivoms aferavotas“. Per apeigas, skirtas Žemininkui, prieš pradėdami valgyti, po mažą kiekvieno patiekalo kąsnelių mesdavo į kampus, sakydami: „Malonai priimk, Žemininkai, šią auką ir džiaugdamasis suvalgyk“.³² Paskui jau ir patys imdavo puotauti. Su kampu buvo susiję įvairūs tikėjimai, maginės praktikos. Gal ir vaiko statymas į kampą buvo ne tik baugi bausmė, bet ir savotiškas ritualas.

Dar vieną didelį, 135 cm skersmens ir 45 cm aukščio aukštaitiškajį aukurą su 16 cm skersmens ir 13 cm gylio dubeniui drauge su J. Trinkūnu radome Pociūnelių kaime, Radviliškio rajone. Vėliau jį pervežė į Šiaulius, į akmenų sodą, esantį Kauno gatvėje prie namo Nr. 4.

Pavyko rasti aukštaitiškajį aukurą net Žemaitijoje! Tryškių miestelyje, Žemaitės gatvėje prie namo Nr. 24 ponas R. Klemanskas, sodindamas obelį, aptiko žemėje apverstą 62–76 cm skersmens ir 25 cm aukščio akmenį su 18 cm skersmens ir 15 cm gylio išpoliuotu dubeniu. Aplinkui dubeniui matyti neryškios vagelės – kalimo žymės, panašios į runas.

Kartais vietoje aukštaitiškojo aukuro – Dievo girnelių laikomos tiesiog sukamosios girnos. Mūsų dienomis Švenčionių rajone ant Stajetiškių piliakalnio kartą per metus, dešimtą sekundieni po Velykų, atliekama apeiga. Žmonės pakeliui į Adutiškio bažnyčią lipa ant piliakalnio ir deda aukas: linų, vilnų, pinigų – ant akmeninės girnapusės. Papuošia girnapusę, šalia stovintį kryžių ir meldžiasi, prašo Dievo sveikatos. Aukštaitiškieji aukurai ir sukamosios girnos panašios ne tik išvaizda, bet ir savo mitine paskirtimi, todėl aukštaitiškajį aukurą ant piliakalnio nesunkiai pakeitė girnapusę.

Girnapusės galėjo būti naudojamos ir vietoj antkapinių. Girnų formos antkapiniai paminklai labiausiai paplitę Žemaitijoje. Girnapuses girnakalai kalė jau XI–XII a. Antkapiams naudotos girnapusės su įmontuotais metaliniais kryžiais. Kartais girnapusę su iškaltu memorialiniu užrašu panaudodavo vietoj antkapinės plokštės.³³ Aukurai ir girnos buvo pastatomos ir šalia kapo. I aukštaitiškajį aukurą įstatytas metalinis kryžius Budriūnų kaimo kapinaitėse, Kelmės rajone; Švenčionių kapinaitėse šalia Krekenavos iš girnelių suręsti tikri paminklai, o pagrindinį taką puošia 8 aukštaitiškieji aukurai – Dievo girnelės.

Kai kur girnapusės formos akmuo panaudotas kaip pjetdestalas koplytstulpui. Tokių koplytstulpų ant girnų esama Skuodo rajono Ylakių kapinėse, Plungės rajono Labardžių kapinėse, Raseinių rajono Nemakščių kapinėse, Šiaulių rajono Ruzdžių apylinkėje, Mažeikių rajono Ukrinų kaimė ir kitur.³⁴ Toks antrinis girnapusių panaudojimas tik patvirtina prielaidą, kad girnos ar girnų formos akmenys buvo laikomi dievų atributu.

Aukštaitiškieji aukurai galėjo būti ir tos stebuklingos girnos, minimos kai kuriose pasakose apie gyvates. Vienoje pasakoje gyvatė už pieno šlakelį pataria piemenaiti, kaip motulę išgydyti. Dubenuotas akmuo, į kurio dubenių mergaitė pylė pieną gyvatei, virsta stebuklinga girnapuse: kad ir kiek maltum, vis yra, ko mali. Sakmėje „Gyvačių dovanos“ pasakojama: „Buvo vienuose namuose girnos. Kad ir sunkios mali, bet labai skalsios, kad ir žiupsnelių grūdų iplisi – kol nepasakysi ‘tam kartui užteks’, vis byra miltai ir byra. Vieną ryčą malė tinginė merga, daug primalė, bemaldama pavargo, o šeimininkė vis neateina miltų paimti. Supyko merga ir sukeikė: ‘Gyvatė čia, o ne girnos,’ – tik suvingu-riavo girnose kelių rinkų gyvatė, tik sušnypštė baisiausiai, išlėkė pro kamaros lubas. Kiek jos beieškojo, kokiaiš gra-

žiaisiai žodžiais atgal šaukėsi – nebegrįžo”.³⁵ Minimos girnos ir slavų pasakose. Pasakojaama apie ažuolą, išaugusį ligi pat dangaus, kuriuo senis išilipo į dangų ir ten rado stebuklingas girneles, kurios pavasarį su griausmu palaisto žemę, lemia gausų derlių ir taip duoda žmonėms duonos.

Baltai, kaip ir kiti indoeuropiečiai, žaibą suvokė ne tik kaip žiežirbas, lekiančias iš po Perkūno kūjo (skandinavai – Toro kūjo), bet ir kaip tokias „ugnies strėles”, lekiančias iš tarp sukamų akmeninių girnų. Girnose strėlės būdavo „pagalandamos”, kad lengviau smigtų į žemę (daugelio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų herbuose pavaizduotos strėlės taip pat gali reikšti Perkūno strėles). Perkūno girnos – tai dangaus malūnas, svaidentis žaibus, smingančius į žemę ir ją apvaisinančius. Griausmingas pavasaris pranašaujasi derlingus metus. Lietuvoje per Kūcias, kad nepažadintų, nesupykdytų Perkūno, buvo draudžiama skaldyti malkas ir malti girnomis.³⁶

Gudai įsivaizdavo Perkūnų rankose turint dvejas didžiules girnapuses.³⁷ Kai jis trenkia jas vieną į kitą, žybsi žaibai, kai mala, girdėti griaudžiant, o atskilusios girnų skeveldros lekiančios žemén Perkūno kirvelių ir strėlių (kulkių) pavidalu.³⁸ Atitinkamą mitinę, šventają girnų prasmę liudija ir rusų kalbos bendrašaknai žodžiai *молот ‘kūjis’*, *молотъ ‘malti’* bei *молния ‘žaibas’*.

Pačios seniausios girnos buvo paprasčiausi trintuvai. Apie atitinkamą jų apeiginę reikšmę galima spręsti ir pagal archeologinius radinius. Rytinių baltų Pustinsko šventykloje ant Dniepro kranto rasta šimtai akmeninių trintuvių skeveldrų, apdegintų ugnyje ir kruopščiai užkastų duobėje, pačiame šventyklos centre.³⁹ Matyt, vienas iš senovinės apeigos elementų buvo ilgai kūrenama didelė ugnis, į kurią mesitos trintuvės. Tokių reikalingų daiktų kaip trintuvės naikinimą galima traktuoti kaip apeigą.

Didelių akmeninių trintuvių aptinkama ir Lietuvoje. Ant tokio girnakmenio pildavo sauja grūdų ir mažesniu apvaliu akmeniu juos paprasčiausiai trindavo. Trintuvis naudotasis nuo neolito iki pat istorinių laikų, kai atsirado sukamosios girnos.⁴⁰ Trinte ištrintų įdubimų esama ant akmenų Senosios Ipirties piliakalnyje, Močiukų kaime, Kunigiškių kaime ant „Šv. Jono akmens”, Lembo kaime ant „Velnio krasės”. Tokie akmenys dar vadinami „sostais” bei „krėslais”. Didžiulis akmuo „Sostas” su įdubusu, ištrintu paviršumi guli pietinėje Žasūgalos piliakalnio pusėje, miške, šalia apliesto kelio. Kartais ant akmens paliekama lauko gėlių. Legendos pasakoja, jog „kalne gyvena velniai ir čia kūrena pragaro katilus. Ant kalno yra skylė, prie kurios kasdien ryte žmonės rasdavo svarą anglį. Kitą rytą vėl taip pat”.⁴¹ Panašus girnakmenis saugomas Mažeikių rajono Renavos dvare šalia didžiulio žemaitiško aukuro. Didelės perskelto trinamosios girnos saugomos Panevėžio kraštotoiros muziejuje.

2 nuotr. Šeškų kaimo aukuras – Dievo girnelės. 2001 metų pavasaris.
Autoriaus nuotraukos

Balio Buračo užrašytame padavime „Perkūnas šaudo velnius”⁴² girnose, kurios asocijuojasi su aukštaitiškuoju aukuru, malama taboka: „Šeduvos miestelio lauke yra Perkūno apskaldytas akmuo – neva tai Velnio girna esanti. Kartą vienas žemaitis, audrai besiartinant, éjo namo iš darbo pro tą Velnio girną. Ogi žiūri – sédì velniükštis, susirangęs ant to akmens, ir mala taboką. Ogi kai skels Perkūnas į tą akmenį, kur nelabasis sédéjo. Tik pakvipo siera, ir niekur velniuko nebeliko, matyt, jí Perkūnas nušové. Paskui visi maté tą akménį, Perkūno pusiau perskelta”.

Perkūno perskelto akmens, po kuriuo slėpēsi velnias, motyvas žinomas ir Gudijoje. Tokias Velnio girnas rado pro-

fesorius E. Levkovas Vitebsko srityje, Dokšicko rajone, Osovų kaime.⁴³ Dievo girnelėse buvo atliekamas aguonų ir kanapių ritualinis malimas, tuo tarpu Velnio girnos téra simboliškos, nefunktionalios – tai perskilę akmenys.

Senajame suomių folklore irgi minimos girnos. Tokių Dievo girnelių nemažai esama Europos šiaurėje. Tai seidai – rieduliai, likę „uzdėti“ ant kitų akmenų, ištirpus ledynui. Žinomas Seidpachi kalno seidas yra Kolos pusiasalio ryti-néje dalyje, prie Panojo upės. Lapiai tiki, kad viršutinis akmuo pats atskridęs iš norvegų Laplandijos ir nutūpęs ant jam patikusio Seidpachi kalno. „Atskridęs“ akmuo savo mineraline sudétimi išties skiriasi nuo aplinkinių. Ledynas jį iš tikrujų „atskraidino“ iš Norvegijos, o ledui ištirpus, akmenys taip ir liko vienas ant kito.⁴⁴

„Kalevaloje“ pasakojama, kaip buvo daromas stebuklingasis malūnas Sampo, kaip jį „saugojo“ granito uola, kaip dėl jo teko grumtis su karingais miglotosios Pohjos gyventojais ir kaip malūnas Sampo pražuvo jūros gelmëse. Stebuklingasis Sampo atrodė kaip milžiniškas akmeninis girnakmenis, panašus į dolmeną ar akmeninį stalą.⁴⁵ Taigi „gausybés rago“ simboliu „Kalevaloje“ tapo paprastos senoviškos girnos trintuvės. Suprantamas ir girnų ryšys su agrariniu kultu. Girnos simbolizavo ilgo javų gyvenimo ciklo pabaigą.

Dievo girnelės, kukliai gulinčios prie senų Aukštaitijos sodybų, yra brangi mūsų senosios kultūros paveldo dalis. Vykdant Etninės kultūros valstybinės globos įstatymą, vertėtū atnaujinti ir šventųjų akmenų surašymą, papildyti duomenis. Juos surašinėti Panevėžio rajone jau pernai ėmėsi Panevėžio kraštotoyros muziejaus archeologė A. Petruliene. Ji aplankė, išmatavo, nufotografavo ir suraše per 40 iki tol nežinotų Dievo girnelių. Šie paminklai tebelaukia visuomenės dėmesio.

NUORODOS:

1. Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės: Žemaitija. - Vilnius, 1998. - P. 33-45.
2. Matulis R. Istoriniai akmenys. - Vilnius, 1990. - P. 35-37, 98.
3. Vaitkevičius V. Akmenys su plokščiadugniais dubenimis Lietuvoje ir Latvijoje // Lietuvos archeologija. - Vilnius, 1999. - T. XVIII. - P. 227-242.
4. Matulis R. Min. veik. - P. 42.
5. Vaitkevičius V. Alkai: Baltų šventviečių studija. - Vilnius, 2003. - P. 107.
6. Панченко А. А. Исследования в области народного православия: Деревенские святыни Северо-запада России. - Санкт-Петербург, 1998. - P. 192.
7. Dundulienė P. Lietuvių liaudies kosmologija. - Vilnius, 1988. - P. 86-87.
8. Matulis R. Min. veik. - P. 37.
9. Шорин М. В. Вопросы классификации и датировки культовых камней (По материалам Новгородской области) // Славяно-русские древности. - Москва, 1991. - P. 77-81.
10. Černiauskas M. Archeologijos paminklai – seniausi kultūros liudininkai // Leniniečių balsas. - Tauragė, 1974 gegužės 18.
11. Ten pat.
12. Matulis R. Min veik. - P. 68-71.

13. Vaitkevičius V. Alkai... - P. 112.
14. Toporov V. Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai. - Vilnius, 2000. - P. 194.
15. Боги и богини. - Москва, 1996. - P. 108.
16. Бэшем А. Чудо, которым была Индия. - Москва, 1977. - P. 337, 343.
17. Dundulienė P. Žemdirbystė Lietuvoje. - Vilnius, 1963. - P. 203.
18. Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. - T. I: Lietuvių mitologija. - Vilnius, 1998. - P. 296.
19. Žr. N. Vėliaus parengtų „Baltų religijos ir mitologijos šaltinių“ II ir III tomoose.
20. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai / Parengė Norbertas Vėlius. - T. I. - Vilnius, 1996. - P. 308, 483, 479, 567.
21. Демин В. Н. Русь летописная. - Москва, 2002. - P. 123.
22. Trinkūnas J. Baltų tikėjimas: Lietuvių pasaulėjauta, papročiai, apeigos, ženklai. - Vilnius, 2002. - P. 92.
23. Мифы народов мира. - Т. I. - P. 284-291.
24. Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų. - Vilnius, 1986. - P. 78-79.
25. Vaitkevičius V. Alkai... - P. 114.
26. Галан А. Миф и символ. - Иерусалим-Москва, 1994. - P. 58, 72, 164-188.
27. Matulis R. Min. veik. - P. 65.
28. Urtans J. Latvijas kultakmeni ar konisku dobumu // Archeoloģija un etnogrāfija. - T. XVII. - Riga, 1994. - P. 108-118.
29. Matulis R. Min. veik. - P. 37.
30. Власова М. Русские суеверия. - Санкт-Петербург, 2000. - P. 72-73.
31. Urbanavičius V. Šliaužojanti dievybė // Mokslas ir gyvenimas. - 1985, Nr. 7, p. 13-14.
32. Greimas A. J. Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones. - Vilnius-Chicago, 1900. - P. 428.
33. Širmulis A. Lietuvių liaudies akmeniniai memorialiniai paminklai. - Vilnius, 1993. - P. 33.
34. Tarasenka P. Pėdos akmenyje: Lietuvos istoriniai akmenys. - Vilnius, 1958. - P. 67-81.
35. Šimkūnaitė E. Gyvačių karalystė. - Vilnius, 1992. - P. 27, 36-46.
36. Kudirka J. Kūčių naktis. - Vilnius, 1990. - P. 23.
37. Дучиц Л. В., Левков Э. А. Валун как объект поклонения у белорусов // Археология и история Пскова и Псковской земли: Тезисы докладов научно-практической конференции. - Псков, 1989. - P. 57-64.
38. Balys J. Raštai. - T. I. - Vilnius, 1998. - P. 49, 60.
39. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. - Москва, 1994. - P. 259-260.
40. Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. - Vilnius, 1996. - P. 281.
41. Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės: Žemaitija. - P. 353.
42. Buračas B. Perkūnas šaudo velnius // Sekmadienis. - 1939, Nr. 32.
43. Ляўкоў Э. А. Маўклівяя сведкі минуішчыны. - Мінск, 1992. - P. 57-64.
44. Duomenys surinkti autoriaus bekeliaujant po Kolos pusiasalį.
45. Рыбаков Б. А. Min veik. - P. 258.

REGIONAL CULTURE

God's little grindstones

Laimutis VASILEVIČIUS

Author provides a description of holy stones with pits that expose their abundance throughout Lithuania and the former Baltic areas. The author himself calls them God's grindstones. Customs and rites linked with the stones are also described. The author cannot help encouraging people to take more interest in these monuments of ancient culture, to register and safeguard them.

Prisiliesti prie slaptųjų šaknų...

(Baltarusių etnoistorinė draugija „Jovaras“)

Suirus TSRS, buvusių tarybinių respublikų tautos susigrąžino, o kai kurios pirmasyk gavo nepriklausomybę, valstybingumą. Atmesti gausūs buvusios ideologijos stereotipai. Galutinai išnyko komunistinis mitas apie tautų susiliejimą, apie vienintelę tarybinę tautą. Šiuo istorijos lūžio momentu itin aštriai iškilo nacionalinių skirtumų klausimas. Jų nereikia išgalvoti, konstruoti, jie akivaizdūs tradicijose bei dvasiniame pavele, kuris kiekvienos tautos savitas, i jokios kitos nepanašus, kadangi remiasi dar prieškrikščionišku pasaulevaizdžiu, gyvoja ryškiuose senovės vaizdiniuose.

Baltarusių tradicinė kultūra, kaip žinoma, išskiria neįprastai gilius atminties tautosaka. Šį išskirtinį bruožą pripažista ne tik mūsiškiai, baltarusių, bet ir kitų šalių tyrinėtojai. Jau XIX a. pradžioje rusų mokslininkai tyrinėjo Šiaurės Vakarų krašto, kaip tuomet oficialiai mokslo ratuose buvo vadinama Baltarusija, etnografines ypatybes. Jie, o vėliau ir tarybiniai, taip pat kitų šalių mokslininkai vienbalsiai teigia, kad baltarusiški duomenys geriausiai išsilaike, itin archajiški ir ypač svarbūs visos praslavų sistemos, kuri savo ruožtu šaknyja praindoeuropietiškoje, rekonstrukcijai. Taip, mūsų tauta, nepaisant išorinio kultūrinio spaudimo, sugebėjo išsaugoti savo senąjį kultūrą, o kartu su ja – ir savitumą, savo skiriamuosius bruožus. Pavyzdžiui, tokios archajiskos šventės kaip *Дзяды*, *Радаўніца*, *Гуканне вясны*, *Дажынкі*, *Пахаванне стралы ці сулы*, *Жаніцба Цярэшкі* ir kt. neišliko net pas artimiausius mūsų kaimynus.

Mąstydamas apie visa tai prieini išvadą, kad ne viskas dar ištirta ir išanalizuota. Jei išliko tokios senos apeigos bei papročiai, vadinas, gyvoja liaudyje ir tas pirmynkštis jausmas, savo išskirtinumo, nepaprastumo suvokimas, ne-pastebimo kasdienybėje, bet padėjusio tautai išlikti ir išsaugoti savo kultūrą. Norint suvokti ne tik protu, bet ir pajusti, prisiliesti prie tautos šaknų, reikia eiti į liaudį, klausinėti žmonių apie senuosius papročius bei tradicijas, kuriuos dar, ačių Dievui, tebegyvos mūsų sielose ir atminty. Šiuolaikinėmis sąlygomis „eiti“ nebūtina – galima nuvažiuoti. Ir štai jau penkti metai iš eilės tokias išvykas vykdo etnoistorinio centro „Jovaras“ (*Явар*) nariai.

„Jovaras“ – visuomeninė draugija, kurios tikslas yra tautinio sąmoningumo ugdymas bai auklėjimas, etnografinių bei istorinių tradicijų tyrinėjimas ir gaivinimas. Draugija užregistruota 1999 metų vasarą. Draugijos pirmininkas – istorijos mokslo kandidatas, vienas iš žinomų Baltarusijos archeologų Edvardas Zaikovskis. „Jovaro“ nariai – mūsų šalies senųjų dvasinių lobių ieškojai bei specialistai – kuo įvairiausią profesijų žmonės: įvairių sričių mokslininkai, rašytojai, menininkai, žurnalistai... Savo lėšomis jie lauko sezonui nuomoja autobusą ir keliauja po Baltarusijos regionus, ieško ir randa įdomius tyrinėjimo objektų – archajiškų tradicinės dvasinės kultūros paminklų. Dažniausiai tai vadinamosios kaimo šventvietės (*nroču*): šventi šaltiniai, šuliniai, pelkės ir ezerai, legendinės upių ištakos, šventi medžiai, giraitės, kultiniai akmenys, kalnai, pilkapiai ir kt. Apie visa tai esama nuostabių legendų bei padavimų, pasitaiko, dar niekieno neužrašytų. Todėl reikia skubėti, nes vyresnio amžiaus žmonių, atmenančių senovės apeigas bei tikėjimus, lieka vis mažiau ir mažiau. O žinoti šias apeigas bei tikėjimus mums visiems būtina, juk jie padeda išsąmoninti turtingą, dviškai prisotintą mūsų protėvių

Akmeninė stela ant „Bobų kalno“ (*Бабина гара*) ties Chrosto kaimu Borisovo r.

L. Dučyc ir E. Zaikovskis gamina ritualinę kiaušinienę. Pupeličių k., Borisovo r.
Veiksmas vyksta netoli nuo Švento šaltinio per Sekmines.

Šventas šaltinėlis prie kelio Berezinsko r.

pasauly, suprasti jų archajišką, bet ne visuomet paprastą pasaulėvoką.

„Jovaro“ kelionių maršrutai planuojami iš anksto. Paprastai tai daro istorijos mokslų kandidatė, žymi Baltarusijoje ir už jos ribų archeologė, Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Istorijos instituto darbuotoja Liudmila Dučyc, o kartais ir kiti „Jovaro“ nariai arba vietiniai kraštotyrininkai, su kuriais tariamasi iš anksto prieš išvyką. Visi šie žmonės išnarsko kitų tyrinėtojų archyvinius duomenis, surenka žinias iš kitų kraštotyrininkų ir – į kelią!

Kiekviena išvyka užima visą šviesią dieną. Per šį laiką reikia spėti apklausti vėtos gyventojus, užrašyti legendą ar padavimą, jei tokiu esama. Kartais, jei pasiseka, per vieną išvyką ištiriamą iki šešių objektų. Šie objektais nufilmuojami juostine arba videokamera. Surinkti duomenys grįžus suvedami į kompiuterį, apie kiekvieną išvyką rašoma ataskaita, įdomiausios bei ypatingiausios išvykos aprašomos baltarusių spaudoje. Antai jaunimo žurnale baltarusių kalba „Jaunystė“ (*Маладосць*) per 2003 ir 2004 metus mes ėmėme nuodugniai ir nuosekliai aprašinėti visas „Jovaro“ ekspedicijas, kurių iš viso jau būta 47! Deja, tokio specialaus leidinio kaip „Liaudies kultūra“ mes neturime, taigi straipsniai mus jaudinančiomis temomis patenka į skirtingų interesų bei pakraipos leidinius. Bet mes ketiname kada nors savo išvykų-ekspedicijų aprašymus išleisti atskira knyga. Dieinos mūsų išvykoms parenkamos irgi neatsitiktinai. Pastaruoju metu išvykos paprastai rengiamos liaudies kalendorinių švenčių dienomis, pavyzdžiui, per Velykas (*Вялікдзень*), Jurgines (*Юп'е*, pagoniškas prototipas – dievas Velesas, *Вялес*), Sekmines (*Сёмуха*), Trejybę (*Троіца*), per Kupolę (*Купала*), Viešpaties atsimainymo šventę (*Снак*; pradžia rugpjūčio 1, vad. *Макавей*) ir t. t. Tuomet žmonių šventose vietose gausu, su žmogumi galima ilgėliau pasišnekėti, smulkiau paklausinėti apie papročius bei apeigas, tikėjimus bei užkeikimus, nufilmuoti šiuolaikinį apeigų variantą.

„Jovaro“ išvykos padėjo mums įsitikinti, kad kai kurios šventos baltarusiams vietas: šventi šaltiniai, akmenys, giraitės, medžiai ir t. t., mokslininkų užfiksuotos ir žinomas jau nuo XIX a., beveik nepakitę išliko iki mūsų dienų. Negana to, šios vietas iki šiol liaudies garbinamos. Čia meldžiamasi, nešamos aukos (pinigai arba maisto produktai), žmonės tiki šias vietas gydant nuo įvairių ligų. Net krikščiony-

bė nesugebėjo galutinai asimiliuoti šių senųjų papročių. Oficialioji cerkvė, siekdama išplėsti parapijiečių skaičių, pri sišliejo prie senųjų mūsų liaudies papročių, kai kuriuose Baltarusijos regionuose prie tokų šventų vietų dvasininkų rengiamos kryžiaus eisenos, ten atliekamos bažnytinės apeigos. Tokiu atveju matome tebevykstant dviejų religijų – pagonybės ir krikščionybės – susiliejimą, simbiozę, o tai savaimė unikalus ir vertas dėmesio bei tyrinėjimo reiškinys.

Nuolatiniai „Jovaro“ kelionių dalyviai – mokslininkai, stovintys prie baltarusių mitologijos, ikikrikščioniškos pra-

eities tyrinėjimo ištakų: istorijos mokslų kandidatai, archeologai, Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Istorijos instituto darbuotojai Edvardas Zaikovskis ir Liudmila Dučyc, daugelio mokslinių straipsnių apie mūsų protėvių sakralinę praeitį, knygos „Baltarusijos gydomieji šaltiniai“ (Жыватворныя крыніцы Беларусі) autorai; Vladimiras Vasilevičius – filologijos mokslų kandidatas, knygos „Protėvių mitai“ (Міфы бацькаўшчыны) autorius, tritomio baltarusių prietarų bei tikėjimų rinkinio sudarytojas, baltarusių demonologijos specialistas; Andrejus Prochorovas – istorijos mokslų kandidatas, Baltarusijos valstybinio universiteto (BVU) Senujų laikų ir viduramžių katedros docentas, BVU istorijos fakulteto dėstytojas, mokslinių straipsnių apie senovės baltarusių legendinius protėvius – miestų bei gyvenviečių įsteigėjus autorius; Lija Salavej – folklorininkė, filologijos mokslų kandidatė, dirbusi Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Menotyros, etnografijos ir folkloro K. Krapivos vardo institute (MEFI), Nacionalinės premijos iš mokslo ir technikos srities laureatė už darbą kuriant 45 tomų seriją „Baltarusių liaudies menas“, taip pat dvitomio „Baladės“, knygų „Серешкес vestuvės“ (Жаніца Цярэшкі), „Ра-весаринёс дайноз“ (Веснавыя песні) ir „Вестувинёс дайноз“ (Валачобныя песні) autorė; Tatjana Volodina – platus profilio folklorininkė, filologijos mokslų kandidatė, MEFI folkloristikos skyriaus vyresnioji mokslinė darbuotoja, knygų „Talka baltarusių dvasinės kultūros sistemoje“ (Талака ў сістэме духоўнай культуры беларусаў) ir „Daiktų semantika Baltarusijos dvasiniame palikime“ (Семантыка рэчаў ў духоўнай спадчыне Беларусі) autorė ir kiti...

Negalima apeiti ir kraštotorininkų, be kuriau mūsų kelionės nebūtų tokios prisodrintos. Pirmiausia tai Alesis Zaicevas – patyręs savo mažosios tėviškės – Vileikos krašto, jo draustinių ir šventų vietų bei kampelių specialistas. Jis domisi viskuo, kas tik susiję su jo krašto istorija, architektūra ir dvasiniu paveldu. Pagal Alesio parengtus maršrutus buvo atliktos jau keturios ekspedicijos, kasmet šis nepaprastas žmogus atranda vis naujų tyrinėjimo objektų. Borisovo krašte „Jovaro“ narius ne kartą pasitiko Michasis Macelkis – kraštotorininkas, laikraščio „Borisovo krašto balsas“ (Гоман Барысаўшчыны) vyriausiasis redaktorius, nesuskaičiuojamų kraštotoros publikacijų autorius. Laikraštis skirtas išimtinai Borisovo krašto dvasiniam, istoriniam, tra-

Senos kapinės Karytnicos k. Belyničių r.

Senas šaltinis ties Karytnicos k. Belyničių r.

diciniam bei kultūriniam gyvenimui. Krupkuose gyvena Andrejus Alechnovičius – kraštotorininkas, istorijos mokytojas, Krupkų skautų stovyklos įkūrėjas, vienos vaikų, neabejingų savo tėviškės ir jos žmonių istorijai, numylėtinis. O štai Starojos Slabodos kaime gyvena Alechnovičiaus draugas Michasis Baravulia, vienos vidurinės mokyklos direktorius. Šios mokyklos moksleiviams pasisekė: tokio savo tautos istorijos ir papročių specialisto reikėtų paieškoti ir sostinėje. Baravulia organizuoja vaikams visokiausių žygius, viktorinas, parodas...

Daugelis „Jovaro” narių kartu yra ir neseniai išėjusios knygos „Baltarusių mitologija: Enciklopedinis žinynas” (*Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны даведнік*) autorai. Šioje knygoje pirmasyk mūsų šalies istorijoje taip išsamiai ir sistemingai aprašytas baltarusių pasaulėvaizdis, joje atsirado vietas ir archaiškų mitų rekonstrukcijoms, ir baltarusių pagonių tikėjimams bei prietarams, jų nurodymams, perspėjimams bei užkeikimams, ir dar daug kai kitam. Sudarant knygą buvo pasitelkta ir 200 metų senumo, ir šiuolaikinių tyrinėjimų patirtis. Tarp kitko, žodyno autoriai, rašydami savo straipsnius, kartais naudojosi ir „Jovaro” ekspedicijų metu užrašytais duomenimis.

2003 metų liepos 26–27 dienomis visuomeninė draugija „Jovaras” kartu su Vileikos istorijos ir kraštotoiros muziejumi jo patalpose surengė Vileikos regioninę mokslinė-praktinę tarptautinę konferenciją „Vileikos krašto kultūrinis landšaftas”. Konferencijoje pranešimus perskaitė bei polemikoje dalyvavo mokslininkai ne tik iš Vileikos krašto bei visos Baltarusijos, bet ir iš Lietuvos istorijos instituto – humanitarinių mokslo daktaras, savo šalies sakralinės kultūros specialistas Vyktinas Vaitkevičius. Pranešimų tema buvo Vileikos krašto istorija, liaudies kultūros archaijiniai paminklai, papročiai ir padavimai, su žymiais žmonėmis susijusios vietas... Konferencijoje skaitytų pranešimų pagrindu 2004 m. išėjo atskiras straipsnių rinkinys „Vileikos krašto kultūrinis landšaftas” (*Культурны ландшафт Вілейшчыны*).

Dar keletas žodžių apie mūsų pavadinimą.

Pavadinimas „Jovaras” kilęs iš baltarusių etninės kultūros ir simbolizuojančios tradicinė slavų pasaulėvaizdyje Pasaulio medį, arba Gyvybės medį. Turi mūsų centras ir savo emblemą (simbolį). Tai konkretus grafinis-spalvinis jovaro sprendimas, be pakeitimų paimtas iš baltarusių

liaudies siuvinėjimų. Mitologinė jovaro simbolika atspindi i tris dalis padalytą erdvęs ir laiko visumą: 1) požeminius pasaulis – praeitis – medžio šaknys; 2) materialusis augalų, gyvūnų bei žmonių pasaulis – dabartis – medžio kamienas; 3) antžemiškas, dvasinis pasaulis – ateitis – medžio vainikas, jo šakos. Ši senajį savo protėvių simbolį mes suvokiamo ir kaip mūsų gyvenimo modelį, jo formulę bei dinamiką. Mes, šiuolaikiniai baltarusiai, gyvenantys dabartyje, privalome atminti bei gerbti savo praeitį, savo istoriją, kad perduotume ją ateities kartoms. Nes juk nepaisant daugybės išbandymų, teksiu mūsų tautai, ji sugebėjo išsaugoti savo šventas vietas tikraja žodžio prasme. I šias šventas, sakralias vietas – šventvietes šimtmeciais éjo ir tebeina baltarusiai, palikdami čia savo skaudilius ir nusivylimus. Šios šventvietės iš tikrujų juos apvalo, gydo ne tik jų kūnus, bet ir sielas. Ir mes, dabartiniai šios žemės žmonės, privalome ne tik saugoti bei ginti šias vietas, bet ir suvokti jų šventumo prasmę. Mes turime suprasti: gyvoja šventvietės – gyvuos bei išliks ir mūsų Baltarusija, gyvuosim bei išliksim ir mes, kaip turtingū ir senų tradicijų tauta.

Tiek trumpai apie „Jovarą”, jo veiklą ir ekspedicijas. Jei lietuvių skaitytojų sudomino ši žinia, prašome Jus atsiliepti. Gal ir jūsų šalyje esama panašių organizacijų. Susipažinkime, parašykite mums, papasakokit apie savo pačius bei tradicijas. Idomu būtų palyginti mūsų bendrus tyrinėjimus, aptiki paraleles. Juoba kad mes kitaip priklauséme vienai valstybei ir iš praeities turime daug ką bendra.

*Irina KLIMKOVIC^č,
žurnalistė, publicistė, etnoistorinio centro
„Jovaras“ vykdomoji direktorė*

Baltarusių legendiniai ežerai

Liudmila DUČYC, Irina KLIMKOVIC^č

Kone kiekviename Baltarusijos rajone esama ežerų, pavadintų „Šventais“ ar panašiai: *Свяцица*, *Свяцеу*, *Святазер’е* ir kt. XX a. trečiajame dešimtmetyje daugelis tapo pervadinti kaip *Светлое „Šviesus“*, *Сосновое „Pušinis“*, *Осиновое „Drebulinis“* ar *Комсомольское „Komjaunuoliu“*, tačiau liaudyje jie ir toliau buvo vadinti senoviškai – „Šventas“.

XIX a.–XX a. pradžios kraštotoiros literatūra liudija gausybę šventų ežerų. Šalia Uljanovičių Senos rajone du ežerai vadintasi „Didysis (Вялікае) šventas ežeras“ ir „Ma-

žasis šventas ežeras“. Vygonų ežeras Vakaru Polesėje dar XIX a. viduryje vadinosi *Свяціцкае возера*.

Apie šventus ežerus paprastai pasakojami padavimai. Juose kone visad kalbama ežero vietoje anksčiau stovėjus bažnyčią, kaimą, karčemą arba miestą. Už žmonių nuodėmes jie prasmegę, ir atsiradės ežeras. Daug padavimų esama apie nuskendusį miestą Svitezio (*Свіязь*) ežere ties Naugarduku. Pasak vieno iš jų, ežero vietoje būta miesto Svitezio. Jį valdės kunigaikštis – Naugarduko kunigaikščio Mindaugo sajungininkas. Kartą Naugarduką

užpuolę rusų kariai. Svitezio kunigaikštis su visa savo kariauna nuskubėjės į pagalbą Mindaugui. Mieste likę tik seniai, moterys ir vaikai. Tarp jų buvusi ir kunigaikščio dukra, tikra gražuolė. Naugarduko ir Svitezio kariuomenės buvo sumuštos. Rusų kunigaikštis priėjo prie pat miesto. Tuomet kunigaikščio dukrai pasirodžiusi dvasia ir pasakiusi paversianti miestą ežeru, o žmones gėlėmis. Ir kaip mat miestas pradinges, o jo vietoje atsiradęs ežeras, po kurį plūduriavo balti žiedai.

Kitame padavime pasakoja, kad Svitezio miesto gyventojai buvę labai nesvetingi ir neleisdavę mieste nakvoti keleiviams. Kartą užėjės į miestą senas luošys ir vargingos našlės paprašės nakvynės. Iš pradžių ji nenorėjusi jo išileisti, bet jis davė jai tris grūdus, kuriuos sumalus, išėjo trys kvortos miltų. Tokio stebuklo nustebinta, moteris išileido senelį nakvynės. Kitą dieną miestelėnai norėjo nubausti moterį, bet senelis ją užstojo, ir tada jie nuspindė nubausti jį. Jis liepės moteriai pasiimti vaiką ir eiti iš paskos, bet perspėjės, kad neatsigręžtų. Vos tik jie išėjo už miesto sieną, miestas iškart ėmės grimzti po vandeniu. Moteris atsigrėžusi ir tučtuojau pavirtusi akmeniu.

Panašių padavimų galima išgirsti ir Dubenių k. (Borisovo r.), Gološovo k. (Toločinsko r.), taip pat apie vieną iš ežerų netoli Slonimo.

Mogiliovo priemiestyje Lupoleve dar XIX a. būta nedidelio ežero vardu „Šventus“. Manys, kad šioje vietoje pamaldų metu prasmegė cerkvė kartu su žmonėmis. Vietos gyventojai tikėjo, kad cerkvėje ežero dugne kiekvieną šeštadienio naktį vyksta pamaldos ir nuo kranto galima išgirsti varpų garsus.

Apie „Šventą“ ežerą tarp Ozeranų ir Krušinovkos kaimų Rogačeve rajone irgi esama legendos tenai nuskenodus cerkvė. Žvejų tinklai esą kartkartėmis užsikabina už povandeninės varpinės, o senas geležinis dabartinės cerkvės vartų kryžius esąs ištrauktas nuo paskendusiosios.

Apie „Šventą“ ežerą ties Gorožos kaimu Osipovičių rajone XIX a. pradžioje dar pasakota čia kitados buvus cerkvę, kurią vanduo užliejo per 12 varstų aplink. Kai kriuose kaimuose apie šventus ežerus galima išgirsti padavimų esą Velykoms į paviršių iškyla „karališkieji vartai“. Lemeševičių kaime ties Pinsku pasakoja, kad cerkvėje šventus Velykas ir skubėjus su Velykų pyragu į Serničkų kaimą, bet pyragas įkritęs ežeran. Jis pašventino vandenį, bet nepradingo, o tebeplūduriuoja vandenį ir retkarčiais pasirodo paviršiuje.

Esama padavimų, pasak kurių, po žeme prasmegę namai ar karčema, ir atsiradęs ežeras. Pavyzdžiui, Rečkų kaime Vileikos rajone vyresnio amžiaus žmonės kartą per Velykas išėjė cerkvėn, o jaunimas – karčemon. Už tokią nuodėmę karčema prasmegusi, o jos vietoje atsiradęs ežeras.

Paprastai šventųjų ežerų vanduo laikomas gydomuoju, juose draudžiama gaudyti žuvį. Ypač paprastų žmo-

Akmenys „jaučiai“ prie Valų (Valы „Jaučiai“) k. Berezinsko r.

nių ir mokslininkų dėmesį traukia „Šventus“, arba Chitimios, ežeras ties Šepelevičių kaimu Krugliansko rajone, Mogiliovo srityje. Ežero vanduo, pasak tikėjimo, padėdas nuo odos ligų. Tyrinėtojas iš „Jovaro“ jau seniai buvo pasiekusi žinia esą kažkur ant ežero kranto stovi aukštasis medinis kryžius, prie kurio vyksta stačiatikių apeigos. Pasakota, kad Kupolių naktį ežero vandenin nardinami nedideli mediniai kryžiai, o kitą dieną (liepos 7) ant kranto vyksta „fiesta“ (фэст) – liaudies šventė.

2002 metais liepos 7 apie 12 val. dienos mes nuo Belyničių pusės privažiavome prie Šepelevičių kaimo. Prieš mūsų akis kairėn į mišką viena paskui kitą suko mašinos. Mašinų judėjimas miško keleliu nenusileido judėjimui dideliamie mieste. O kryžkelėje išvydome net eismą reguliavusį milicininką, rodžiusį gausiems atvykėliams, kuria kryptimi važiuoti ir kur statyti mašinas. Visas pušynas buvo užimtas palapinių, pakinkytų vežimų, daug kas sėdėjo prie patiestų staltiesių. Vietos valdžios rūpesčiu prie ežero buvo pastatytos persirengimo būdelės bei tualetai. Link nedidelio ežero (apie 3 hektarus) iš visų pusų leidosi mediniai grindinėliai. Daug žmonių maudėsi, murkdė į vandenį vaikus ir... šunis. Viešpatavo bendra pakili nuotaka. Atrodė, kad visa nepaliaujamai bruzda: vieni atvyksta, maudosi ar semia vandenį, kiti jau išvyksta. „Jovaro“

nariai ilgai sukinėjos tarp žmonių, stebėjo, kaip susitinka giminės ir seni pažįstami, užmezgamos naujos pažintys. Matėme ir tokį štai vaizdelį: pagyvenusios moterys plėšė nuo jaunų ažuoliukų paežerėje lapus ir merkė juos vandenin. Mūsų paklaustos jos atsakė, kad paskui namuose jos padeda lapus už ikonų, ir šie visus metus joms padedantys nuo visokiu ligu bei nelaimių. Pakalbėj su žmonėmis sužinojome, kad pagal tradiciją jau daugelį amžių žmonės suvažiuoja čia iš visos apylinkės amždaug 20–30 km spinduliu. Visi laukė atvykstant šventiko, kuris jau kelinti metai iš eilės čia atlieka ežero vandens pašventinimo apeigas. Mes irgi labai norejome pamatyti tokias apeigas, bet šio jaudinančio įvykio nesulaukėme: mums dar reikėjo suspėti prie kitų objektų, tarp jų – ir i senajį Drucką.

Daugelio šventųjų ežerų pakrantėse archeologų aptikta pagoniškų šventyklių, pilkapių pėdsakų bei kultinių rieduliu. Viena iš tokų šventyklių ištirta ant „Švento“ (dabar *Доброе*) ežero kranto ties Chodosovičių kaimu Rogačevo rajone. Vidury šventyklos archeologai rado duobę nuo didelio stulpo, ant kurio stovėjės garbinamas stabas. Aplink duobę užfiksuota keturi lovio pavidalų įdubimai, kuriuose senovės žmonės degino ugnį ir sudėdavo aukas.

Baltarusijoje prie daugelio šventųjų ežerų esama ir aukštumų – kalnų ar kalnelių, irgi vadinamų „Šventais“. Antai ties Kaplancų kaimu Berezinsko rajone būta „Šven-

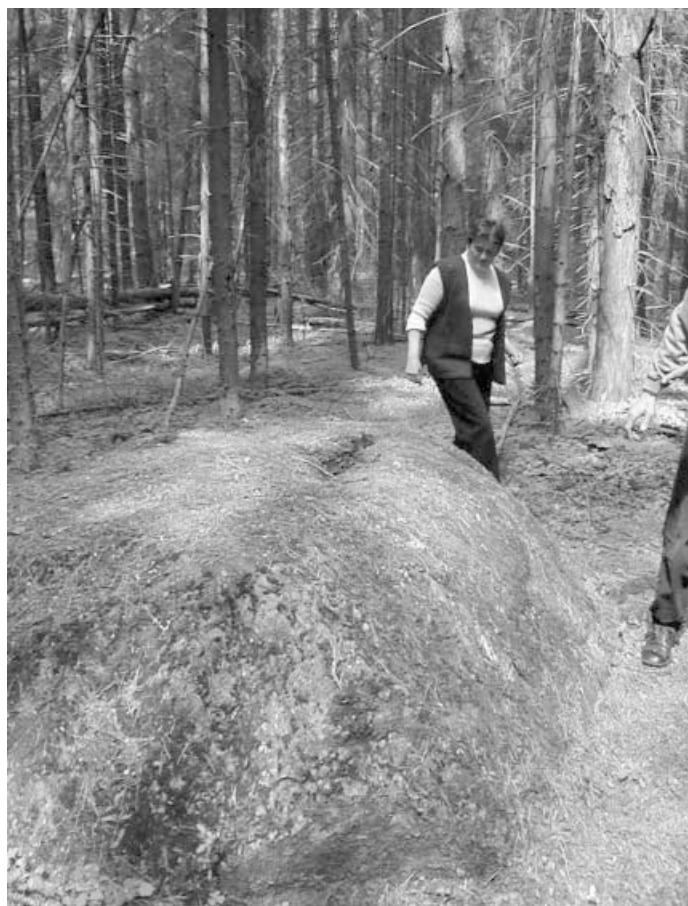
to ežero“ (*Святое Возера*), „Švento kalno“ (*Святая Гара*) ir upelio „Šventyčio“ (*Святыца*). Ties Strelkų kaimu Verchnedvinsko rajone esama „Švento ežero“ ir „Švento kalno“, ant kurio auga garbinama pušis, o netoli esate teka šventas šaltinis. Ant šio Švento kalno vietiniai žmonės nuo amžių šventė Kupoles.

Apipinti padavimais ir ežerai vardu „Kurčias“ (*Глызое*). Tokie ežerai būdingai turi antrą vardą – „Laukinis“ (*Дикое*). Apie „Kurčią“ („Laukinį“) ežerą netoli Červenio miesto (senasis pavadinimas – Igumenas) padavimas pasakoja esą ežero vietoje kitados būta pagoniškos šventyklos («*поганское болварище*»), kurioje susirinkdavo daugybė žmonių. Kartą pro šalį važiavo vienuolė igumenė (vienuolyno viršininkė) iš „Afonos kalno“. Ji įkalbėjo aplinkinius krikščionis šventyklos vietoje pastatyti vienuolyną. Taip ir tapo padaryta. Tačiau po kurio laiko vietiniai gyventojai vėl grįžo prie savo protėvių tikėjimo – pagonybės. Už tokią nuodėmę vienuolynas prasmege, ir atsiradės ežeras.

Apie „Kurčią“ („Laukinį“) ežerą ties Kaupinskių kaimu Diatlovo rajone esama padavimo esą Napoleonas Bonapartas traukdamas čia paskandino prisigrobtus turus. Naktimis iš ežero gelmės pasirodė vaiduoklis ir smaugės lobio ieškotojus, mėginančius ištrauktis jį iš vandens.

Po visą Baltarusiją išsibarstę ežerai vardu „Bedugnis“ arba „Bedugne“. Padavimai apie juos įvairūs, bet išskiria siužetas su kunigu. Tokiose legendose pasakoja, kaip kunigas, grįždamas iš ligonio, užsukęs į vienus namus pernaktoti. Šeimininkė nusprendė pavaišinti svečią ir iškepti kiaušinienę. Ji nuėjo kiaušinių ir pamatė, kad vieno trūkssta. Namuose niekuomet niekas nedingdavo, taigi šeimininkė ėmė plūstis su namiškiais. Kunigas nutraukė barnį, atsisakė vakarienės ir pasakė tenorės pailsėti. Jis atsigulė ant suolo po langu, o maldaknygę ir kryžių pasidėjo ant stalo. Auštant kažkas pabeldęs į langą ir liepęs kunigui nedelsiant keltis ir eiti. Ir taip tris kartus. Kunigas liepė savo vežikui kinkytį arklį, ir jie išvyko. Išvažiavus už kaimo, kunigas prisiminė ant stalo palikęs savo daiktus ir pasiuntė jų vežiką. Vėl privažiavęs kaimą vežikas pamatė, kad jo vietoje jau tyvuliuoja ežeras, o vidury plūduriuoja staliukas su maldaknyge ir kryžiumi. Žmogus prisiartino prie vandens, ir staliukas pats priplaukė prie kranto. Kai žmogus paėmė nuo jo daiktus, staliukas iškart nuskendo.

Baltarusijoje gana daug ežerų tokiais pavadinimais kaip *Багушаўка*, *Багданаўскае*, *Царкавіщча*, *Дзявоце*, *Бабіна*, *Ігрышча*, *Лысае*, *Янава*. Lepelsko rajono Kamenio kaime apie nedidelį ezerėli vardu „Mergelės“ esama padavimo kitados per ežerą ledų éjus marginas į Tris karalius (*Вадохрышча*) ir visas kartu paskendus. Esama ir tokų pavadinimų kaip *Валоје*, *Турвозера*, *Мядзведзъ*, *Лебедзъ*. Ties Orša apie vieną nedidelį ežerą pasakoja legenda esą tame gyvenęs slibinas Volotas. Jis mitęs gyvuliais ir žmonėmis. Žmonės

„Akmeninė Boba“ prie Dubianių k. Borisovo r.

ilgai grūmęsi su juo, bet niekaip nepajėgė nugalėti. Pagaliau atsiradės tokis *asūlak* (kariūnas), kuris užmušė slibiną ir sukapojo ji į tris dalis – galvą, liemenį ir uodegą. Kiekvienu daliui jis palaidojęs atskirame kape. Taip ant ežero kranto atsiradė pilkapių.

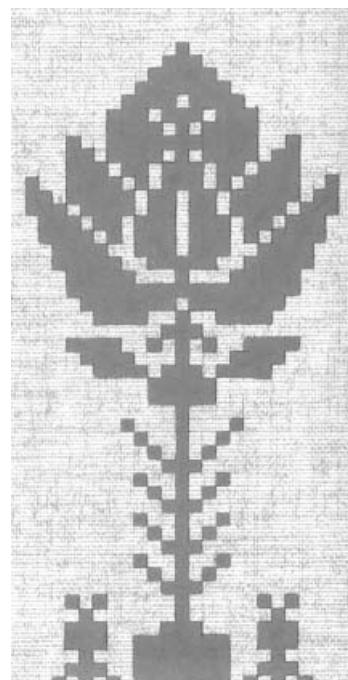
Daugelis ežerų turi tokius pavadinimus kaip *Княжае возера*, „Kunigaikščio ežeras”, *Княжанка*, „Kunigaikštystė”, *Княжына*, „Kunigaikštienė”. „Kunigaikščiu” vadintamas didžiausias Žitkovičių rajono ežeras Polesėje. Apie jį gausu padavimų. Pasak vieno iš jų, kažkuris iš Slucko kunigaikščių Olelkovičių émės neapkęsti savo jaunesniojo brolio ir įkalinęs jį pilyje, pastatytoje saloje vidury ežero. Per potvynį pilis sugriuvo, o kunigaikštis žuvo. Apie „Kunigaikščio” ežerą ties Babrušino kaimu Gluboko rajone padavimas byloja tame nuskendus kunigaikštį su savo arkliais. Nedidelis ežeras ties Druja Breslaujos rajone žinomas vardu *Ольжанка*. Pasak padavimo, kunigaikštienė Olga tame krikštijo liaudį.

Daug ežerų vadinti *Белае „Balatas”* ir *Чорнае „Juodas”*. Be to, paprastai jie yra visai šalia vienas kito. „*Baltuose*” ežeruose vanduo skaidrus, o „*Juoduose*” būdingai drumstas. Kai kurių „*Baltų*” ežerų vanduo laikomas gydomuoju. Taip pat esama ežerų tokiais vardais kaip *Ciniae „Melynas”* arba *Чырвонае „Raudonas”*.

Idomūs ir tokie hidronimai kaip *Чортава* *возера*, „*Velnio ežeras*”, *Чортава вока*, „*Velnio akis*”, *Волатава* *возера*, „*Voloto ežeras*”, *Язвезъ*, „*Jotvingis*”, *Ragnedzъ*, „*Rognedas*”, *Падкова*, „*Pasaga*”, *Дунай*, „*Dunojus*”, *Пагоня*, „*Vytis*”, *Бояричына*, „*Bajoriškės*”.

Apipintos padavimais ir legendinių ežerų salos. Apie ežerą prie Seno miesto pasakota jo salose gyvenus dvias. Geroji dvasia gyvenusi didžiojoje saloje, o piktoji dvasia – mažojoje. Bet paskui piktoji dvasia nugalėjusi gerąją ir atėmusi iš jos didžiąją salą. Šumilinsko rajono Gorodensko ežere, pasak padavimo, kitados didikai rengdavę pasilinksminimus ir užkasę ten daug visokių indų. Su Ezeriščės ežeru Gorodoko rajone Vitebsko srityje susijęs padavimas apie požemiuose paslėptus lobius. Pasakojaama ten už geležinių vartų gyvenus užkerėtą gražuoლę. Kart-kartėmis ji išeidavusi į paviršių kartu su dviem milžiniškais šunimis. Žmonėms ji nieko bloga nedariusi. Mergina pamiliusi žvejų Janušą Vechotką ir parodžiusi jam saloje didžiulį sidabro bei aukso lobį.

Iš visko, kas pasakyta, galima padaryti išvadą, kad ežerų garbinimas susijęs su vandens ir vaisingumo kultu. Vanduo liaudies pažiūrose yra vienas iš pagrindinių kosminių elementų (kartu su žeme, oru ir ugnimi). Baltarusių mitologijoje, kaip ir daugelyje kitų, vanduo siejamas su pa-

Stilizuotas Pasaulio medžio – jovaro atvaizdas, paimtas iš baltarusių liaudies siuvinėjimų.

saulėkūra, kur jis simbolizuoja chaosą. Ar ne todėl daugelyje baltarusių pada vimų bei legendų Dievas baudžia žmones už jų nuodėmės būtent vandeniu? Vanduo praryja žmogaus sutvarkytą erdvę – šventovę, kaimą, namus, karčemą ir t. t., taigi vėl stoja visuotinis chaosas.

Apvalantis vandens vaidmuo išreikštasis kalendorinėse apeigose. Velyku (*Вялікадня*, t. y. Didžiosios dienos – Didžiojo ketvirtadienio) pradžia bei pabaiga (*Купалле*) būdavo palydima ritualinio maudymosi arba apsistovimo apeigu (prisiminkime Chitimlios ežerą ties Šepelevičių kaimu).

Podraug vanduo – tai riba tarp „šio” ir „ano” pasauly, kelias į „kitą pasauly”, vėlių ir velnių buveinę, kas irgi paaiškinama vandens ryšiu su pirmynkščiu pirmapradžiu chaosu. Todėl šaltiniai bei ežerai Baltarusijoje garbinami nuo senų senovės.

LITERATŪRA:

1. Без-Корнилович М.О. Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии. - Санкт-Петербург, 1855.
2. Бяздонна багацце. - Мінск, 1990.
3. Вицьбіч Ю. Плыне з-пад Святое гары Неман. - Мінск, 1995.
4. Дрэва кахання: Легенды, паданні, сказы. - Мінск, 1980.
5. Казанович Е. Легенда о Святом озере в Белоруссии // Живая старина. - 1915-1916, вып. III, р. 273-276.
6. Легенды і паданні. - Мінск, 1983.
7. Лиховское озеро при м. Песках Волковысского уезда // Материалы по этнографии Гродненской губ. - Вильна, 1912, вып. II, р. 359-362.
8. Максимович Н.И. Днепр и его бассейн. - Киев, 1901.
9. Описание церквей и приходов Минской Епархии, составленное по официальным затребованиям от причтов. Сведениям. - Минск, 1879.
10. Сведения 1873 г. О городищах и курганах // Известия императорской археологической комиссии. - Санкт-Петербург, 1903, вып. V, р. 1-64.
11. Сементовский А.М. Белорусские древности. - Санкт-Петербург, 1890.
12. Труды Минского губернского статистического комитета: Историко-статистическое описание девятого уезда Минской губернии. - Минск, 1870, вып. I.

Iš rusų k. vertė Dainius RAZAUSKAS

FROM BELARUS

This issue provides the reader with two publications from Belarus. The public organization “Явар” is discussed by Irina Klimkovic in the first publication. The author starts with the review of the Society that was registered in 1999 with its aim being to cherish national consciousness, to educate young people, to explore and revitalise ethnographical and historical traditions, and with its body involving regional ethnographers, scientists and artists from various fields.

In the second publication the authors Liudmila Dučyc and Irina Klimkovič on the basis of the information from the field-work of the Society “Явар” gives a description of Byelorussian lakes the names of which are linked with the world “holy” as well as of legends about these lakes.

Tai fragmentas iš Vladimiro Bibichino, dirbančio Rusijos MA Filosofijos institute, knygos „Filosofijos kalba” (Язык философии. - Москва, 1993), kurioje mąstytojas aptaria seniai jam rūpimus minties ir žodžio, žodžio ir daikto, kalbos ir pažinimo, filosofijos ir religijos santykius. Šiu temų užjomazgų aptinkame jau 1974 m. paskelbtame V. Bibichino straipsnyje „Nāma” (rinkinyje Языковая практика и теория языка), kuriame gvildenama ir lyginama tikrinio vardo funkcijos Antikos ir vedinėje Indijos kultūrose. Daug metų V. Bibichinas vertė į rusų kalbą M. Heideggerį – 1993 m. išleista jo verstu šio filosofo straipsnių bei pasisakymų rinktinė „Laikas ir būtis” (Время и бытие).

„Filosofijos kalboje” apžvelgiama plačiausia minties panorama – nuo Heraklito, Sokrato, Platono iki Heideggerio, Wittgensteino, Gadamerio, Losevo, – ir taip, kad nuolat jauti ją gyvą čia ir dabar.

Kalba ir žinojimas

Vladimir BIBICHIN

Vieningos visuotinės kalbos – ne vienos iš kalbų, o kalbos kaip tokios – mīslę kiek atskleidžia vertimo triūsas. Kai *mokame* versti, puikiai suprantame, kad išversti apskritai neįmanoma. Atrodytų, vertimo negalimybė liudija visuotinę kalbą neegzistuojant ne tik garso, bet ir minties lygiu. Antra vertus, kai *nemokame* versti, t. y. nekeliam sau tikslų tobulai ir nuodugnai išversti, vertimas įvyksta savaimė (jei bent kiek mokame abi kalbas). Geriausiai ir lengviausiai verčiame, kai net nepastebime, ką darome. Antai skaitydami ar klausydami įvairiomis mums suprantamomis kalbomis apie mums įdomiausius dalykus, užmirštame, kokia būtent kalba apie tai perskaitėme ar išgirdome. Laisviausiai ir aiškiausiai verčia dvikalbiai vairai, apskritai nepastebintys leksikos ir paisantys tiktais prasmėmis. Versti jiems – tiesiog įtraukti kitą žmogų į įvyki, ir jokių keblumų nekyla. Tokiomis aplinkybėmis vertimas ne tik įmanomas, bet ir natūralus kaip pati kalba. Vieninga visuotinė kalba reiškiasi *tokiu* vertimu.

Vertimą pradedame suvokti kaip neįmanomybę susidurę su „kalbos barjeru”. Šis barjeras atsiranda kaskart, kai kalba virsta žinojimo objektu. Kalba, tapusi žinojimo objektu, nustoja buvusi savimi; vertimas tokiu atveju tam-pa intelektine operacija, atliekama su tekstu. Vertimas, galimas ir būtinės, siekiant įtraukti kitą į įvyki, tampa neįmanomas kaip intelektinė operacija.

Kodėl kalba nustoja buvusi savimi, kai tampa žinojimo objektu? P. A. Čaadajevas rašo: „Filosofinių metodų nepakankamumas ypač išryškėja etnografiškai tiriant kalbas. Argi ne akivaizdu, kad nei stebėjimas, nei analizė, nei indukcija nė kiek neprisidėjo kuriant šiuos didingus žmogaus proto įrankius? Niekas negali pasakyti, kaip tauta sukūrė savo kalbą. Tačiau neabejotina, kad tikrai ne tais būdais, kurių griebiamės savo loginėse konstrukcijose”.¹ Mėginiamas išmokti kalbą „būdais”, kurių griebiamės savo „loginėse konstrukcijose”, t. y. iprasto racionalaus paži-

nimo priemonėmis, prasilenka su savo objektu. Kalba išsprūsta iš šitų „būdų”. Ji sukurta kitais „būdais”, kurių mes nežinome, nors ir niekad nesiskiriame su kalba.

Užuot greitai susidoroję su kalbos apibrėžimu ir perėj prie filosofijos kalbos, mes vis giliau klimpstame į pačią kalbą. O tai reiškia, kad įsivėlėme į esminius dalykus. Jei dabar paprasčiausiai privalome išsikapstyti iš ten, kur įklimpome, tai turėtų veikiau išlaissinti nei slėgti. Jei mėgindami kalbą suvokti tik susipainiojome, vadinasi, jau nebesame pavojingoje tušumoje. Painiava, į kurią mus įvėlė kalba, rodo, kad ji nepaklūsta įprastam supratimui. Teisingai elgiamės, paskubom nesugrūsdami kalbos į kokią apibrėžimą.

Tačiau ar gali būti, kad kalba, leidžianti mums suprasti viską, ką suprantame, pati nesileistų suprantama? Išties veikiau taisyklė nei išimtis yra tai, kad terpė, kurioje matome viską, ką matome, pati lieka nematoma. Prisiminkime skaičius. Néra nieko natūralesnio už operacijas su skaičiais, tačiau kaskart paméginę skaičių apibrėžti, gauname tik tautologijas; kiekvienas skaičiaus apibrėžimas vienaip ar kitaip gražina mus prie paties skaičiaus arba juo grindžiamų sąvokų – ritmo, mato, tvarkos, eilės, serijos, skaičiavimo, dydžio. Griežtai kalbant, skaičiaus apibrėžimo neturi nei matematika, nei filosofija. Skaičius apibrėžiamas per dydį, kiekj ir skaičiavimą, kurie savo ruožtu apibrėžiami vieni per kitus ir galiausiai per skaičių. Ginčydamasis su R. Dedekindu ir G. Cantoru, kalbėjusiais apie principinį skaičiaus neapibrėžiamumą, G. Frege tikėjosi ištrūkti iš užburto rato pavadindamas skaičių „visų vienodo elementų skaičiaus klasių klase” ir apibrėždamas „vienodo elementų skaičiaus klasses” ne aritmetikos, o logikos priemonėmis: tai klasės, tarp kurių elementų egzistuoja abipus vienareikšmis atvaizdis, t. y. toks, kai vienos klasės elementai kitos klasės elementams priskiriomi be dviprasmybių. Tačiau tenka paklausti, kas yra

pats „klasės elementas” ir ar galima jį apibrėžti, apeinant skaičių? Ką jau kalbėti apie tai, kad tariamai gryna loginė „abipus vienareikšmio atvaizdžio” koncepcija apima pirmapradžio skaičiaus – vieneto – sąvoką! Tad šitaip apibrėždamas skaičių G. Frege anaipolt neišvengė, kaip ir jo pirmakai, skaičiaus apibrėžimo per skaičiavimą.

Tautologijos pačios savaime nėra bėda. Daiktų pradmenys nesiduoda apibrėžiami. Bėda – kai nesugebame ar atsisakome matyti tautologiją ten, kur ji neišvengiamai yra. Padėtis, kai terpė, kurioje ir per kurią ką nors pažistame, pati lieka nepažini, ne tik įmanoma, bet ir būtina, norint pasiekti tikro pažinimo, vedančio prie pačių daiktų. Jei pažinimo terpė pati būtų pažini, t. y. reikalautų pažinimo, ji liautusi buvusi skaidri.

Ar kalboje slypi žinojimas? Slypi, ir įvairiai lygiais, nuo garsų mėgdžiojimo ir etimologijos iki sisteminės, turtingiausios ir atspariausios, įprastos žodžio reikšmės, į kurią įaugame nuo mažens (sisteminės, kadangi žodis visada susijęs su kitais žodžiais ir vienaip ar kitaip visad juos mena). Tačiau reikšmė, tvirtai ir daugeliu sluoksniu slypinti kiekvienam žodyje, turi keistą statusą, kuris reikalauja paaškinimų.

Iš tikrujų ženklas neišvengiamai susijęs su žinojimu: juk vien tam, kad būtų ženklas, žodis reikalauja žinoti, kad jis – ženklas. Tad atrodo, kad žinojimas netgi užbėga ženklui už akių. Tik įsitikinę, kad mūsų suvokiamai pavidalai yra ženklai, galime priskirti jiems reikšmę. Tačiau atkreipsime dėmesį: jau šio pirminio žinojimo apie ženklą (kad mūsų suvokiamam pavidalui priskirtina kalbinio ženklo reikšmė) nieku būdu negalima kildinti iš paties pavidalo, jis nepriklauso jam. Ne ženkelio pavidalas savame ar savimi teikia ženklui reikšmę; kaip tik priešingai, ženklas atsiranda tik tada, kai tam tikras matomas, girdimas ar kitaip mūsų suvokiamas pavidalas prisipildo reikšmės, priklausančios ne šiam pavidalui, o įvykiui.

Jei žinojimas, kad ženklas yra ženklas, užbėga už akių ženklui ir neišgaunamas iš jo paties – t. y. jei pavidalas netampa ženklu, kol nepripildomas įvykio reikšmingumu, – ar priklausomybė nuo reikšmingumo apskritai neišplinta, apimdamas viską, kas glūdi ženkle? Ką iš tikrujų suprantame, suprasdami ženklą? Jis pati? Situacija? Jis ir situaciją kartu?

Tarkim, žmogus iš tolo mums moja. Žmoguje mums viskas reikšminga, pradedant paprastu jo buvimu čia. Kitas dalykas – to, kas reikšminga, reikšmė. Anaipolt nebūtinai ji mums iš karto suprantama. Galime dvejotis, ar paramytas gestas reiškia besiartinančią audrą, kvietimą „pažiūrėkite, kaip aplink gražu”, konstatavimą „viskas klostosi taip, kad blogiau neįmanoma” ar dar ką nors. Be to, konkretiai šiam gestui galime nepriskirti ir jokios reikšmės. Prieš klausiant, kaip įvyksta ženkelio, kurio reikšmė dar neapibrėžta, supratimas, reikia nuspresti, ar būtinai ženklą tas supratimas lydi. Veikiausiai vis dėlto ne. Žen-

klas nesusijęs su supratimu kaip priežastis su padariniu. Ženklo gali nelydėti nei supratimas, nei netgi mėginimas suprasti. Jei vis dėlto toks mėginimas nutiko, tai jis vėlgi yra ne paties ženklo, o mūsų susidomėjimo juo padarinys. Ir reikšmingumą ar ne, ir pasirinkimą paméginti ženklą suprasti ar ne, lemia ne ženklas, o įvykis.

Galiausiai ženklo supratimas anaipolt nėra nei jo struktūros, nei jo prigimties ar pavidalo ypatybų suvokimas. Sakydami „ženklo supratimas” turime omeny anaipolt ne jo supratimą kaip štai šio konkretaus daikto, tokio štai pavidalo. „Suprasti daiktą” – tai idėmiai įsižiūrėti į jį ir išvysti, koks jis iš tikrujų yra. Priešingai, ženklą pradedame suprasti tada, kai liaujamės koncentravęsi į jo pavidalą (kaip kad greitai skaitydami „ryjame” žodžius) ir pradedame matyti anapus jo – tai, ką jis nurodo; kai žiūrime jau net nebe į ženklą, o nukreipiame žvilgsnį nuo jo kažkur kitur.

Galima paprieštarauti: stengdamiesi „suprasti daiktą” juk irgi nustojame matyti tik jo paviršių – įsistebime į jo esmę. Daikto esmę nurodo ir ženklas. Todėl daikto vardas yra pats daiktas. Rusų „vardo šlovintojai” (P. Florenskis, A. Losevas, tėvas S. Bulgakovas) teigia: Dievo vardas yra Dievas. Dievas yra Savo varde. Analogiskai kiekvienas daiktas yra savo varde tokiu mastu, kad tenka paklausti, ar jis apskritai esti kitaip nei varde. Daiktas arba išvis esti per savo vardą, arba vardas yra antspaudas, patvirtinantis daikto buvimą. Tad, regis, anaipolt nenusigręžiaime nuo žodžio atsigréždam i daiktą, jeigu jau žodis – paties daikto nešama žinia ar net jo būtis pasaulyje. Išeitų, žodis arba apskritai nėra ženklas, arba tai toks ženklas, kuris nurodo pats save ir pats pasirodo esąs tai, ką nurodo. Daiktas reikšmingas tuo, kad jis yra, o yra jis visai ne be žodžio.

Užuot toliau sekę šią minties giją, susimąstykime apie tai, kas darosi. Mes blaškomės, tai visiškai atskirdami ženklą ir daiktą, tai sutapatindami vardą ir daiktą. Kodėl ženklas rodosi kartu ir visai nesavarankiškas, ir daikto dalis; ir nukreipiantis į kitą, ir sutelkiantis dėmesį į save? Su kuo gi mes čia susidürėme? Ar neužtikome pėdsakų kažko ypatingo, su kuo susidurti visai nebuvoome pasirengę?

Ženklo savybę nurodyti patį save ir bet kokį daiktą, būti skaidriu daiktui, iškelti bet kokį daiktą į būties sritį, sutapti su juo jo regimybėje ir esmėje, paversti daiktą savimi, būti daikto kitu, nukreipiant nuo savęs į daiktą, – pavadinsime ženklo visagalybe. Ne ta prasme, kad ženklas pasižymi kažkokia visagalybe, o ta, kad pats ženklas tam tikru būdu ir yra visagalybė. Visagalybė reiškia sugebėjimą atsirasti iš nieko. Ženklas atsiranda iš nieko, nes bet koks daiktas, bet koks gestas (garsas irgi yra „gestas”) ir net jų nebuvinas gali būti ženklas.

Dabar reikia ryžtingai parodyti vietą sąmonėi, jau seniai reiškiančiai savo teises į ženklą. Mat, pasak jos, reikšmingumą daiktams priskirianti kaip tik ji, mūsų sąmonė,

kaip tik ji ištraukianti daiktus iš „indiferentiškumo rezervo” ir suteikianti jiems prasmę visai taip, kaip projektorius, apšviečiantis atskirus objektus. Tarsi nebūtų reikšmingas pats pasaulis arba išvis nebūtų pasaulio iki mūsų sąmonės ir be jos; tarsi sąmonė galėtų išpešti iš savęs ir apdovanoti pasaulį reikšmingumu, nesutikusi nieko reikšmingo gatvėje. Kildinti reikšmingumą iš sąmonės akto, tariamai suteikiančio daiktams prasmę, reiškia vengti atsakomybės prasmei, kuri tiesiog *yra* ir nelaukia, kad sąmonė ją sankcionuotų atskiru aktu. Atliepti šią prasmę sąmonei reikštų atsisveikinti su savo karališka padėtimi daiktų šerdyje. Sąmonės pretenzija laikyti save instancija, apdovanojančia reikšmingumu ir kuriančia ženklus, nešokiruoja kaip absurdas tik todėl, kad pirmiau apkurtina tokio pareiškimo didingumu. Sunku patikėti, kad blefas gali būti toks didingas. Netelpa į galvą, kad už šio blefo gali būti tuščiausia tuštuma. Naiviai suteikiame sąmonei avansą: gal ji ne veltui tiek daug imasi, gal dar parodys savo galybę, pavyzdžiu, integruodamas i kažkokią „planetinę sąmonę”; arba, pasitelkusi jogą, prisijungdama prie „antsąmonės”; arba dar kokiu nors triuku įaudrinusi save iki „noosferos”.

Natūrali kalba natūrali yra ne todėl, kad įgimta mums iš prigimties: kad būtų kalba, jai nereikia pildyti kažkokiu išankstinių sąlygų. Jai „natūralu” būti kalba; žodis reiškia, užsimena, nurodo bei nukreipia ir be išankstinių kažkieno susitarimų. Mes nesitariame žodžiuose girdēti, ką juose girdime. Peržengti priimtą reikšmę trukdo paprotys. O paprotys – visai kas kita nei sąmonės aktas, sąlygišumas ar susitarimas.

Žinoma, susitarimas paproti gali laikinai išstumti. Natūrali kalba išplaunama, kaip išplaunamas ir išpustomas humusas. Ištisi žodyno laukai įgauna sąlyginį ženklų pobūdį. Iš žodžių išstumiama jų įprasta, nesumeistrauta reikšmė; ideologinė sąmonė priskiria žodžiams naujas reikšmes. Tačiau žodis visada prieinasi spaudimui, nors kaskart, sąmonei atsinaujinant, perdirbtį i sąlyginus ženklus iš esmės planuojama visą žodyną. Igvydinti ši ketinimą kaskart sutrukdo tai, kad ideologinė sąmonė, kuriai niekada nepakanka energijos užbaigtį savo iniciatyvas, yra skystablaudė.

Štai kokia ženklo savybė neleidžia paversti jo sąlygiui: ženklo supratimo nediktuoja pats ženklas, jis neišplaukia iš ženklo kaip padarinys iš priežasties. Antra vertus, natūralios kalbos išplovimas, pavertimas terminų sistema, jos atsižadėjimas, kai ji nepasiduoda manipuliacijoms, – irgi procesas, kurio neįmanoma sustabdyti susitarimui. Kalba yra tokia natūrali, kad negalima net susitarti laikytis įprastos žodžio reikšmės. Atsisakius žodžio „Rusija”, šis to nepastebėjo ir tėsė savo egzistavimą kartu su jo žymima esybe. Priskyrus šiam žodžiui sąlyginę ideologinę reikšmę, jis toliau neoficialiai gyveno su pakeista reikšme. Tačiau jei dabar jam oficialiai nurodys grįžti prie

senosios reikšmės, jis jau iš pašaknių taps sąlyginiu ženklu ir nustos „natūraliai” reikšti tai, ką reiškia, nes kaskart su ideologine sąmone teks derinti, ar iš tikrujų prasmė, kuria ketiname pavartoti šį žodį, yra būtent „iprassta”, „priimta” prasmė. Kai sąmonė ima prižiūrėti, kad žodis būtų vartojamas būtent savo natūralia, įprasta prasmė, kalbai nebelieka vienos. Natūrali, taigi gimtoji kalba *nežino*, kokia ji turi būti: ji tiesiog yra tokia, kokia yra.

Žodžių perdirbimas į sąlyginius ženklus iš esmės vyksta tada, kai sąmonė paverčia svetimą kalbą pažinimo objektu. Tad kalbos barjeras vertėjui – ne tiek svetimos kalbos nežinojimas, kiek, priešingai, jos *pažinimas*, t. y. jos natūralaus statuso atsižadėjimas. Kalba, tampanti pažinimo objektu, išsprūsta. Kalbos *pažinimas* palieka mus už jos slenksčio.

Tipiškas pedagoginio priekabiaivimo pavyzdys – klaušimas, „ar mes pažiustumė savo gimtąją kalbą”. Dingsčių gėdytis laukiamo atsakymo („nepažiustumė”) yra daug mažiau nei įtaria specialistai pedagogai. Toks atsakymas, šiaip ar taip, teisingas: gimtosios kalbos *nepažiustumė*. Mes ja kalbame. Juk nesakome, kad vaikas „pažino” gimtąją kalbą, jis tiesiog ja prakalbo. Prie atsakymo „gimtosios kalbos *nepažiustumė*” derėtų stabtelėti su juo susitaikius. Išvedant moralą („padarykite gimtąją kalbą savo pažinimo objektu”), iš karto elgiamasi taip, tarsi būtų nuspresta ir nustatyta, kad gimtosios kalbos dirva – ne pati mūsų esmė, o tik mūsų žinojimas, mūsų sąmonė. Už šio raginimo slypi sąmonės, tariamai disponuojančios kalba, savikliauva. Nesuvokiant, kad gimtosios kalbos iš tikrujų *nepažiustumė*, atsiveria tiesus kelias „neraštingumo likvidavimo” strategijai. „Neraštingumo likvidavimas” – tai pirmiausia kalbos politika, nuostata pajungti kalbą sąmonei. Dar negreit „neraštingumo likvidavimas” iš tikrujų ko nors išmokys žmogų, tačiau nuo pirmų žingsnių jis palaužia pasitikėjimą natūralia kalba. Perejus prie taisyklemis nustatyto kalbos, sąmonei atrodo, kad ji įvaldė universalų įrankį, kuriuo nuostabiai lengvai operuoja. Jai apmaudu, kad masės nepasirengusios ir blogai suvokia universalizmo diskursą. „Teisingos” kalbos strategijai masių lygis visada pasirodo besas fatališkai žemas. Tačiau tas „žemas” lygis atveria šansą susitikti su pačia kalba. O žinojimas, kuris nežino, kad gali būti žemiau nežinojimo, tik trukdo patirti kalbą tokią, kokia ji yra.

Kalba nėra pažinimo objektas, ir įsikūrusi ji visai ne sąmonėje. Užsienio kalbos *pažinimas* pastato tarp mūsų ir jos neperžengiamą kalbos barjerą, dėl kurio užsienio kalba (*иностранный язык*) nenustoja buvusi keista (*странный*). Atitinkamai keista tampa vertimo kalba.

Žinoma, paika būtų mokytis užsienio kalbos miegant. Tačiau idėja mokytis kalbos miegant kaip tik savo absurdumui atsveria kitą idėją – kalbos kaip pažinimo, išmokymo objekto idėją; ji parodo, kad mokytis kalbos nėra taip paprasta; kad „mokymasis” šiuo atveju yra kažkas

ypatinga. Už idėjos mokytis kalbos miegant kaip tik ir slypi tresa, kad kalba nera pažinimo ir žinojimo dalykas.

Įsiskaitykime į Čaadajevą: „Filosofinių metodų nepakankamumas ypač išryškėja etnografiškai tiriant kalbas. Argi ne akivaizdu, kad nei stebėjimas, nei analizė, nei indukcija nė kiek neprisidėjo kuriant šiuos didingus žmogaus proto įrankius? Niekas negali pasakyti, kaip tauta sukūrė savo kalbą. Tačiau neabejotina, kad tikrai ne tais būdais, kuriu griebiamės savo loginėse konstrukcijose”.

Beveik kiekvienas sutiks, kad kalba nera loginė konstrukcija. Tačiau kodėl „nei stebėjimas, nei analizė, nei indukcija” neprisidėjo kuriant kalbas? Juk žavimės žodžio „taiklumu”, būtent „liaudies” žodžio, apie kurį pirmiausia ir kalba Čaadajevas. Atrodytų, taiklumas reikalauja pastabumo, taigi – stebėjimo. O Čaadajevas pabrėžia: „nei stebėjimas, nei analizė... nė kiek neprisidėjo”. Iš kur taiklumas be stebėjimo?

Mes visada pasiruošę patogiai atskiratytis sutrikimo, kurį mums sukelia mąstytojas. Matyt, Čaadajevas kažką teisingai „užčiuopė” kalbos stichijoje, tačiau pernelyg „įsi-jautė”, savo mintį privedė iki „kraštutinumo” ir ēmė pats sau „prieštarauti”. Ką gi, tyrinėtojo pareiga „atskleisti” mąstytojų „prieštaravimus”. Kažkodėl dažniausiai sau prieštarauja kaip tik didieji mąstytojai. Jų minties užmojis neapsaugo nuo nenuoseklumo. Užtat jų sekėjai, istoriografai, visada pakankamai ižvalgūs, kad paaškintų, kas „lémē prieštaravimus”. Mąstytojui atleistinas jo azartas. Tyrinėtojas privalo būti kritiškas ir neįsijausti.

Antai akivaizdus prieštaravimas: argi galima teigti, kad stebėjimas „nė kiek” neprisidėjo kuriant kalbą – žmogaus proto įrankį? Ar vis dėlto surizikuosime drauge su Platono patikėti, kad *eikòs sophòn ándra mè lèrein* – didelio proto žmogus vargu ar nusikalbės. Čaadajevu protui būdingi lokio gniaužtai; jis retai tik slysta daiktų paviršiumi. Šie gniaužtai gal ne itin virkūs, tačiau tvirti – vieną mintį visada nuosekliai sekā kita.

Stebėjimas. Kokia prasme jis prisideda kuriant žodį? Šnekamojoje rusų kalboje galima išgirsti: *непрёдсказу́й кости „judink kaulus”*, t. y. „eik greičiau”. *Волочить кости свои „vilksti savo kaulus”*, pasak Vladimiro Dalio žodyno, reiškia „karšti, būti paliegusiam, sunkiai paeiti”, t. y. tą patį, kaip ir „vilksti kojas”. Tačiau ar stebėjimas paverčia kojas kaulais? Dar vienas pavyzdys: šnekamojoje kalboje žodis *дромъ* reiškia ir „dirti, draskyti, plėsti”, ir „sprukti”. Ar stebėjimas parodė, kad sprukimas panasus į draskymą, plėšymą? Vieną iš žodžio *познатъ „pažinti”* reikšmių tas pats V. Dalis aiškina pavyzdžiu: „Adomas pažino Ievą, savo žmoną, ir pradėjės pagimdė Kainą”. Ar stebėjimas leido suprasti, kad pažinimas panasus į pradėjimą, gimdymą?

Nereikia manyti, kad toks sąvokų ryšys („kojos” – „kaulai”; „plėšyti” – „sprukti”; „pažinti” – „pagimdyti”) atsitiktinis. Tai, kas atrodo tesą keistenybė, atsitiktinis šne-

kamas ar net vulgarus reikšmės poslinkis, perkėlimas, metafora, iš tikrujų kartojasi įvairiose kalbose, neretai ir literatūrinėje kalboje, ne tik šnekamojoje. Vokiečių kalboje *das Bein* reiškia ir „koja”, ir „kaulas”. Senovės graikų *drapetēs* reiškia ir „bégantis”, ir „purus” – vėlgi „bégimo” ir „suirimo į dalis” sasaja. Lenkų *rychły „greitas”* etimologiskai atitinka rusų *рыхлый „purus, padrikas, ištisžes”*, ir abu žodžiai susiję su mūsiškiu *pyuuumъ „griauti, ardyti”*. Lietuvių *mukti* reiškia ir „luptis, nertis, tižti”, ir „greit bėgti, sprukti”. Anglu šnekamojoje kalboje *tear away* reiškia ir „atplėsti”, ir „greitai nubėgti”. Vokiečių vulgarusis *abhauen* – ir „atkirsti”, ir „nubėgti”. Totorių *čabu* – ir „pjauti, kapoti”, ir „šuoliuoti, bėgti”; *kitu* – ir „atskelti”, ir „išeiti, pabėgti”; japonų *kakeru* – ir „nutrūkti” ar „būti nulaužtam”, ir „bėgti, šuoliuoti”. Panašiai žodis *знамъ „zinoti”* bei jam giminingsi kitose indoeuropiečių kalbose yra neatskiriamai persipynę su žodžiais, reiškiančiais „gimti”, kaip kad graikų *gignomai „gimstu”* ir *gignōsko „pažištu”*.

Panašūs dalykai kelia nuostabą. Justi, kad čia kažkas slypi. Tačiau sunku apibūdinti, kas būtent. Visai ne stebėjimui būdingas sutelktas dėmesys, analizė, dalyko esmės ižvalga. Užčiuopta kažkas kita, kažkas gal nepalyginti gilesnio, nei įmanoma įdėmiausiai stebint, bet kartu ir kažkas kur kas skydesnio, pasklidusio prasmių ratilais. Gal „draskyti” reiškia „bėgti” todėl, kad staigiai plėšiant išsilaksto atplaišos, kaip kad skaldant – skiedros? Arba gal pats pabėgimas – tai tarsi suirimasis, subyrėjimas tos grupės, kuri buvo vieninga, kol kažkas nepradėjo bėgti? Arba kitaip: bégantysis tarsi nera vientisas, susitelkės ir šia prasme „subyra”, atsišveikina su buvusia sutelkta rimtimi? Arba bėgimas numano grėsmę, sukrėtimą, tolygios daiktų eigos griūtį – beje, rusų žodis *без „bėgimas”* yra giminings graikų *phebomai „bėgu išsigandęs”* ir *phobos „baimė”*. Ar veikiau visas šias prasmes sulydo kažkokia keista draskymo ir bėgimo jungtis?

Aišku viena: to, kas atsiveria žodžio prasmėje, nepavyksta racionalizuoti, susieti su vienareikšmiu stebėjimu; antra vertus, negalima tokią dalyką ir paprasčiausiai nepaisyti kaip atsitiktinių. Nesusimąstydamis pralekiam virš kalbos bedugnių. Kiekviena bedugnė pradžioje atrodo skaidri, tačiau dugno nematyti, ir skaidruma greitai apniunka.

Kojos-kaulai, plėšymas-bėgimas, žinojimas-gimimas. Tokius kalbos mezgamus ryšius pavadinti liaudies ižvalgos padariniu reikštū nematyti, kokie iki siaubo bedugniai, ižūlūs šie ryšiai. Paslaptingu, netikėtū jų šuolių neapima nei „ižvalga”, nei „meninio vaizdo” ar „poetinės metaforos” įvaizdžiai.

Galva įvairiose kalbose vadinama puodu, puodyne. Prancūzų *tête „galva”* – nuo lotynų *testa „kaušelis”*, panašiai kaip vokiečių *der Kopf „galva”* pradžioje reiškė „taurė”. Ar reikia ižvalgos, kad galvą pavadintum puodu?

Kojos-kaulai, galva-puodas. Galima būtų įtarti juodąjį humorą, niūrų nihilistinį požiūrį į žmogų, jei kaip tik šiuo sąvokų ryšys tvarkingai nesikartotu iš kalbos į kalbą. Rusų *голова „галва”* etimologija nėra išaiškinta vienareikšmiškai, tačiau šis žodis skambesiui, ritmu ir metru mišlingai panašus į žodžius rus. *коро́б „крайтё, дёзё”*, *чепен „кау́шас”*, gr. *kypellon* „indas, bokalas”, lot. *gubellus* „indas”, vok. vid. aukšt. *kubbel*, vėlgi kažoks „indas”. Žinoma, į sasają „galva-puodas” galime numoti ranka kaip į grubų, palaidą pokštą arba kaip į priminimą to niūraus faktą, jog kadaise kaukolės kaušas buvo naudojamas kaip dubenelis; net vienas šiuolaikinis poetas yra pasakęs: „Aš gėriau iš tėvo kaukolės”. Tačiau atsižvelgiant į ši istorinį faktą, natūralu būtų tikėtis, kad indai bus vadinami galvomis, o ne priešingai; vadinti galvą puodu reiškia iš anksto laikyti ją būsimo virtuvės rakando pusfabrikačiu. Manydami, kad ryšys „galva-puodas” yra stebėjimo padarinys – pavyzdžiui, stebėjimo, kad iš galvų gaminami dubenėliai – niekaip neatsikratysime išpūdžio tokį „stebėjimą” esant niūriai trivialų. Be to, nepastebėsime visiškai kitos šio ryšio ypatybės: jo panašumo į sapno vaizdinius. Nuo tokių vaizdinių visad sklinda bent keletas prasmės spin-duliu. Iš tikrujų galva yra puodas toli gražu ne vien dėl išorinio panašumo, bet pirmiausia dėl to, kad ji *verda*. Išsimokslinusi sąmonė linkusi numoti ranka į prastuolišką pasakymą apie supratinę žmogų *комелок варум* „puodynė verda” kaip į grubiai pažeminantį kilnų mąstymo sugebėjimą; ji pasakys kitaip: žmogaus protas apdoroja žalius tikrovės išpūdžius. Tačiau kas gi yra „žalio apdorojimas”, jei ne virimas? Iš antropologijos ir etnografijos sužinome, kaip į žmogiškąją tikrovę įaugęs skirtumas tarp „žalio” ir „virto”. Tam tikra itin svarbia prasme visa kultūra – tai „žalio pavertimas virtu”. Visame gyvūnijos pasaulyje „verda” tik žmogus. Iš pažiūros grubus „galvos-puodo” ryšys ižūliai ir negrižtamai išskuria pačiamē žmogaus vaizdinių apie kultūrą, apie sąmonės darbą apdorojant tikrovę, centre.

Maža to. Galva-puodas – koks puodas? Ne tik tas, kuriamo verdama, bet ir puodelis, iš kurio geriama, pirmiausia, – svaigalus per puotą. „Bokalas”, nuo graikų *baukalē* – dar vienas triskiemenis žodis, vargu ar atsitiktinai panašus į žodį *голова* (triskiemiams žodžiams metatezė yra veikiau taisykлē nei išimtis: antai mūsiškė *гирлянда* „girlianda” – ispaniškai *hirnalda*; *муравей* „skruzdėlė” – lotyniškai *formica*, senovės indų *vamra*, senovės islandų *maurr* [m-v-r]. Žodžių *голова* ir *бокал* giminystė telieka hipoteze; pakanka to, kad lotynų *testa* – ne tik „puodas”, bet ir „taurė”. Suprantama, jog kaip tik iracionalus meta-tezės atvejis labai riboja mokslinės etimologinės analizės galimybes. Vis dėlto nėra pagrindo nekreipti dėmesio į tai, kad kalbai tarsi „perdaug” trijų skiemenu vienoje šaknyje ir ji nustoją stebėjusi jų tvarką). Tad galvą-puodą, galvą-taurę persmelkia nauja prasmė: galva – šventas in-

das arba indas su svaiginamuoju gérimu, kaip ir protas – būtent toji žmogaus dalis, kuri pajėgi ekstazei, pakylėtai beprotybei.

Ar iš tikrujų visa tai glūdi žodyje *голова*? Besišakojantis prasmės labirintas mirguliuoja kaip sapne. Žinoma, tas pats žodis turi ir kitų mišlių, ir nereikėtų labai stebėtis, jei paaiškėtų, kad žodis *человек „žmogus”*, kurio etimologija irgi nėra aiški, prieistorėje buvo susijęs su *голова*, jei tik žmonės buvo skaičiuojami „galvomis”². Žinoma, tai tik miglotas spėjimas; į miglas neišvengiamai panyrame vos žengtelėjė į žodžio istoriją.

O ir tada, kai nustojo girdėti žodžio obertonus, ta pati minties eiga ilgainiui vėl, nepriklausomai nuo senojo žodyje išlikusio pėdsako, atkuria makabriškas sasajas „kojos-kaulai”, „galva-puodas”, kai tarsi košmaro sapne ar rentgeno nuotraukoje žmogus iš anksto pasirodo kaip skeletas. Antai vienas prancūzų autorius, siekdamas išreikšti nuolankumą bei nugalėti savo išdidę Aš, nusprendė elgtis taip, tarsi jau būtų miręs ir tik per kažkokį stebuklą pasilikęs tarp žmonių. Mégindamas neprarasti tokios savivokos, jis vadino save *le petit crâne „kaukolyté”*.

„Žmogus-galva-kaukolyté” – ne tiek sąmoningas stebėjimas, kiek įkyrus, nevienareikšmis vaizdinys iš sapnų stichijos. Kaip kalba nėra stebėjimo ar „poetizavimo” rezultatas, taip ji nėra ir analizės, juolab indukcijos padarinys. Kalba tik iš pirmo žvilgsnio atrodo esanti daiktų klasifikacija pagal gimines, skaičius ir t. t. Ši klasifikacija sumanya tarsi užsimojant kur kas plačiau, iš anksto apimant klasifikuojančiais kalbos įrankiais ir tai, ko dar nėra. Tačiau tvarkydama kalba iš tikrujų teatlieka sutvarkymo gestą, užmojį, savo ryžtu ir nerezultatyvumu vėl primenantį sapno gestą. Antai sapne bėgame taip ir nepajudėdami iš vienos ir susidorojame su priešu, o jis lieka gyvas ir sveikas. Kalbos atliekami sutvarkymai téra salyginis žaidimas, akivaizdžiai nieko nesutvarkantis ir net tarsi pabrėžiantis savo salygišką pobūdį, tarsi tyčia tam, kad niekas jo nepalaikytų tikru sutvarkymu, po kurio nebeprireiks kito, tikrojo. Kalba niekada ir niekuo nesuriša mums rankų, ne-trukdo greta kalbinės klasifikacijos ir nepriklausomai nuo jos atligli bet kokią kitą. Atrodytų, kas gali būti paprasčiau už klasifikaciją pagal gimines, juolab asmenis ar skaičius. Tačiau kalba ne tik neatlieka šios paprasčiausios klasifikacijos iki galo, bet ir tarsi tyčia ją nutraukia. *Эта рыба самец „си ювис – патинелис”*: *рыба* – moteriškos, *самец* – vyriškos giminių. *В пруду плавала рыба „твенкыне плакиоjo ювис”* arba „žuvys” – neaišku, viena ar daugiau žuvų plaukijoje tvenkinyje. Atrodytų, pradėjus klasifikuo- ti pagal požymį „vienas – daug”, reikėtų eiti iki galo, tačiau kalba tarsi tyčia nutraukia šią klasifikaciją. Apie antrą asmenį galima pasakyti: *Jis, mat, nesupranta!* Apie pirmąjį irgi: *Tiesiog nežinai, ką daryti.*

Giminė, skaičius, asmuo kalboje – ne tikri giminė, skaičius, asmuo. Jie kalbiniai, žaidybiniai, salygiški, tai sapno

giminė, skaičius, asmuo. Čaadajevas teisus: čia nekvepia tikrovės analize, atsakingu griežtu apibendrinimu. Tai tik platus visuotinio sutvarkymo gestas, tarsi tuo pat išpėjantis: viskas kol kas sąlygiška, vaiduokliška. Kalba tik užsimoja klasifikuoti, analizuoti, atliki indukciją. Iš tikrujų ji apsirboja pasiūlymu atliki šias operacijas.

Kalba ižūliai užsimoja atskleisti esmę, daiktų sąrangą, sutvarkyti juos, tačiau tarsi tik įvardija šį darbą, palikdama jį nebaigtą, atrišdama rankas jam nuveikti.

Kalba galėtų bent pati save sutvarkyti. Betgi ne. *Одиночка „внешний“* – vyriškos ar moteriškos giminės? Kaip sudaryti žodžio *небеждаю* „nugaliu“ būsimajį laiką? Kaip reikia sakyti: *зайдено ар завидно „паводу“?*

Netgi mitas palyginti su kalba daugiau stebi, tvarko, klasifikuoja. Mitas – jau kalbos racionalizacija. Tačiau net ir mitas – dar ne stebėjimas, ne analizė ir ne indukcija.

Kalba nėra žinojimas ir nesileidžia pažistama todėl, kad sudaryta ne kaip protas, o kaip sapnas. Graži romantiška kalbos kaip folkloro samprata, tezė „menas – ta pati kūryba ta pačia prasme, kaip ir žodis“ (A. Potebnia)³ pateikia jau tik kalbos versiją, užstoja kalbą estetizavimui. Dėl savo „gerų norų“ tokia kalbos samprata pavojingesnė net už sampratą „kalba – ženklu sistema“. Kalba anaip tol nėra žmogaus „poetiškai surukta“; jei mėgintume apibrėžti kalbos kilmę ir statusą, ji žmogui veikiau prisisapnavo ir tebegvyuoja su sapnui būdingu įtikimumu.

Sakydamas, kad „žodis yra menas, būtent poezija“, A. Potebnia teisus tik tuo, kad protestuoja prieš utilitarinių santykį su žodžiu kaip laisvai klijuojamą etikete. Pati savaimė tezė „žodis yra menas, būtent poezija“ – taip nepagrūsta, kad A. Potebnia čia pat griebiasi kito apibrėžimo: žodis yra „poetijos medžiaga“ – taigi, matyt, dar ne poezija; paskui kalba apie „meno išskyrimą iš žodžio“ – taigi, matyt, pats žodis dar nėra menas. Tai kas gi jis? Jis – „nesamoninga kūryba“.

Apie tokią kūrybą pagal apibrėžimą nedaug ką žinome. A. Potebnia kalba apie ją mažiau nei apie „vidinę žodžio formą“. O „vidinę žodžio forma“ jis laiko tai, kas atitinka jo romantiškai poetišką supratimą: jei žodis – poezija arba poezijos medžiaga, tai vidinė jo forma – irgi kažkas poetiška, vaizdinys, metafora. O, kad būtų taip! Jei vidinė žodžio forma (pvz., žodžio *стол „столас“*) iš tikrujų apimtu „visada tik vieną požymį“, šiuo atveju – kažką patiestą, paklotą (*пространное – стол* nuo *стелитъ „тиesti, kloti“*), ir tokį vaizdinį poetinį branduoli galima būtų apčiuopti kiekviename žodyje ar bent daugumoje jų, filologijos mokslas turėtų raktą į tikrą kalbos poetiką. Tačiau kalba nesiduoda redukuojama ir į „poetiką“. Tokia kalbos redukcija – irgi tik redukcija. Šiuo atveju A. Potebnia, pozityvizmo priešas, ir pats sekla pozityvizmu, mėginusiu suvesti tikrovę į jos „slaptas spyruokles“ (toks buvo pagrindinis XIX a. ir didesnės XX a. dalies užsiemimas). Tačiau „vidinė“ žodžio *стол*

forma mena ne tik *пространение, постилание „патесимас, паклојimas“*, bet ir *стояние „стовёжимас“*, tvirtas „*пастатымас*“;⁴ be to, žodyje *пространение* slipyti *простирание „иš(si)tiesimas, nu(si)driekimas“*, kuris giminings su graikų *стernon „krūtinė“*, kaip plačioji kūno dalis, taip pat vokiečių *Sturm „kakta“* ir galiausiai rusų *страна „шалis“*. Senovės rusų kalboje *стол* reiškė ir *престол „состас“*, kažkas pastatyta. Slovėnų *stol* – irgi „*крёслас*“ bei „*стого gegnës*“. Stabilus pastatymas, ištisimas, nudriekimas – prasmės, turinčios akivaizdū ryšį: driekiasi tai, kas pa-stovu. Junginyje *княжеский стол* „*kunigaikščio sostas*“ girdėti abi reikšmės, ir tvirto pastatymo, ir driekimosi. Žodis nesitenkina vienareikšmiu vaizdiniu, kaip norėtų A. Potebnia.

Pasak jo, *окно „langas“* – akivaizdi poetinė metafora: tai namo „*акис*“ (*око*), pro kurią žiūrima arba pro kurią įeina šviesa. Tačiau langas ir pats „*зиūри*“; tiksliau, savo langais žiūri namas kaip gyva būtybė.⁵ Šis prasmės lankstumas – iš namo žiūrima, į namą galima pažūrėti, pats namas žiūri – vidinę žodžio *окно* formą (*око*) skiria nuo poetinės metaforos. Kad tai būtų metafora, nepakanka kryptingumo. Toks išskydimas primena sapną, kai nelabai skiriame, ar patys kalbame ir žiūrime, ar į mus žiūrima ir apie mus kalbama; juk sapne tas, kuris į mane žiūri, gali virsti manimi pačiu.

Kodėl žodis išskysta, kai mėginame susitelkti į jį? Jis kryptingas tik tol, kol kalbame; ištraukę jį iš konteksto – iškart sutrinkame. Žodžio pagrindas – jo reikšmingumas, tapatus įvykio reikšmingumui. Įvykis visada vienaip ar kitaip yra pasaulio įvykis. Reikšmingumo pilnatvė atitinka pasaulį. Tačiau negali pasakyti, kas yra toji pilnatvė. Klausdami, kas tai, atsiieseikiname su žodžio pagrindais. Reikšmingumas yra anksčiau už savo žodį, jeigu taip galima pasakyti. Žodis, kokį jį girdime, apauga pusinėmis prasmėmis – panašiai ilgiausias sapnas susirikiuoja į trumpą nubudimo akimirką. Vos tik nubundame, su ta akimirką jau nebesame susiję. Ji neapčiuopiamai išsprūsta, ir liekame su tuo, kas tą neapčiuopiamą akimirką susikaupė.

Bet koks žodžio pažinimas, iškaitant ir jo vidinės formos pažinimą, téra jo istorijos dalis – nei atspirties taškas pačiame žodyje, nei raktas į jį iš šalies.

Versta iš: Бибихин В. В. Язык философии. - Москва: Прогресс, 1993. - Р. 47-71.

Iš rusų kalbos vertė Austėja MERKEVIČIŪTĖ

NUORODOS:

1. Чадаев П. Я. Статьи и письма. - Москва, 1987. - Р. 17.
2. [Rusu *чело* (psn.) šiaip jau savaimė reiškia ‘*kakta, veidas, galva*’. – Red. past.]
3. Потебня А. А. Слово и миф. - Москва, 1989. - Р. 16, 176, 177.
4. [Tokios yra dvi alternatyvios rusų žodžio *стол „столас“* etimologijos. – Red. past.]
5. Потебня А. А. Мин. веik. - Р. 97.

Lietuvių užkalbėjimai XX ir XXI amžių sandūroje

Daiva VAITKEVIČIENĖ

Tautosakos rinkimas ir tyrimai dideliu dalimi priklauso nuo jiem palankaus laiko. Palankus vėjas jau bene dešimtmetį pučia į lietuvių užkalbėjimų bures: po ilgos pertraukos imta skelbti straipsnius ir originalių tekstu publikacijas (M. Zavjalova, R. Balkutė, D. Černiauskaitė), apginta M. Zavjalovos disertacija, Lietuvių literatūros ir tautosakos institute sukaupta užkalbėjimų duomenų bankas (sudarytoja D. Vaitkevičienė), rengiamas akademinis jų leidinys. Lietuvoje užkalbėjimams stinga dėmesio, šio žanro tyrimų istorija netolydi, su dideliais pertrūkais. Nuo užrašymo pradžios jie sulaukė daugiau užsieniečių susidomėjimo? A. Bezenbergerio, E. Volterio, A. R. Niemio, V. J. Mansikos. Užkalbėjimai buvo publikuojami Vokietijoje, Suomijoje, Rusijoje. Tik 1951 m. pasirodė J. Balio iš Lietuvių tautosakos archyvo fondų parengta rinktinė *Liaudies magija ir medicina*. Bet ir šis leidinys buvo išleistas ne Lietuvoje, o Bloomingtone (JAV)... Naujausioji užkalbėjimų publikacija? Ritos Balkutės elektroninis leidinys *Liaudies magija: užkalbėjimai, maldeles, pasakojimai XX a. pab. - XXI a. pr. Lietuvoje. Sudarytoja Rita Balkutė; spec. redaktorė Marija Zavjalova [CD-ROM]*. – Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, 2004. Leidėjas – Lietuvių liaudies kultūros centras, tačiau pati kompaktinė plokštėlė parengta Maskvoje, bendradarbiaujant su Rusijos mokslo akademijos Pasaulinės literatūros instituto Šaltinių tyrinėjimo ir informacinių technologijų skyriumi. Leidinio mokslinis konsultantas ir techninis redaktorius yra šio skyriaus vadovas habilituotas daktaras V. Kliausas, pagarsėjęs kaip slavų užkalbėjimų sistemintojas, slavų užkalbėjimų siužetų duomenų bazės kūrėjas ir sisteminių rodyklų sudarytojas. Specialioji redaktorė – M. Zavjalova, lietuvių ir slavų užkalbėjimų tyrinėtoja. Leidinį iliustruoja nepaprastai gražūs dailininkės Dalios Lovčikienės piešiniai.

Publikacija unikali visų pirma tuo, kad didžiąją jos dalį sudaro vieno žmogaus, pačios leidinio sudarytojos, užrašytį tekstą. Tai vienas iš nedaugelio atvejų, kai profesionalus rinkėjai, suvokdamas savo darbo vertę, sugeba ji padaryti prieinamą tyrejams ir visiems besidomintiems. Šis darbas dar kartą įrodo, kad vienas žmogus sistemingai dirbdamas gali labai daug nuveikti. Jei ne ši publikacija, niekas nepatikėtų, kad XX ir XXI amžių sandūroje dar galima užrašyti tiek tekstu (leidinyje iš vieno paskelbta per 500 garso /vaizdo/ įrašų; iš jų ne mažiau kaip pusė – užkalbėjimų, kiti – pasakojimai, sakmės, tikėjimai, apeigų aprašymai). Palyginti su LLTI sukaupta lietuvių užkalbėjimų duomenų baze (apie 1400 lietuviškų tekstu), Rita Balkutė, užrašusi ir paskelbusi ne mažiau kaip 200 lietuviškų užkalbėjimų, padidino negausų užkalbėjimų fondą net septyntadaliu!

Antra vertus, leidinys stebina ne tik medžiagos gausa, bet ir retais ar iki šiol visai neužfiksuotais užkalbėjimais. Pavyzdžiu galėtų būti Šalčininkų rajone Mištūnų kaime užrašytas tekstas, kuriame užfiksuota tradicinė maginė formulė „perkant vaiką“:

Vieno žmogaus vaikai vis mirė ir mirė. Tai tokius burtus darė. Mano mamos vaikai – kiek buvo, kiek gimė, ciek suaugo ir ti kito žmogaus [irgi kiek vaikų buvo, ciek suaugo]. Tai mano

Liaudies magija: užkalbėjimai, maldeles, pasakojimai
XX a. pab. - XXI a. pr. Lietuvoje

mamų paėmė už „mamų“, o kitų žmogų – už „tėvų“, ir [jie buvo] „pirkcinių tėvai“. [Jie tų vaikų „pirko“]:

– Parduok man šitų vaikų.

[O jau tėvai sako:]

– [Pirk].

Nu ir davė, kap seniau, už lenką ti zlotų, ti paskiau nunešė tuos pinigus bažnyčion, an apierų padėjo, nu ir užaugo [tas vaikas]. Tai šiеп „pirkcinių“ tėvai [buvo]: kam dera vaikai, kam auga, [tiems] pardavinėjo. Mes buvom sepcynios ir visas užaugom. Tai buvo Versecko Stasys ir mano mama „papirkta“ (Pateikė Veronika Ginevičienė-Verseckaitė, g. 1915 m.)

O štai kitas variantas užrašytas Noškūnų kaime, Varėnos rajone:

– Ką reikia daryti, jei vaikas gimsta ir miršta, neauga?

– Nu tai, sako, raikia, kad kas papirkt jį. Mūs ir mama sakė, kad vienai moteriškei... Tokis Liudvikas Juzas buvo. Skerdžius buvo ar kap ti. Dar atajo, sako, o miršta ir miršta vaikai, tai dabar motuė sakys:

– Liudvikai, pirkim vaikų.

– Oj, oj, Monikula, ką aš darysiu?

– Pirk, pirk, pirk, bus mūs.

Ji išémė pinigų [ir padavė]. Nu ir liepė tuos pinigus bažnyčion an apierų nuneš ir padéc.

(Pateikė Ieva Turonienė-Zalanskaitė, g. 1911 m.)

Tradicinės prekybinio sandėlio dialogas liaudies magijoje dažnai buvo vartojamas norint nugydyti karpas, niežus ar kitas odos ligas, tačiau jo vartojimas vaikų gyvenimo bei mirties aplinkybėmis yra unikalus. O *Liaudies magijoje* paskelbti net keturi variantai!

Ne tik medžiagos unikalumas ir gausa yra labiausiai krentantys į akis naujojo leidinio bruožai. Tai bene pirmas interaktyvus elektroninis lietuvių tautosakos šaltinių leidinys. Čia pa-

teikti ir tekstai, ir nuotraukos bei faksimilės, ir net trys valandos (!) filmuotos medžiagos. Filmuota tautosakos medžiaga iki šiol iš viso nebuvo publikuojama skaitmeniniu pavidalu, tad tai didelė naujovė. Užkalbėjimų vaizdo įrašai labiau negu bet kurio kito žanro turi neįkainojamą vertę. Visi anksčiau daryti garso įrašai buvo atliliki ne realaus ar imituojamo užkalbėjimo metu, bet užrašinėtojui prašant padiktuoti tekstą. O *Liaudies magijos* yra apie 20 vaizdo įrašų, kuriuose užkalbėtojas demonstruoja patį užkalbėjimo atlikimą (dalis užkalbėjimų šiuose įrašuose atliekami lenkų ir rusų kalbomis), imituodamas gydymo situaciją. Vaizdo įrašuose užfiksuota daug subtilių detalių, kurių niekaip nepavyksta užrašyti vien klausinėjant pateikėją.

Besidžiaugiant interaktyviu tautosakos leidiniu, norėtusi pakalbėti apie tokį leidinių privalumus. Elektroninio ir tipografinio leidinio galimybės labai skiriasi, kiekvienu atveju yra savi privalumai ir trūkumai. Kaip *Liaudies magijos* elektroniniame leidinyje panaudojamos skaitmeninio formato galimybės?

Didžiausias skaitmeninių leidinių privalumas yra įvairiapusė paieška. Tarkim, jei informacija sukaupta duomenų bazės pavidalu, atliliki paiešką galima pagal daugelį parametru (pvz., tautosakos pateikėjas, užrašymo vieta, laikas ir t.t.). Elektroninės knygos neretai būna PDF formatu, tokiu atveju galima atliliki ribotą paiešką; pavyzdys? *Lietuvių religijos ir mitologijos šaltinių* I tomo elektroninė versija (čia galime iš turinio keliauti tiesiai į reikiama skryrių; atispausdinti reikalingą fragmentą ir t.t.). *Liaudies magijos* elektroninis leidinys vartotojui nesuteikia jokios paieškos galimybę. Leidinys sukonstruotas kaip geografinis medis, ant kurio šakų suverti tekstai, vaizdai ir garsai, tačiau juos pamatyti ar išgirsti galime tik iš lėto užkopė kamienu, slinkdami nuo šakelės ant šakelės, kol pamatome pumpurą – užkalbėjimą vienu iš trijų pavidalų; ir tik jį praskleidę, sužinosime, ar tai tekstas, ar garso / vaizdo įrašas (tiesa, jei kompiuteryje nėra atitinkamų programų, vaizdų ir garsų galime iš viso nepamatyti). Visas leidinys paremtas geografiniu principu: pvz., nesunkiai surasime užkalbėjimus ir pasakojimus iš Marcinkonių k., tačiau tikrai nelengva bus peržiūrėti visus užkalbėjimus nuo gyvatės įkandimo: turėsime susirasti šią poziciją rodyklėje, pavadintoje „Žanrai“, kur nors ant popieriaus pasižymėti vietoves, iš kurių surasta užkalbėjimų nuo gyvatės įkandimo, o tuomet jau naudotis geografiniu medžiu, ieškoti visų pasižymėtų vietovių, ir tik tada rasime tai, ko ieškome. Kadangi kiekvienas tekstas / įrašas yra atskirame dokumente, tokia peržiūra užtruks labai ilgai. Čia kur kas greičiau būtų vertyti tipografinį leidinį....

Analogiškas keliais laukia naudojantis rodykle „Kalba“, peržiūrint, pvz., tik rusiškus, lenkiškus ar latviškus duomenis (latviškų užkalbėjimų užrašyta iš Kretingos rajono latvių – kuršininkų). Kiek lengviau bus susirasti reikalingą pateikėją, jo tekstu ar įrašus. Bet ir čia reikės kelių žingsnių: pirmiausia susirasti reikalingą asmenį abėcėlinėje pateikėjų rodyklėje, o po to, jis-démėjus jo gyvenamają vietą, keliauti geografiniu medžiu.

Taigi paieškos galimybės leidinyje apsunkintos, o peržiūros sistema irgi verčia kelti klausimą, ar geografinis raktas tikrai yra efektyviausias pristatant lietuvių maginius tekstus. Toki pasirinkimą gal lėmė slavų užkalbėjimų tyrimo tradicija? Stengiantis aprėpti Rusijos platybes, geografiniai duomenys tikrai labai svarbūs. Tuo tarpu Lietuvoje vargu ar turime pagrindo skirti arealines užkalbėjimo tradicijas.

Atskiro aptarimo vertas folkloristinės metodikos klausimas. Įvade, parašytame sudarytojos R. Balkutės ir dr. M. Zavjalovos, glaustai, bet profesionaliai apžvelgtas užkalbėjimų žanras, tyri-

nėjimai, šaltiniai. Pristatant leidinio sudarymo principus, atkreipiamas dėmesys, kad leidinio pagrindinę medžiagos dalį sudaro užkalbėjimai ir nuo jų gana sunkiai atskiriamos maldeles, o „kitų magijos formų medžiaga čia pateikiama ne kaip savarankiškų žanrų (daugeliui jų, be jokios abejonės, reikėtų skirti atskiras publikacijas), o tiek, kiek ji yra susijusi su užkalbėjimo tradicija: paaiškina ją (pasakojimai, sakmės, tikėjimai, draudimai), yra artima paskirtimi, raiška (maginiai veiksmai, apsaugos priemonės, būrimai)“. Įvade trumpai apibūdinamas kiekvienas žanras; kai kurie apibréžimai yra verti ir rimtesnių mokslinių diskusijų. Štai „maginės apeigos“ apibūdinamos kaip „maginis ritualas, kuris nebūtinai yra lydimas užkalbėjimas. Tai veiksmai, kurių dėka stengiamasi pasiekti tam tikro tikslą: išgydyti ligą ar paveikti orą ir t.t. Kartais tokius apeigų metu kalbama minimaliai (pavyzdžiui, skaičiuojami užrišami mazgeliai ar sukalbami poteriai) arba iš vis nekalbama“. Magine apeiga pateikiamas anksčiau mūsų cituotas pavyzdys apie vaiko „pardavimą“. Kyla klausimas, kodėl toks standartinis dialogas traktuojamas ne kaip užkalbėjimas, o „maginė apeiga“, juk analogišką dialoginę struktūrą turi ne vienas užkalbėjimas, tarp jų ir leidinyje daugeliu variantų reprezentuotas užkalbėjimas nuo grižo (imituojamas grižo kirtimas kirviu, vienas klausia „Ką kerti?“, kitas atsako „Grižą!“).

Neaiškumų yra ir skiriant kitus žanrus. Ypač dažnai painiojami sakmės ir pasakojimo žanrai; pasitaiko ne vienas atvejis, kai pasakojimas apie užkalbėjimus ar užkalbėtojų pavadintas sakme (pvz., *Sakmė „Apie užkalbėtojų ant vėjo“*, *Sakmė „Kaip Saloknykas iš Inturkės užkalbėjo koją“* ir kt.). Nors įvade išskiriama būrimo žanras, leidinyje būrimai painiojami su užkalbėjimais (plg.: *Užkalbėjimas, kad susapnuotum būsimą vyra, užkalbėjimas, kad susapnuotum mylimą* ir kt.). Žanrų ribas nustatyti kartais ištis nelengva, tad peršasi mintis, kad sudarant leidinį gal išvis nereikėjo stengtis griežtai apibrėžti tekstu žanrų, juo labiau, kad, kaip pabrėžiama pačioje leidinio įvado pradžioje, leidinyje nėra pretenduojama į galutinę žanrinę klasifikaciją.

Ir dar viena akivaizdi problema, neleidžianti netgi šioje rencenijoje korektiškai pacituoti vieno ar kito pavyzdžio: leidinys neturi nei puslapių, nei tekstu numeracijos, tad neįmanoma perteikti tikslius nuorodų! Su šia problema pirmiausia susidurs tie, kurie norės pasinaudoti vertingais leidinio tekstais. O tokius atsiras tikrai nemažai.

Tuo galima būtų ir užbaigtų šį rašinį, dar sykį pramenant apie didelę leidinio vertę ir šiek tiek apgailestaujant dėl kai kurių nepatogumų. Bet kur kas svarbiau, manau, pasveikinti leidinio sudarytoją, publikavusią pirmą tokią stambią savo kolekcijos dalį, ir išreikšti viltį, kad po šio leidinio sekus ir kiti.

PUBLICATIONS

Lithuanian exorcism in the clash of the 20th and 21st centuries

Daiva VAITKEVIČIENĖ

Author gives a notice on the newest publication of incantations, which is the most updated electronic edition titled Folk magic: incantations, prayers, stories in Prussian Lithuania in the late 19th and 21st centuries. Compiler Rita Balkutė, editor Marija Zavjalova [CD-ROM]. – Vilnius, Lithuanian Folk Culture Centre, 2004. Overall, irrespective of some drawbacks in terms of technology the publication is very innovative and revolutionary.

2004 m. folkloro „Aukso paukštės” kėpšteltieji

Žiūrų šventadainės

Bronė STUNDŽIENĖ

Žiūrų kaimo (Varėnos r.) folklorinis ansamblis susibūrė 1970 m. ir tebedainuoja iki šiol. Ne vienam iš mūsų tiek jo koncertai, tiek išleistos garso kasetės bei kompaktinės plokštelės buvo pirmoji pažintis su pietinių dzūkų dainų repertuaru. Juk tik šiek tiek vėliau žiūriškių pavyzdžiu koncertuoti pakils Marcinkonių giesmininkai bei kiti šio krašto dainų puoselėtojai... Kaip anuomet, taip ir dabar minėto kaimo ansamblį pradininko koncertinė programa sudaryta vien iš savo kaimo jvairiomis progomis skambėjusią dainų. Ne tik dainuojantiems, bet ir klausantiems toks repertuaras atrodo tarsi savaime atsiradęs, nes nuo mažumės girdėtas, tiesiog pasikeitus aplinkybėms iš rugių palaukės, pieska barstytos gimtosios ulyčėlės perkeltas ant pakylos ar iš adventinio varakojimo nužengės į sceną, o kartu su ja jau pakylėtas visai į kitą aukštį bei kitas, kur kas platesnes erdves. Tas žiūriškių éjimas į sceną toks tikras ir paprastas, lyg dainuojančioms moterims tebūtų likę vien susitarti, kuria giesme jos pradės visada jas jaudintis verčiantį pasirodymą, kad ir šimtajį kar-

tą jis kartotusi. Būtent šia nuostata – beveik nekintančiu, stabiliu, pagrindinės dainavimo stilistikos neprarandančiu dainavimu ansamblis ir patraukia klausytoją. Kitaip sakant, tarp tuštėjančių ir kasmet vis labiau senstančių Ūlos pakrančių kaimelių žiūriškiai ir toliau atkakliai ir su meile saugo savo dainuojamąją tradiciją, kuri visais laikais dzūkų krašte iš kartos į kartą buvo vertinta kaip kultūrinis prioritetas. Šiuo atžvilgiu Žiūrai beveik niekuo neišsiskiria iš kitų pietinių dzūkų, kuriems dainavimas nepaisant nei pačių dainų natūralaus gyvavimo kaitos, nei nuolatinio bei neišvengiamojų atsinaujinimo tebéra prestižinė laikysena.

Žiūrų ansambliai beveik nuo pat jo įsikūrimo vadovauja Marcelė Paulauskienė, niekada nestudijavusi kokių nors specialių, muzikinį išsilavinimą teikiančių mokslų. Taip jau nutiko, tokia, matyt, buvo šios kūrybingos moters, turinčios gražų balsą, lemtis: telkti ir burti apie save dainuojančius. Kaip paaškėjo, net repetuoti žmonės mielai renkasi jos namuose. Ten kartu su visais ansambliečiais derinamos programos, kuriami planai, kaip turiningiai įsijungti į Varėnos apylinkėse aktyviai pulsuojančią kultūrinį gyvenimą. O pasitarti yra dėl ko, nes ir prašalaičiui aišku, kiek laiko ir pastangų, jau nekalbant apie finansinius išteklius, prieikia kaimo ansambliuukui išsiruošti kad ir į netolimas koncertines išvykas. Juk neatsisakysi dalyvauti nei Dzūkijos nacio-

Žiūrų kaimo ansamblis. 2005 m. Mato BANIŪNO nuotrauka

nalinio parko renginiuose, nei naujų madų atneštame „grybavimo čempionate”. Kaip ir anksčiau, taip ir dabar – kur didesnis susibūrimas, ten ir dainų reikia. Taip ir gyvina ansamblis kone visas vietines dzūkų šventes, savo dainomis primindamas, kad Žiūrai tebéra „slaunas kaimas”. Kaip pasakytų dabartinių folklorinių ansamblių žinovai, šis ansamblis iš tikrujų yra labiau vietinis geraja žodžio prasme: jo dalyviai nesiveržia į „tarptautinius vandenis” ir neieško kokių kitų pramogų, jų vietinė misija yra paprasta, nors ne

mažiau svarbi – visomis išgalėmis palaikyti senąjį dzūkų dainavimo dvasią vis sparčiau nykstančios kaimo bendruomenės akivaizdoje. Tad ir regime žiūriškius vis taip pat vienodai, su nepraeinančiu jauduliu, puslankiu iškilmingai sustojusius, kad pagiedotų savo šventadaines sau ir kiekviename šalia esančiam. Vien todėl 2004 m. „Aukso paukštė” bus neatsitiktinai nutūpusi ir suradusi jai deranči prieglobstį ant žaliuojančios gyvybingojo Žiūrų folklorinio ansamblio dainų medžio šakos.

Tokis didelis pasiutimas grajyti

Gaila KIRDIENĖ

Lazdijų kultūros namų kapela „Dziedukai” (vadovas Romas Mazėtis), suburta 1991 m., aktyviai koncertuoja prestižiniuose renginiuose Lietuvoje (2003 m. pasaulio lietuvių dainų šventėje „Mes”, 2004 m. tarptautiniame instrumentinio folkloro festivalyje „Griežynė”) ir užsienyje (Lenkijoje – Punske, Seinuose). „Aukso paukštė” šitos kapelos sodelyje nutūpė dar ir todėl, kad ji deramai reprezentuoja savo krašto instrumentinio muzikavimo tradicijas, iš kurių yra išaugusi.

Kapeloje vokiška „Hohner” armonika arba smuiku groja tikras liaudies muzikos virtuoza Albinas Bartnykas (g. 1926 m. Lazdijų valsčiuje, Buniškių k.), tristyle basedla (dar *boseliu*, karve vadina) – jo sūnus Rolandas Bartnykas, smuiku griežia kapelos vadovas Romas Mazėtis (g. 1950 m.), didelį būgną su lėkštėmis muša Vytautas Galvanauskas (g. 1930 m.). Tokios sudėties kapelos (su dviem smuikais, armonika arba akordeonu, boseliu ir dideliu būgnu) Lazdijų krašte populiarios tapo apie 1950 m. Ankstesnio laikotarpio dzūkų kapelose dažniausiai būdavo muzikuojama styginių instrumentais: smuikais, cimbolais, boseliu, sieto dydžio būgneliu. XX a. pradžioje net ir vestuvėse dar užtekdavo smuiko ir būgnelio, o kadangi taip muzikuota kiek-vienam vestuvių pulke, šiems susiejus (kai jaunasis atvažiuodavo pas jaunają) susidarydavo smuikininkų duetas.

A. Bartnykas šiuo metu yra kapelos ašis, per kurią skleidžiasi giliausios, vertingiausios Lazdijų krašto muzikavimo tradicijos. 1992 m. per instrumentologinę ekspediciją šį keilis šimtus vestuvių pagrojusį muzikantą teko sutikti besisvečiuojantį Marijampolės rajone. A. Bartnykas žinomas ir kaip muzikos instrumentų, daugiausia armonikų, meistras. 1994 m., kai lankémės jo namuose, jis teigė pragyvenantis iš meistravimo. Visi jo tévo pusės giminiaciai buvo ūkininkai ir muzikantai. Tévas Jurgis Bartnykas (miręs 1945 m.) griežė smuiku. Pats Albinas smuikuoti pradėjo piemenaudamas: būdamas šešerių metų išsidrožė lentelės *skripkelę*, susilenkė lankelio *smičélą*. Vėliau buvo pasidarės dar du skobtinius smuikus, *lanką su pūsle*, *boselį* (šis pateko į Povilo Stulgos lietuvių tautinės muzikos instrumentų muziejų Kaune). Tévas

turėjo kelias *skripkas*. Pasak A. Bartnyko, „viena tikrai gera buvo, ir graži – prie rusų praleidau, labai norėjau akordeoną insitaisyt. Vokiečių fabriko darbo pas mus daugiausia buvo instrumentai“. Prieš karą armoniką (vokišką „Hoch“) pirmasis įsigijo dvaro ponaitis, tuomet buvęs medicinos studentas. Jis draugavo su vyresniuoju Albino broliu, todėl ir į svečius su armonika ateidavo. Albinui tokio brangaus instrumento ir į rankas paimiti neduodavo. Per karą paplito rusiškos armonikos. Rusiška *atbulinė* buvo ir pirmoji Albino armonika, kurią brolis jam nupirko iš žmogaus, radusio ją miške, paliktą per karą pasitraukusį rusų. Tai atsitiko savaitės viduryje, o kai sekmadienį šeima ėjo į bažnyčią, jaunasis muzikantas jiems jau truputį *pagrajino* – „va kokis pasiutimas mokyties buvo“. A. Bartnykas tapo nepaprastai virtuozišku armonikininku: jam užraicius Velniapolę ir k Jonas pačios trepsi, ir negali atsižavėti ugningais, dzūkišku koloritu persunktais pasažais, juos kartais pertraukiančiais sudėtingais akordais.

Iš tévo repertuaro A. Bartnykas groja „Vilniaus valcą“, keletą polkų, prikeltuvį maršą „Labas rytas mūsų jaunieji“, fokstrotelį. Tais laikais fokstrotus drausdavo kunigas, nes šokėjai šokdavo per arti sustojo. A. Bartnyko kartos muzikantai jau prisiminė tik senųjų carinių šokių (Aleksandra, Biedna, Karobuška, Kukanuška, Lezginka) pavadinimus. Nuo 1950 m. A. Bartnykas muzikavo su puikiu smuikininku Antanu Labensku (1926–1997), kurio ir senelis, ir tévas buvo smuikininkai. A. Labenskas griežė pirmu, A. Bartnykas – antru balsu, ilga laiką jie muzikavo kapeloje su cimbolininku Antanu Valenta. Jei kapeloje būdavo trys smuikininkai, jie pasiskirstydavo trimis balsais. Trečiasis (arba antras) smuikininkas grieždavo beveik jokių pauzių nepertraukiamą *bosijimą* dvieju stygomiš. A. Bartnyko su A. Labensku „aukso fondas“ – polkos („Diedulis“, „Išej diedas šieno pjaut“, A. Labensko sukurtą polką „Per batvinius“, „Polka su paskambinimais“, A. Valentos polka, senoviškos, *čiudnesnés* polkutės iš A. Bartnyko pusės), *valcai* („Visos žuvys ežere miega“, „Rudenėlis“, A. Bartnyko valcas, Senoviškas valcas, „Beganydamas žalmarge“, „Alles russen raus“, t.y. „Kaip gražu miške“ variantas, išmoktas per karą; „prie vokiečių“ atsirado ir „Sugrižki, jaunyste“), vestuvių maršas „Jau mano dukrelė“, prezidento Smetonos maršas „Du broliukai“, Našlys (Našliukas), Suktinis, fokstrotai. Smuikuodami šie muzikantai iš linksmumo ne tik trepsi, bet ir šukčioja. O kiek jie pripasakojo apie muzikantų burtus (*baikas*)!

Lazdijų „Dziedukai”.

A. Bartnyko ir A. Labensko duetu pasmuikuota muzika transliuojama ir radijo bangomis, jų griežiamus kūrinius (pavyzdžiu, „Našliuką”, polką „Išej diedas šieno pjaut”) pamėgo ir Vilniaus folkloro ansambliai. Šių muzikantų griežiamas „Našliukas” skamba Evaldo Vyčino sudarytoje smuiko muzikos kompaktinėje plokšteliuje „Smukas” (Lietuvių tradicinė muzika. – Vilnius: Tautos namų santara, Vilniaus plokštelių studija, 1998).

A. Bartnykas pažįsta natas, ne kartą pats vedé kultūros

namų kapelas. Ilgamečiai Lazdijų kultūros namų darbuotojai yra V. Galvanauskas ir R. Mazėtis, kuris, nors ir baigęs Marijampolės aukštesnįją pedagoginę muzikos mokyklą, smuiku griežti pradėjo iš klausos, pirmasis jo mokytojas buvo Krikštonių kaimo muzikantas Julius Petrauskas.

Linkime „Dziedukams” dar daug gražių renginių, stiprios sveikatos ir energijos: ne tik patiemis linksmai muzikuoti, bet ir jaunimui įpūsti „pasiutimo”, kad tradicinė Lazdijų krašto instrumentinė muzika dar ilgai gyvuotų ir mus džiugintų.

Mažlietuvioškų liuteroniškų tradicijų tāsa

Pasakoja Klaipėdos miesto savivaldybės etnokultūros centro ir Lietuvininkų bendrijos „Mažoji Lietuva” vaikų ir jaunimo folkloro ansamblio „Vorusnélė” vadovė
Dalia KISELIŪNAITÉ

Kaip susikūrė „Vorusnélė”? Kokie išskirtini pagrindiniai ansamblio gyvavimo istorijos etapai?

Studentų folkloro ansamblje „Vorusnélė”, kuriame dainavau studijų metais ir būdama dėstytoja, pradėjo dainuoti mano keturmetė dukra Julija ir aštuonmetis sūnus Eugenijus. Matydami scenoje mažylius, žiūrovai juokavo, kad au- ga „Vorusnélė”. Kaimynystėje gyveno kelios kolegų šeimos,

kurios panoro, kad liaudies dainų bei žaidimų pamokyčiau ir jų vaikus. Tokį poreikį Sajūdžio pradžioje jautė daugelis inteligenčių. 1989 m. gegužė „Vorusnélė” išėjo į sceną su programėle „Eisiu į girelę”. Tada tai buvo kiemo ansamblis. Pirmiausia jį papildė lietuvininkų vaikai, nes tais pačiais metais įsikūrė Lietuvininkų bendrija „Mažoji Lietuva”. Penkerius metus repetavom mano namuose, bet jau atstovavom Lietuvininkų bendrijai. Tai mus įpareigojo ir renkantis repertuarą. Jokio atlyginimo niekas nemokėjo, rūbus (iškart „teisingus”, vadovaujant E. Matulionienei) pasisiuvom už JAV lietuvių aukas. Dabar esam ir Klaipėdos etnokultūros centro kolektyvas. Tai gerokai palengvina mūsų gyvenimą, bet kartu ir įpareigoja: už mokesčių mokėtojų pinigus pri- valome tekti jiems tik kokybiškas paslaugas (kūrybinį jaunimo auklėjimą). Per 15 metų susiformavo ansamblio „veidas” (repertuaras, sceninė laikysena, gyvensena), išaugo na- rių skaičius, susiklostė santykiai kolektyve, vadovė įgijo pe- dagoginės, vadovavimo, vadybos patirties. Rengiame jau 14 -ąją programą. Beveik visos ištisai arba didžiaja dalimi

remiasi Mažosios Lietuvos folkloru. Keliaujam, dalyvaujam festivaliuose ir miesto etnokultūriniame gyvenime, stovyklaujam, mokomės, švenčiam, leidžiame plokšteles.

Kuo pasireiškia miestietiško, būtent klaipėdieriško, mažlietuviško kolektyvo, veikiančio XXI a. pradžioje, specifika?

Pirmiausia tai repertuaras ir pastangos maksimaliai priartėti prie autentiškos tradicijos. Miesto ansambliai yra nuskriausti tuo, kad negyvena tradicijas pagimdžiusioje aplinkoje: negirdi tarmės, nesupranta kaimiečių mentalitetą, sunkiai įsivaizduoja folkloro ryšį su vietiniu peizažu. Klaipėdiškių folklorininkų gyvenimą dar labiau apsunkina tradicijos nutrūkimas dėl žinomų istorinių aplinkybių. Visa, ką galima padaryti, – tai studijuoti medžiagą iš rašytinių šaltinių (beje, ir iš vokiškų) ir draugauti su išlikusiais senaisiais krašto gyventojais. Iš jų mokomės ne nukopijuoti kūrinj, kurio jie patys dažniausiai nėra girdėję (jrašų kopijavimą laikau rizikingu dalyku), o užčiuopti vidinę „tiesą“; tai režisieriaus pareiga – vadovas turi pats studijuoti jrašus, perprasti tradicijos branduolį ir atskleisti jaunimui jo paslaptis. Mes nedainuojame „senių“ balsais, o dainą „perleidžiame“ per save – su atitinkamam amžiui būdingu individualiu svokimu, balsu, charakteriu. Kitas požymis galėtų būti programų vientisumas – „sukaltas“ sceninis kūrinys, apgalvota dramaturgija, todėl kartais sunku trumpinti programą, kad nesuirtų vienovė. Žiūrovai neturi nuobodžiauti klausydami lyrinių aukštos meninės vertės dainų. Mūsų uždavinys – pa-

siekti dvasinį pakylėjimą, „suprogramuotą“ pačios medžiagos. Scenoje mes siekiame išryškinti ne save, o folkloro turinį (aš pati scenoje dažniausiai pasirodau tik baigiamajai giesmei ir padékoti žiūrovams).

Kokios svarbiausios „Vorusnélės“ veiklos kryptys?

„Vorusnélė“ pirmiausia – sceninis ansamblis, programos skirtos žiūrovams, todėl menišumas ir atlikimo kokybė – vienas iš svarbiausių tikslų. Tačiau tikrai ne vienintelis. Scena tarsi galutinė stotelė. Iki jos reikia mokytis, įsilieti į folklorinį gyvenimą, pereiti ribą, skiriančią nuo kitų žanrų. Mokomės visomis formomis, jaučiamės esą neatskiriamą Lietuvininkų bendrijos dalis – ekskursijos, bažnytinės ir pasaulietinės šventės, konferencijos, paskaitos, vestuvės, laidotuvės, pasisėdėjimai prie pyragų – visa tai mus turi priartinti prie senųjų klaipėdiškių taip, kad pasijustumėme tarsi tikrieji jų paveldėtojai. Mažosios Lietuvos etninė kultūra yra neatsiejama ir nuo protestantų bažnyčios. Reformacijos postulatas – skelbtini Bibliją gimtaja kalba – atvėrė kelius ne tik švietimui, bet ir tiesioginiams kaimo žmogaus dalyvavimui bažnyčios kultūroje, todėl liaudies talentai pritaikydamai liaudies melodijas kūrė ir vertė religines giesmes, daugelis europietiškų chorala „sulietuvėjo“ taip, kad jų autoriai tikriausiai nebepažintų. Ansamblis yra vienas iš aktyviausių lietuviškos protestantiškos tradicijos skleidėjų, esame parengę nemažai giesmių programą. Liuteronų bažnyčioje jaučiamės savi, krikščioniškos vertybės yra mūsų dvasingumo gairės. Darome visa, kas žmogų

„Vorusnélė“

dvasiškai augina: giedame bažnyčiose, skautiškai stovyklaujame, rengiame išvykas į gamtą, dalyvaujame ekologinėse programose, koncertuojamė neigaliusiemis, seneliamus, lankome muziejus, kurdami vidines kolektyvo tradicijas puose-lėjame savo „šeimą“.

Kaip į ansamblį buriate vaikus ir jaunima?

Vaikai patys atveda draugus, be to, kartais skelbiame priėmimą per spaudą arba tévai vieni kitiems parekomenduoja. Kadangi ansamblis Klaipėdoje žinomas, didelių pastangų reklamai nereikia. Priimami visi norintys, bet po kurio laiko savaimė „atsisijoja“. Atėję vien pasilinksinti ar pakeliauti turi nusivilti: keliauti galės tik gerai pasirengę, o linksmumas repeticijose kiek priblėsta, kai reikia daug kartų kartoti kūriinius. Lieka ištvermingiausi vaikai ir, svarbiausia, jų tévai. Jie turi aukotis: prižiūrėti rūbus, vedžioti vaikus į repeticijas, lydėti į koncertines keliones, tenka tvarkyti ir buitinius reikalus. Ne surinkti, o išlaikyti jaunimą yra sunku. Paauglių tévai neretai nuleidžia rankas ir pasiduoda vaiko spaudimui, esą bendraamžiai šaiposi. Miestuose jaunimui veiklos pasirinkimo galimybės didesnės, deja, ne tik teigiamo kryptimi. Be to, gabus jaunimas yra aktyvus, užsiima įvairia veikla, „užkietėjėj“ folkloro mėgėjai paprastai mokosi gimanzijose, siekia studiju, jie turi daug laiko skirti mokymuisi. Tačiau, perėję krisės laikotarpį, nesigaili, kad liko ansamblyje, pervertina ne tik folklorinę veiklą, bet ir save pačius.

Ar derinate ansambliečių veiklą pagal amžių?

Su vaikais iki 14 metų dirbama atskirai: pradedama nuo vaikiško repertuaro, žaidimų, ratelių, instrumentų. Gabesniems skiriamos sunkesnės užduotys: sudėtingesnės melodikos dainos, „rimtesni“ instrumentai, artistiškiausiai gauna vaidmenis. Mišraus amžiaus kolektyve siekimas užaugti matosi kaip niekur kitur: mažos mergaitės tarsi netycia išmoksta „panelių“ dainų ir nekantriai laukia, kada scenoje joms tai bus leista atlikti, o prie paauglystės artėjantys berniukai ima „trintis“ apie vaikinus ir iš jų ne tik mokyti repertuaro, bet ir kopijuoti elgesį. Ateina laikas, kada mažai nebenorai

dainuoti apie žvirblį, jam „antrajį gyvenimą“ suteikia vyresnieji, kurie į tokias dainas žiūri humoro akimis. Bendrose programose visi turi savo vietą į laiką, vyresnieji suprantą, kokį žavesį kolektyvui suteikia mažieji, ir juos palaiko. Kelionėse ir užkulisiuose „seniams“ tenka pareiga ne tik aprenkti mažuosius, bet ir jaudulio ašarą nušluostyti, panėsēti jų daiktus, o kartais ir juos pačius... Ansamblyje draudžiamā destruktyvi veikla vienas kito atžvilgiu: užgauli kritika, skundai, pašaipos, pyktis, apkalbos. Sveiko ansamblio klimato pagrindas yra meilė, pagarba, teigiamų savybių pastebėjimas, neesminių trūkumų toleravimas ir humoro jaumas. Teisę kritikuoti turi tik vadovė, ir jos kritika bus nukreipta ne į asmenį, o į situaciją, kurią reikia ištaisyti. Kol kas džiaugiuosi jų santykų darna.

Kaip vaikai ir jaunimas per ansamblio veiklą jauga į tradicinę kultūrą?

Folkloras auklėja, tačiau be vadovavimo šiuolaikiniams žmogui tai néra lengva suvokti, nes tam nepadeda nei aplinka, nei šeima, be to, folklore vartojami kiti kalbos jrankai. Mano jaunystėje folkloras, be kitų funkcijų, buvo ir rezistencijos priemonė prieš totalitarinį režimą, juo mes reiškėme tautinį solidarumą. Dabar jo kitas uždavinys – tai pasipriešinimo prieš žmogaus nudvasinimą, nusmegenėjimą, į kurį stumia popkultūra ir vartotojoška ideologija, priemonė. Kiekvieną naują kūrinį analizuojam – kas tame slypi, kokia jo vieta konkrečioje programoje, kokią meninę vertę turi šimtmečiais ištobulinta dainos forma, stengiuosi įteigti jos nuotaiką. Tai savastimi tampa ne iš karto. Tik gilios ir jautrios asmenybės įvertina sudėtingas lyrines klaipėdiškių dainas, tačiau nuoseklus ir kryptingas darbas pasieka tikslą. Man didžiausias darbo įvertinimas yra tada, kai liaudies dainas jaunuolai ima dainuoti neprashomi, ne scenoje, o patys sau, kai jos atgimsta kaip individualus arba kolektyvinis dvasinis poreikis.

Parengė Juozas ŠORYS

Kariūnų apsupty, dainų sūkury

Zita KELMICKAITĖ

Šiais metais „Aukso paukštė“ nutūpė į Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgulos karininkų ramovės folkloro ansamblį „Vilnelė“. Šis dainuojančių, griežiančių ir labai smagiai šokančių pusamžių žmonių kolektyvas draugėn susibūrė 1996 m. Nuo pat pirmos dienos jam ēmėsi vadovauti tikra tradicinės kultūros patriotė ir didžioji romantikė Laima Purlienė. Ne taip jau paprasta ant Vilniaus miesto bruko išlaikyti kadaise tikruose, autentiškuose kaimuose gyvenusius kaimiečius, dabar jau – krašto apsaugos darbuotojus, ekonomistus, inžinierius, medikus ir kt. Stebėtina ir pagirtina, kad

nemažai ansambliečių tebešneka savo krašto tarme ir tuo didžiuojasi.

Tačiau kuo galėtum išsiskirti tarp daugybės kitų Vilniaus folkloro ansamblų? „Vilnelės“ žmonės ēmė ir pasigamino puikias tradicines Užgavėnių kaukes. Ką ten pasigamino! Jie tiesiog tapo labai tikroviškais, smagiais Užgavėnių personažais. Negali akių atitraukti nuo gauruotosios keréplos meškos, taip ir norisi pakibinti gražuolius ožius (gaila, kad ožiams trūksta pagal tradiciją priklausančių didelių „daiktų“, bet inteligentiškoji kaukės stilistika pasiteisina), koks galantiškas „žydas“, kiek aistros ir pasiutimo „jukrauta“ į čigonų elgesį ir žvilgsnius, kokia „šarminga“ ilganosė kreivanošė ragana, o kur dar daktarė su visom klizmom, termometrais ir stebuklingom liekarstvom? Būtent Užgavėnių kaukės, šios žiemos kalendorinės šventės repertuaras „Vilnelėi“ ir suteikia savitumą, išskirtinumą. Užgavėniškajį repertuarą kolektyvas nuolat papildo naujomis išdaigomis, ne-

„Vilnelė“ prie Prezidentūros.

piktais pokštais, ubagų giesmėmis ir pan. Liaudiškojo karnavalo, savitos lietuviškos misterijos prasmė ir esmė atsiaskleidė ansamblio dalyviams nuvykus į Italijoje labai populiarų Venecijos karnavalą. Net ir ketvirtą dešimtį perkopusių moterys pamatė ir suprato, kad nebūtinai graži esi tik apsinuoginusi, nes ir lietuviškas ubages, raganaitės ar ožkyties pačiupinėti norėjo ne vienas italas. Lietuviškų kaukių savitumą, ypatingumą sustiprino prašalaičių dėmesys ir nuostaba, kad tokios tradicinės šventės dar teberengiamos kažkur Lietuvoje.

„Vilnelė“ dalyvavo tarptautiniuose folkloro festivaliuose Šveicarijoje, Belgijoje, Danijoje, Latvijoje, Rusijoje. Man patinka aiškus ansamblio narių apsisprendimas ir supratimas to, ką jie daro. Ne vienas jų yra dainavęs jvairiuose kituose folkloro ansambliuose, tad tradicinės kultūros pradžiamokslis jau išeitas, todėl neiškreipto folkloro populiarinimo tikslai svarbūs ne tik ten, kur kviečia, bet ir koncertuojant Lietuvos kariuomenei. 2004 m. kolektyvas išleido dvi kompaktines plokšteles („Tai daili graži mūsų kariuomenė“, „Anoj pusej ažera“).

Manau, kad „Aukso paukštė“, nutūpusi į šį draugiską ir darbštū ansamblį, bus mylima ir globojama, kaip ir jų vadovė Laima Purlienė, kilusi iš Kaišiadorių apylinkių, tebeti-

kinti, kad visa Lietuva vis dėlto tebedainuos tradicines dainas. Linkédama naujų dainų, šokių, smagių muzikantų ir gerai šokančių vyrų (amžinojo deficit...) viliuosi, kad kasmet atsiras dar bent po vieną originalią Užgavėnių kaukę.

LAUREATE

The Golden Bird folklore nominees

By presenting four brief review articles the best Lithuanian folklore ensembles of 2004 have been dealt with in the article. Ethnographic ensemble of the village of Žiūrai (Varėna distr.) has been presented by Bronė Stundžienė, its establishment being linked with the Soviet times when the people of the city of Vilnius, the cherishers of national culture, were in search for spiritual values in the Dzūkai countryside nearby the rivers of Ūla, Merkys and Gruda. Motives of how to foster folklore have been discussed in Juozas Šorys' interview with Dalia Kiseliūnaitė, the leader of the children and youth's ensemble "Vorusnélė" from the community of the Lithuanians "Lithuania Minor". A brief review on artistic route and style of the folklore ensemble "Vilnelė" of the officers' club of the Vilnius garrison at the Lithuanian armed forces has been presented by Zita Kelmickaitė. Gaila Kirdienė's notice has been on the style of music making of the band "Dziedukai" at the culture centre of Lazdijai district.

Kaip įtaigiai vaikams perteikti etninės kultūros vertybes?

Plungės akademiko Adolfo Jucio pagrindinės mokyklos mokytoja metodininkė, etninei kultūrai mokykloje skirtų metodinių leidinių „Po ažuolo šakom“ ir „Žemaitoku žaidamė žaidėma“ parengėja Ritą BARNIŠKIENĘ kalbina Juozas ŠORYS.

Ar vaikystėje buvote susijusi su etnine kultūra per šeimą, giminę, gimtasių vietas? Kas ir kaip „užkabino“, kad šiuo metu esate ne tik mokytoja, įvairiai būdais ir formomis propaguojanti etninę kultūrą pamokose ir po jų, bet ir niekieno neraginama rengianti jos dėstymo metodines priemones?

Esu gimusi Raguvškiuose (Kretingos r.), mokykloje, kurioje direktoriavo mano mama. Atsimenu, vaikystėje laukdavau pertraukų, kad galėčiau pažaisti su mokyklos vaikais. Mokykla veikė sename name, kurio savininkas buvo ištremtas iš Rusiją (vėliau nuosavybę atsiėmė). Iš Raguvškių vėliau persikraustėme į Senąją Išpiltį (Kretingos r.) – mama Stanislava Grudzinskienė ten ir dabar tebedirektoriauja (nuo 1971 m.). Senojoje Išpiltyje vėl gyvenome mokykloje. Žodžiu, mokykloje gimiau, augau, ir dirbu mokykloje... Mama ir dabar tebegyvena mokykloje, o aš nebegyvenu mokykloje, tik joje dirbu. Kokiu ypatingesniu šeimos santykiu su etnine kultūra negaliu pasigirti. Įdomesnė mano bočių (tėvo tėvų) gyvenimo istorija. Kretingoje yra gyvenęs įdomus žmogus ir žymus vaistininkas Vladas Grudzinskas, Kretingos atstovas rinkimuose į Steigiamajį Seimą, net rinkęs pinigus pirkti ginklus kovotojams už Lietuvos Nepriklausomybę. Jo brolio sūnus vėliau bendravo su Antanu Smetoną. Žodžiu, anas vaistininkas dabartinėje Kretingos aikštėje turėjo vaistinę, valgyklą, be to, su broliais Raguvškiuose buvo nusipirkęs malūną. Jame dirbtu buvo priėmės brolio sūnų, kuris buvo mano bočius. Susituokė (romantiška istorija: jam buvo aštuoniolika metų, jai – septyniolika, tėvai uždraudė vedybas, bet jie pabėgo iš namų), vėliau dėdė jį priėmė į malūną. Gyveno įdomiai: pasistatė laikiną trobelytę, turėjo pirmą kaime radijo aparatą, pirmą dviratį „balioniniais“ teknikais. Apie tai pasakodavo mano babytė, kurios vyra per

Mokytoja metodininkė Rita Barniškienė.

karą vokiečiai buvo išvežę darbams į Vokietiją. O ta laikinai pastatytos trobelė taip ir liko. Ji gana įdomi – virtuvė, vienas kambarys, laiptai į viršų – į palėpę (kartais ją sapnuoju). Šiuo metu ji jau parduota, nusipirkęs žmogus ją išgriovė, likę tik rėmai, karkasas. Babytė irgi buvo savita, pavyzdžiui, visą gyvenimą bočiu rašė laiškus: pasiūlgau tavo bučinukų...

O Jums augant ar dar buvo tradicija susirinkus dainuoti, pasakoti istorijas, padavimus, sakmes?

Tokio bendruomeniškumo jausmo nebebuvo – juk augau tarybiniais metais. Liaudies dainas atradau studijų metais mokydamasi Vilniaus pedagoginiame institute. Vėliau atlikinėjome praktiką – perrašinėjome į kortelės mjsles. Neseniai skaičiau, kad daro studentų perrašytą katalogą (ten įdėta ir mano darbelio). Nuo tada labiau susidomėjau tautosaka, ēmė rūpėti ir etninė kultūra. Tuo domėtis skatino ir mūsų kuratorius institute, dabar profesorius Stasys Skrodenis. 1988 m. atvažiavau dirbtį lituaniste į Kretingą. Gerai paklūvau, nes tuo metu Kretingoje veikė jaunimo folkloro ansamblis, ir aš iškart įsitraukiau į jo veiklą.

Kodėl apsisprendėte ten eiti?

Todėl, kad aš visada visur einu... Jei žmonės kažką daro, ir man pasidaro įdomu. Paklausė, ar nenori dalyvauti ansamblyje? Aišku, noriu... Pradėjau su visais dainuoti, šokti, važiavome šnekinti senukų, prašėme, kad parodytų, kaip jie šoko, dainavo.

Tai jau turėjote neblogą supratimą apie liaudies dainą, kad galėjot iškart dainuoti?

Buvau dainavusi mokykloje, ir normalų balsą turėjau. Negaliu pasakyti, kad nemokėjau dainuoti, bet supratimo, kaip dainuojamos liaudies dainos, dar neturėjau. Nesuvokiau jų specifikos, kad jas kitaip reikia dainuoti... Tik pirmųjų metų pabaigoje dainuojant ansamblyje pajusdavau, kad jau man daina gražiai suskamba, per kūną nueina šiurpuliukas, ir žinai, ką tai reiškia... Pamégau ir žemaitiškus šokius, pavyzdžiui, „Jonkelį“. Junti jo žemaitišką dvasią.

Mano bočius iš tėvo pusės buvo žemaičių bajoras, turėjo bajorystės dokumentus. Buva nuvažiavusi į Gintališkę (Plungės r.) ir atradau jo bočiaus Kajetono Grudzinskio (1820–1898) kapą... Iš Lenkijos mums parsiuntė dokumentus su giminės herbu. Mano proprobočius buvo atvažiavęs į Gintališkės dvarą dirbtį ūkvedžiu.

Idomu, kad ir mano bočius Juozapas jau, matyt, vėliau buvo Gintališkės dvaro (Platelių dvaro padalinio) ūkvedžiu, o mano tévas yra giminės dvaro pastate, buvusiame prie Šateikių kryžkelės.

Grudzinskiai į Gintališkę buvo atsikélé iš Lenkijos. Pirmasis iš jų palaidotas Gintališkėje, radome jo kapą. Paskui jų giminė pasklido po Žemaitiją. Tai sužinojusi émiau plačiau dométis giminės genealogija. Pavyzdžiui, išsiaiškinau, kad mano bočius buvo iš keturiolikos vaikų šeimos. Plati giminė, daug babų, visos jau senos... Nueini ir sakai močiutei, tolmai giminaietei: „Gal galit papasakoti, kaip buvo anais laikais, gal turit ką parodyti?“ Rodo seną nuotrauką ir klaušia, ar pažįsti? Nepažįstu. Ir sako – čia mūsų Stasys stovi, čia Smetona... Jiems tai priprastas dalykas, o aš stebiu akis išplėtusi, nes man tai – relikvijos. Kiek galéjau, persifotografau senas nuotraukas, susirinkau giminės istoriją.

Ar ilgai dalyvavote Kretingos jaunimo folkloro ansamblio veikloje?

Ansamblis gyvavo kelerius metus. Jo dainų tada buvo įsirašės ir Lietuvos radijas.

Ar galima sakyti, kad per aną ansamblį subrendo Jūsų etnokultūrinė savimonė?

Be abejo, ansamblis daug man davė. Be to, gal po metų buvo imtos rengti Ramuvos stovyklos. Kiekvienais metais važiuodavau į Kelmę, ir tas bendravimas su ramuviečiais vėlgi daug davė. Pirmaisiais metais ten plūdo visi, kas tik galéjo. Atrodė, kad visiems mirtinai reikia to, kas ten buvo daroma, ko buvo mokomas, kaip bendraujama. Dar jautėsi Atgimimo pakilimas. Kai tik sužinojom, kad Kelmėje vyksta tokios stovyklos, ir išvažiavom. Buvom susibūrusios kelios ką tik pradėjusios mokytojauti merginos. Gal trejus metus važiavom, atsimenu, kad kažuriais metais Kelmėje nebetilpom, buvom išvežti į užsiémimus, kurie vyko Tytuvėnuose. Daug davė paskaitos, įvairūs pasakojimai, mokymasis pinti iš šiaudų ir daug kas kita. Po to émiau ieškotis literatūros, kad daugiau sužinočiau. Ir taip vis daugyn ir daugyn... Émiau kryptingiau dométis ir kaupti medžiagą. Émiau ieškotis ne tik to, ko man reikėtų, ne tik žinių alkui patenkinti, bet ir to, ką galéčiau panaudoti pamokose. Iš pradžių turėjau etninės kultūros būrelj vyresniesiems mokiniams. Tuo metu komjauniu jau nebebuvo, o skautų dar nebuvo, todėl vaikai neturėjo kur eiti. Jei pakviesdavai, jie ir ateidavo, ir domédavosi. Vėliau su mokytojais pasikalbėjė nutarém, kad vaikus su etnine kultūra, tradicijomis, folkloru reikia kryptingiau supažindinti. Mokyti papildomai. Dešimtoje klasėje mokymo programoje buvo numatyta tautosakos kursas, bet iš esmės niekas iš vaikų nesuprasdavo, ko iš jų norima, o mokytojui juk reikia išaiškinti, kas yra ta liaudies daina, ką ir kodėl taip dainuodavo, ką tai reiškia. Kartais su viena dainele pravargsti visą pamoką, vaikai įdėmiai klauso, bet matai, kad mažai ką supranta. Pasiūliau, kad galéčiau dėstyti sustiprintą lituanis-

Rita Barniškienė su tautiniais rūbais Plungėje.

tinį kursą, o iš jo vieną pamoką skyrėm parengiamajam kursui – etninių kultūrai. Rašiau programą, seniau ją reikėdavo tvirtinti ministerijoje. Viskas „praejo“, buvo patvirtinta, bet dariau kitaip – nors buvo numatyta per savaitę turėti vieną pamoką visus metus, bet aš visa atlirkdavau per pirmajį trimestrą. Turėdavau per jį 36 pamokas. Tik po to imdavausi vadovėlinio tautosakos kurso. Vaikai pagrindus jau žinodavo. Padainuoji dainą, ir vaikai iškart komentuoja: „Mokytoja, ar pastebėjot būdingą motyvą – tai mergvakario daina“. Su taip parengtais mokiniais buvo lengva dirbtis, nes jie jau buvo supažindinti su dainų specifika, tradicijomis ir papročiais. Tie vaikai ir kitais metais pageidavo panašiai mokyti, bet tada persikėliau gyventi į Plunge. Gaila jų buvo, dar vėliau pas mane jie atvažiuodavo... Žinau, kad panašų kursą ir dabar Kretingoje norima atgaivinti, bet tai padaryti dabar sunkiau. Mano buvusi mokykla, Kretingos Jurgio Pabréžos gimnazija, nupirko 30 mano sudarytų metodinių knygelių. Pagal ją skaito, ieško, renka, dirba pamokose – džiaugiuosi, kad mano buvusios kolegės tėsiai seniai pradėtus darbus.

Lituanistams lyg būtų suteikta privilegija į skirtų pagal programas pamokų turinį įterpti etninę kultūrą (nors, mano supratimu, jai turėtų būti skiriama atskira rimta pozicija), ar išeitų ją integruoti ir į kitų dalykų pamokas?

Manau, kad išeitų. Turiu panašių minčių. Šnekinu tam dailės mokytojus. Ankstesnė metodinė knygelė „Žemaitoku žaidamė žaidemaa“ parengta kartu su dailės mokytoja Asta

Abramauskaite. Tiesiog mokytojams kartu susėdus reikėtų aptarti, ką etninės kultūros dėstymo labui gali lituanistas, istorikas, dailės ir muzikos mokytojai. Nebūtina visa tai į vienerius metus sukišti. Dešimtmetyje mokykloje visą kursą galima išdėstyti nuo penktos iki dešimtos klasės. Tarkim, vienais metais – karpiniai, kitais – ornamentų piešimas, trečiais tegu talismanus ar amuleetus daro... Ir istorikas, ir muzikas, ir lituanistas tegu prisideda, ir tada galėtume kryptingai ugdyti bendraji etninės kultūros supratimą. Nes dabar vaikai Jos beveik nesupranta, nors iš esmės tai jiems įdomu.

Sužinojau, kad Plungėje yra namas, laikomas seniausiui mieste, jam daugiau nei 150 m. (statytas 1849 m.). Jį žada nugriauti, nes trukdo įvažiuoti į kiemą. Verslininkas yra prižadėjęs tą namą nuvežti į kaimą ir perstatyti. Su vaikais nuėjom prie to namo – kiekvienas norėjo nusifotografuoti. Taip pasireiškia vietinis patriotizmas – žinau, kur yra seniausias mano miesto pastatas, esu prie jo stovėjęs. Penktokui nuo to blizga akys.

Važiavom pas žinomą liaudies meistrą Justiną Jonušą, kuris yra pririnkęs daug senovinių daiktų. Vaikščiojom ten ir sutarém, kad vaikai pasirinktų po daiktą ir jį iš visų pusų apžvelgtų: kaip vadinasi, kam buvo naudojamas, kaip atsi-spindi tautosakoje. Kad surinktų duomenis, mokinys turės eiti pas bočius, kaimynus ir klausinėti, rinkti medžiagą. Vai-kai noriai tai daro, yra tiesiog užsidegę panašiais tyrinėj-

Etnologijos būrelio nariai prie Perkūno ąžuolo Plungės parke.

mai. Turiu ir mokykloje prikaupusi senų etnografinių rakan-dų, darbo įrankių, ir vaikai pažadėjo dar daugiau jų prinešti. O kai Justinas Jonušas atvedė prie savo tėvų statyto trobos ir paminėjo metus, kada ji statyta, visi kaip vienas pasiprašė: „Mokytoja, gal galit prie tos trobos nufotografuoti?“ Vadina-si, vaikai ima suvokti, kas yra vertybė.

Su tais vaikais dabar dirbate kaip su etninės kultūros bū-relio nariais?

Tai būrelio vaikai, su kuriais dirbu po pamokų. Beje, mo-kyklose padaugėjo vadinančių specialiųjų poreikių vaikų su intelekto ir emociniais sutrikimais. Mano būrelyje pernai tokį buvo apie 15 proc. Gal etninė kultūra jiems suteikia saugumo jausmą?

Grįžtant prie to, ką seniau dariau. Kai man reikėdavo medžiagos, niekur jos nerasdavau, vargau, skolindavausi knygas, persirašinėdavau. Ir galvodavau, kaip tai pateikti vai-kams. Norėjau, kad jie žinotų esminius dalykus. Dariau taip, kaip nereikia daryti – déstydavau nuosekliai, taip, kaip per paskaitą. Pasakodavau ir dar liepdavau užsirašinėti. Ir vai-kai imdavo sakyti, kad pavargo raštyti. O paskaityti nebuvuo-kur. Buvo dideli, dešimtokai, bet vis tiek po kurio laiko da-rési nebejdomu dėl ištisinio pasakojimo.

Kodėl nebūdavo kur pasiskaityti?

Provincijos miestuose nėra reikalingų knygų. Bibliote-kos tuščios. Knygos, leistos nedideliu tiražu, neprieinamos, nes jeigu ir buvo gautas koks egzempliorius, tai bus prapuo-les ar suniokotas. Negaliu pasiųsti vaikų į biblioteką knygų pasiimti, nes žinau, kad vis tiek negaus.

O mokyklos biblioteka?

Mokyklos bibliotekos apskritai beveik nieko neturi. Se-niau statytų mokyklų bibliotekos dar iš seniau šį tą buvo sukaupusios, o naujosios visai apgailėtinės, beveik nieko nebe-gauna.

O etninės kultūros pakraipos knygų ar gaunama?

Beveik nieko nėra. Dabar tik vadovėlius begaunam. At-seit trūksta lėšų, todėl nebeužsakomos knygos.

O centrinės rajoninės bibliotekos?

Ir Kretingoje blaškiausi, ir Plungėje einu ieškodama. Pa-siūlo, galim užsakyti, atvež iš Vilniaus. Ir atvežé vieną – visą vis tiek teko atsišvesti, bet tai man brangiai kainavo. Turiu sau tą atšviestą egzempliorių, o vaikų juk ne vienas, visiems nepaduosi. Dabar jau knygynuose naujų knygų galima nu-sipirkti, bet iš kur gauti seniau leistąsias, tarkim, Norberto Vėliaus ar Marijos Gimbutienės knygas. Nors bibliotekų ka-taloguose jos ir jrašyto...

Ir aš pasakojimais perteikdama medžiagą supratau, kad vien žodžiai vaikų reikiama nepaveikia, reikia jiems duoti ir praktinių užduočių, tiesiog duoti daryti patiem. Ėmiau sudarinėti kryžiažodžius iš to, ką gaudavau, rasdavau – iš knygų, iš „Liaudies kultūros“ žurnalų. Rinkdavau, kaupda-vau. Ir vis galvodavau, kaip įdomiai padaryti. Siunčiau vai-kus į kaimus, ypač tuos, kurie turėjo bočius. Iš jų pasakojimi buvo rašomi referatai. Mūsų medžiagą paėmė ir Lietu-vių literatūros ir tautosakos institutas, gavom iš jų padėkos laišką. Buvom pririnkę lopšinių iš senos močiutės, ji ir se-nų nuotraukų davė. Vaikai apraše, kokie ir iš kur yra į nuo-traukas pakliuvę žmonės, kokias dainas iš jų išgirdo. Tai

vaikams buvo labai jdomu, nes pastebėjau, kad jiems iš tikrujų su senais žmonėmis patinka kalbėtis. Nors ir ne artimas žmogus, ne bočius būtų. Senų žmonių pasakojimų jie klausosi beveik kaip pasakų. Vaikas pats turi suprasti, jam į širdelę turi ateiti suvokimas, kad tai svarbu ir prasminga.

Visada klausiu (ir atsakau), kas yra etninė kultūra? Aš, tu, mano tėvas, tavo tėvas, mano baba, bočius, tavo baba, bočius... Ir tai, ką jie kiekvieną dieną daro. Turi suprasti, kad tai yra tavo ir mano gyvenimas. Tik blogai, kad mieste esam pametę senają trobą, retas tegyvena su bočiais, vaikas nebegali pasikalbėti su autentiškiausiais artimaisiais. Nebežino, kokie darbai seniau buvo dirbami ir kam tai buvo reikalinga. Vyro baba, gyvenusios Plateliuose, namuose rado me šimtmetinį réti, kultuvę, tokį tinginių įrankį uogoms skabysti (kad mėlynų nereiktų rankomis rinkti). Nusinešiau į mokyklą, vaikai spėliojo, vargo, aiškinosi, kas tai galėtų būti. Pas Justiną Jonušą buvom matę lyg panašią grūdų bertuvę. Svarstė – galėtų būti skirta grūdams pilti, bet kam skirti nagai? Vargo kelios klasės, kol galop kažkas iš vaikų sugalvojo to tinginių įrenginio paskirtį.

Kaip subrandinote sumanymą parengti metodinio pobūdžio knygelę (Po ažuolo šakom: į pagalbą etninės kultūros mokytojui / parengė Rita Barniškienė. – Ukmergė: UAB „Valdo leidykla“, 2003. – 116 p.; recenzavo Klaipėdos universiteto Menų fakulteto Muzikos istorijos ir teorijos katedros docentė Rūta Vildžiūnienė ir Kretingos Marijono Daujoto vidurinės mokyklos lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja ekspertė Aldona Kruševičiūtė) dėstantiesiems etninė kultūrą mokyklose?

Man, kaip lituanistei, darbui buvo reikalinga tvarkingai sudėliota etninės kultūros medžiaga arba vadovėlis. Irenos Čepienės parengta knygelė buvo skirta daugiau istorinei apžvalgai, bet „nekanabinė“ konkrečių realijų. Yra ten žinių, bet tarsi iš kitos pusės. Man reikėjo vadovėlio su pratybų sąsiuviniu. Turėjau mintj, kad leidinyje bus tušti puslapiai, kuriuose vaikas galės išrašyti, ką galvoja. Bet kai sužinojau, kiek tai kainuos, tos minties atsisakiau. Pavyzdžiu, dedu patarles, o vaikams reikia surašyti situacijas, kuriose jas tiktų vartoti. „Liežuvis šlapioje vietoje guli“. Kada taip sakoma? Vaikas turi suvokti patarlės vartojimo aplinkybes. Arba „Ko čia grūdi pipirus?“ Kada taip sakoma? Vaikas turi apie tai pagalvoti, pašnekinti namiškius ar kaimynus. Sudariau lentelę, atšviečiau, išdalijau vaikams, ir kiekvienas po kurio laiko turi man atnešti savo atrastus aiškinimus.

Nuo tokių lentelių vėliau galima eiti prie sudėtingesnių reiškinių?

Tai patys pagrindai, minimumas to, ką reikėtų žinoti. Knygelén sudėjau tai, ko nežinant dialogas apie etninę kultūrą sunkiai užsimegztų. Stengiausi pateikti bendriausią žinių apie baltų pasaulėžiūrą, pasaulio sukūrimą, dievus, šventes, parodočius, tradicijas, tautinius rūbus (stengiausiai įdomiau pateikti – padariau dėlionę, ją reikia susiplėšyti, sudėlioti ir

Adventinio „Burtų vakaro“ akimirka.

atspėti, kokie tautinio kostumo elementai priklauso konkrečiam regionui). Daug dėmesio taip pat skiriame namų aplinkai, sodyboms, darbams, ornamentams, simbolikai.

Knygelė buvo sudaryta taip: prie kiekvieno jos skyriaus dedamas tos temos tautosakos kūrinys. Gali jį skaityti, gali praleisti, gali panagrinėti, jei jį paskaicius kils minčių. Gali jas užrašyti, pasakoti išpūdžius pamokose ir po jų. Paskui eina citatos ta tema iš rimtų mokslininkų veikalų, kurios nusako, ką pateiktos realijos reiškia. Toliau – klausimai ir užduotys. Kai kiekvieną dieną dirbi su vaikais, tai, ko gero, svarbiausia nuolat juos paklausinėti, kaip jie supranta tai, ką jiems perteiki, be to, turi iš jų gauti atgalinę informaciją. Kad kasdien nereikėtų sukti galvos, prigalvojau klausimų ir užduočių. Kiekvienas mokytojas jas gali pateikti savaip, accentuoti kitas realijas ar reiškinius. Be to, prie kiekvieno skyrelgio pridėjau panašios tematikos mislių. Tarkim, Pasaulio modelis, Gyvybės medis – yra pasaka „Saulės, Ménulio ir vėjo svainis“, joje papasakota, kaip ir kodėl taip Saulė, Ménulis statė namus ir t.t. Ir vėliau norima tema remiantis konkrečiu kūriniu galima daug ir įdomiai kalbėtis. Kažkas sakė, kad tai skirta tik pagrindinei mokyklai. Atsiprašau, vienuoliuktoje klasėje jau neberekia aiškinti, kas yra Saulė ir Ménulis. Dirbome ir su vyresniais vaikais. Jiems tereikia paskaityti, prisiminti, ir jau iš tos temos gali rašyti referata.

Kaip knygele naudotis mokytojui, susiduriančiam su reikalu žiniias perteikti skirtingo amžiaus ir pasirengimo mokiniams? Siekiant pritaikomumo, matyt, reikalingas ir nuolat „budintis“ kūrybingumas?

Padariau sau atradimą. Gal tai neteisybė, bet man taip émė atrodyti. Mokykloje darome šventes, kurios sujungia visumon daug ką iš etninės kultūros ir parodo papročius, gyvenimo būdą. Viskas būtų gerai, bet išryškėja bėda, kad jos yra tarsi parodomosios. Visuomet tai, ką darai, turi parodyti visiems. Ir mokyklos vadovybė nori, kad būtų įtraukta kuo daugiau visos mokyklos mokiniai ir kad apie tai visi

žinotų. Ir beveik visada yra reikalavimas šventes daryti scenoje. Turi ten folkloro ansamblis padainuoti, pašokti, pagroti, kokį žaidimą „sumesti“. O visi sėdi ir žiūri. Aš stengiuosi šventes daryti ne scenoje, bet salėje. Kas atėjo, tuos traukia me į ratą ir – visi kartu darykim! Vis tiek šventė neišeina visai natūrali, nes jí jau būna atitraukta nuo etninių šaknų. Ji iš esmės skiriama tam, kad žmonės susipažintų, kaip būdavo švenčiama, ji atlieka pažintinę funkciją. Kartais panašias šventes darau kelerius metus iš eilės. Praeitais metais prieš Kūčias darėme „Burtų vakarą“ tam, kad vaikai žinotų, kaip ir kodėl seniau būdavo buriama. Susirinkome informaciją ir būremės visais mums žinomais burtais. Pasakiau, kad susirinkome netikrą Kūčių dieną, kad per Kūčias nedera rinktis svetimiems žmonėms. Visi susėdom prie vieno stalo, būrėme ir su adata, ir su vašku, ir su žirniais, žingsniavom su batais... Kai kurie burtai vaikams gana baisūs... Pavyzdžiui: „Kas trumpiausią šiaudą ištrauks, tas pirmiausia numirs“. „Kieno adata nuskės, tas numirs“. Sutarėm su vaikais, kad šiek tiek burtus keisim, kad nebūtų taip baisu. Ir tokias šventes darydama galvoju, kad gal kitaip metais vėl reikės daryti, bet kaip padaryti, kad būtų įdomiau? Atėjo mintis, kad jei šventės seniau būtų buvusios švenčiamos vis kitaip, kažin ar jų papročiai būtų išlikę. Jų esmė – pasikartojimas. Su nežymiu kitimu. Kodėl vis panašiai darė žmonės? Kažkas iškrito, nes nebuvo tas darymas iki galo suprastas arba natūraliai užsimiršo. Ėmiau suvokti, kad paprotys iš esmės nesikeičia, bet keitiesi pats, augi dvasiškai ir kitaip tą patį imi suvokti. Kad vis iš naujo atrastum tą patį.

Grįžtant prie knygelių – mokytoja supras, kiek pasakoti mažiukui, bet jis kiekvienais metais aukštesniu lygiu gali sugrįžti, pavyzdžiui, prie kalendorinių švenčių. Reikia išgirsti, ką ir pats vaikas sau yra atradęs. Ir tai vis didesniu kamuoliui pareina iki vynesniųjų. Man atsirinkti lengva. Žinau, kad mažiukai visada nori žaisti. Juos įtraukiui žaidimais. Šiemet su jais ėmėme aiškintis, kas ir kodėl yra troboje. Ką

reiškia durys, langai, slenkstis, kodėl jo negalima kapoti, kokius ornamentus reikėtų nusipiešti ant langinių, kaip sukryžiuoti žirgelius? Visi piešę, vargo, kūrė...

Kalbėjau su protinga dailės mokytoja. Ji yra sugalvojusi, kaip vaikui leisti pajusti simetriją. Abi rankas tegu sukiša į guašą ir tegu pabando abiem rankom vienodai išpažyti! Visiems tai patinka, visi apsikleckoje... Kai piešėm langes, kokių tik ornamentų vaikai neprikomponavo. Iš juostų ten bandėm perkelti simbolius – vargo vaikai net sušilę. Vaikus vis reikia stumtelėti veiklai. Būtų gerai ir trobos tematikai pasidaryti pratybų sąsiuvinių. Gal prikalbinsiu dailės mokytoją? Nupiešų langelius, lyg rémus su ornamento pradžia, kad vaikas galėtų pratęsti. Kiek yra įvairių etnografinių durų atmainų, jų puošybos elementų. Jei tai ir daug ką kita pateiktume pratybų sąsiuviniu, kaip užkurtume vaikų vaizduotę. Kažką darydamas turi nuolat duoti, kitaip vaikų nesudominsi.

Kai artėja šventės, vaikai jas atsimena, nori padaryti gerą darbą. Mane prieš Vélines jie agitavo eiti tvarkyti kapų. Esąs kalnelis kapinėse, kurio niekas nevalo, ir penktokai „užsidegė“. Vélgiai „užsivedėm“ sutvarkyti netoli mokyklos esantį Meilės kalnelį. Tvarkykim, rinkim medžiagą – sutrėm. Nuėjau į muziejų – knietėjo išsiaiškinti, gal buvo, gal ne ten piliakalnis. Paminklosaugininkas nuvylė sakydamas, kad galit nevargti, nieko ten néra, viskas jau iškasinėta. Nu- mušė mums úpą, nes toks gražus mums buvo tas pavadinimas. Vis tiek valém!

Po Vélinių vaikų paklausiu: kas padarėt gerą darbą? Iš pradžių tyli, paskui vienas, kitas, trečias pakelia rankas. Klau-simas reiškia – ar uždegei ant užmiršto kapo žvakelę. Kiekvienais metais tokią gerų darbų vis daugėja.

Neseniai šventėme Bičių dieną. Iš pradžių surinkome daug medžiagos apie bites, avilius, bičių produktus, tauto-sakos kūrinių, kuriuose paminėtos bitės. Tada aplankėme bitininką Sigitą Stasikėlį, kuris noriai mums sutiko parodyti,

kaip gaminami korai, kokie dabar daromi avi-liai, pavaišino bičių produktais: duonele, medumi ir net žaizdas gydančiu pikiu. Bitininkas, susižavėjęs mokinį domėjimus senove, leido kiekvienam iš vaško pasidaryti po žvakę. Vai-kai, savo rankomis pasidarę žvakes, uostė na-tūralaus vaško kvapą ir vienbalsiai nutarė šitų žvakių nedeginti, o pasilikti kaip prisiminimą. Véliau vedėme netradicinę pamoką „Bičių die-na“, į kurią pasikvietėme tą patį bitininką, jis priminė bičkopio papročius, mergaitės vaišino pačių iškeptu meduoliu. Dar ir dabar vaikų vei-dus nušviečia gerumo šypsena prisiminus eks-kursiją ir Bičių dieną. Vertinga yra ir tai, jog pa-siskolinę kamerą nufilmavome bitininko pasa-kojimą. Galésime ir kitiems parodyti.

Knygelės medžiaga Jums, matyt, natūraliai „perlipa“ į gyvenimą, nes daugelj švenčių juk realiai švenčiat?

Kadangi knygelę pati parengiau, jos man be-veik ir neberekia. Pati žinau, ko kada reikia pa-klausti ir ką daryti. Pavyzdžiui, dailės mokyto-

Pas bitininką Sigitą Stasikėlį.
Nuotraukos iš Ritos Barniškienės asmeninio archyvo

jos prašiau, kad ji pamokytų karpinių meno. Norim išmokti karptyti Pasaulio Medį, kad juo vaikai galėtų pasipuošti namus. Muzikos mokytoja pagrodavo vaikų šokiams ir dainoms, pamokė šokių ir dainų. Sakėm, kursim ansamblį, bet reikia pinigų instrumentams, rūbams... Esu parašiusi projektą, bet finansavimo nesulaukiu.

Pati einu į Plungės folkloro ansamblį „Gondinga“ (vadovė Dalia Stasikélienė). Ką nors iš ten nuolat parsinešu. Nesenai su vaikais šokome žemaitišką „Aukso galvą“. Buvo patenkinti, kad pavyksta sušokti.

Ar renkant medžiagą metodinei knygelei ir ja naudojančiai neiškildavo sunkumų dėl to, kad kai kurios realijos nevietinės, labiau bendralietuviai?

Visada aiškinamės, kas būdinga žemaičiams, o kas dzūkams, aukštaičiams, suvalkiečiams, stengiamės visko ne suversti į vieną krūvą. Ir vaikai ima didžiuotis esą žemaičiai, turintys tai, ko niekas neturi – specifinę tarmę, būdą, daug jdomių žodžių ir realijų. Dažnai pasiremii Igno Končiaus tekstais, kurie man daug ką pasaulėjautos požiūriu sustato į vietas.

Prieš išleidžiant pačių vaikų surinktą žaidimų knygą „Žemaitoku žaidamė žaidėma“ metus rinkom ir užrašinėjom, kaip reikia žaisti žaidimus. Bet kokius, kokius tik vaikai moka. Radom ir „Vokietį“, apie šį žaidimą buvau girdėjusi, mama buvo sakiusi, kad jdomu žaisti būdavę, bet nemokėjau. Viena mergelė atneše užrašiusi, kaip mušti „Vokietį“. Vaikai žaidimus stengesi surašyti žemaitiškai, kas jiems nepavyko, aš padėjau. Tekstą prieš išleidžiant knygelės pavidalu buvau nusiuntusi Juozui Pabrėžai į Šiaulius, kad patikrintų žemaitišką rašybą pagal tuometinius reikalavimus. Ir Leonardas Sauka Vilniuje pasakė – spausdinkit, jeigu jau jūs taip dirbat. Buvo pirmas blynas. Prišnekinau dailės mokytoją, kad nupieštų nespalvotas iliustracijas, nes tokiam eilėlyg piešimo sąsiuvinyste yra lapų, jvadų į skyrių, kuriuose galima piešti. Leidinys suskirstytas į skyrius: „Žaidimai užrištomis akimis“, „Žaidimai užmerktomis akimis“, „Žaidimai su daiktais“, „Žaidimai su sviediniu“ ir kt. Visi žaidimai buvo nupiešti. Visi žaidimų elementai atrandami piešiniuose – drambllys, diena ir naktis, katė ir pelė, meškos, bitės. Atranda juos vaikai ir nuspalvina. O į žaidimus iš knygelės taip išžaidžia, kad atejė sako – mes kieme nieko kito ir nebežaidžiam. Jei kartais koks vaikas nemoka skaityti žemaitiškai, tai, sakau, spalvink žemaitiškai. Manau, kad visi kartu padarėm gerą darbą tiems, kurie, turėdami, sakykim, penkiasdešimt metų, galės sakyti: „Ir aš išleidau knygą“. O kaip vaikai po išleidimo knygelės gale ieškojo savo pavardžių! Žodžiu, apie pora dešimčių vaikų tame leidinyje pateikė 83 žaidimus. Beje, pabaigoje jidėjome žaidimą „Trys bananai“, kuris astovauja šiuolaikiniams folklorui. Taip pat yra žaidimas, kurį žaidėm vaikystėje ir kuris negražiai vadinas – „Pasubinys“. Jidėjom, nes mes tikrai vaikystėje jį žaidėm. Tiesa, jei dabar iš naujo žaidimus rinktume, dalies senųjų jau nebeaprašytume, niekas jų nebeprisimena. O žaidimus iš knygelės vaikai ir namuose, ir mokykloje per pertraukas tikrai mėgsta žaisti. Arba kartais žaidžia sušiuolaikintą „Vampyrą“, panašų į senovines kavones (slėpynes).

Įstigo Angelės Vyšniauskaitės parašymas, kad lietuvių kultūra yra medžio kultūra. Ta mintis nustebino iki tol nepastebėtų paprastumu. Tave pagimdo, jdeda į medinį lopšį, pa-augės pasiūimi medinį šaukštą, sėdi ant medinio suolo prie medinio stalo, dirbi arklį ir kitais mediniaijs įrankiais, numiršti medinėje lovoje, paguldo tave į medinį karstą ir ant kapo jduria medinį krikštelį. Nebuvau taip įsigalvojusi, kad be medžio lietuvis niekur ir nieko negali. Turiu sumanymą surinkti daug medinių įrankių ir pasikabinti klasėje, kad jie būtų prieš akis, kad panorėjės galėtum apžiūrėti ir pačiupinti. Ir žinotum, kam jis buvo ar yra reikalingas. Kad būtume dar arčiau medžio. O vaikai labai noriai renka medinius įrankius – visos giminaičių ir kaimynų palėpės kaimuose jau iššimirėtos. Ir atneša į mokyklą, kas ką dar randa.

Per santykį su medžiu pasimato, kiek esam išsigimę. Medis keičiamas plastmase, plastiku. Kalbamės apie tai su vaikais ir kartu susimąstome, kaip esame praradę ryšį su pirmniais natūraliaisiais elementais, gamta.

Ar etninės kultūros medžiagos perteikimui kuo nors svarbus Jūsų dalyvavimas „Gondingoje“?

Padeda neatitrūkti nuo folkloro, palaikyti formą. Tiems mokytojams, kurie dar tik rengiasi dėstyti etninę kultūrą mokykloje, siūlyčiau imti lankytis folkloro ansamblį. Jei pats neini, kitų neuždegsti. Jei nelankai, tau gali atrodyti, kad gerai darai, bet nėra tarp tavo mažos bendruomenės to svarbaus bendrumo jausmo. Kažko trūksta, ir tai turi pajusti. Ne daug pažįstu mokytojų, kurie, nelankydamis folkloro ansamblį, galėtų mokytis vaikus etninės kultūros pagrindų. Vien iš knygų labai sunku dėstyti. Gali iš rinkinių perteikti tautosaką, bet vis tiek reikalingas gyvasis ryšys. Pavyzdžiu, turiu pati sau pasiruošusi tautinius rūbus. Savo rankomis išsiuvinėjau prijuostę, marškinius, skarelę. Man gera, kai apsilenkau savo drabužius. Ansamblis turi ir kitų išaustų, vienodų rūbų. Man nepatinka visų vienodi rūbai, mano yra kitokie. Svarbiausia, kad jie yra mano, aš pati juos išsiuvinėjau. Ansambli lankau kartu su savo vyru, kuris irgi turi savus tautinius drabužius. Mūsų ansamblio vadovė Dalia Stasikeliénė yra tvirtai pasakiusi: žemaičių moteris turi turėti savo tautinius drabužius. Aišku, tai ir garbės reikalas žemaičiui. Jauku man tiesiog eiti su savais tautiniais drabužiais. Ir mano mokiniai taip daro – kokius tautinius rūbelius beturėtų, bet į renginius eina tik su savais drabuželiais. I pasirengimo procesą būna „jirkintos“ ne tik motinos, bet ir babos.

ETHNIC REALITIES

What is the way of transforming suggestively the values of ethnic culture to children?

In Juozas Šorys' interview Rita Barniškienė, a teacher and methodist at the Academician Adolfas Jucys Primary School in the town of Plungė who is a compiler of the two methodical publications for schoolchildren "Under the Branches of the Oak" and "Games played by the Žemaičiai", thinks of and shares her pedagogical experience about how by introducing the greatest variety of leisure entertainment and teaching forms to encourage children to become interested in values of ethnic culture.

Deimančiukų santraukos

Liudvikas GIEDRAITIS

Kiekvienas krustelėjimas vardan mūsų tradicinės kultūros orumo, gražumo, išmintingumo, savitumo, tautinio tapatumo ir tvarumo tebūna įvardytas kaip deimančiukas. Ir tebūna jis vertas tokio įvardijimo, ir te visada atsiranda bent jau „vaižgančiukas“, vis surandantis jį, paliudijantis daugeliui, kad dėmesio ir pagarbos verti ne tik „nusikalstamo pašaulio autoritetai“ bei „skandalingieji“ (t.y. patrauklūs, jdomūs, spalvingi, vertingi, skelbtini stambiausiomis raidėmis didžiausiuose dienraščiuose) siužetai apie juos, bet ir doro kultūros triūso apjakėliai (būkumuklūs) bei derlūs (gal net taip) jų pastangų vaisiai.

Vasario 5-oji. Vilniaus mokytojų namuose – Marijos Kruopienės (1920-02-02–2003-07-29), Pelesos krašto ir vienos užriby atsidūrusios Pietryčių Lietuvos lietuviybės gynėjos, kovotojos už Gudijos lietuvių teises, švietėjos, visa siela ir atkaklia veikla nenuilstamai atsidavusios lietuviškojo gyvastingumo palaikymui, patriotiškumui, atminimo vakaras. Tarybmečiu pas M. Kruopienę neišvengiamai vedė visi takai tų, kurie Pelesos, Gervėčių krašto likimui neabejinga širdimi bent vienu žingsniu peržengdavo dabartinę mūsų sieną su Gudija. Nuo 1939 m. M. Kruopienė tvarkė Pelesos parapijos biblioteką, kai nebuvo čia lietuvių mokytojų – daraktoriavo, nuolat rūpinosi lietuviškų mokyklų atkūrimu, Pelesos subombarduotos bažnyčios atstatymu. 1958 ir 1961 m. ir vėliau ji vežė į Maskvą prašymus šitais reikalais, o 1963 m. su T. Ivanauskui ir I. Valeika Maskvoje mėgino įteikti dviejų tūkstančių vietinių lietuvių prašymą Gervėčių ir Pelesos kraštus prijungti prie Lietuvos. 1988 m. M. Kruopienė kalbėjo pirmajame Lietuvos Sajūdžio suvažiavime. Pamint trečdalio Vilniaus krašto gržimo Lietuvai 55-asias metines, už nuopelnus Tėvynei M. Kruopienė apdovanota Gedimino ordino medaliu. Tokios dviasios žmonių dėka lietuviybė (Pelesos krašte – viena iš seniausių lietuvių šnekų) dar pajėgia rusenti, o stebuklingasis Užsienio lietuvių departamentas Vilniuje net tokio vakaro vardan – né pišš...

Būdama itin žingeidi (atsimenu, jos troboj knygų kūpasojo visa didžiulė stirta kambario kampe, nes spintos nebuvo), ji kaupė istorinę, etnografinę, atsiminimų medžiagą apie savo kraštą. Visa tai išdėstyta dviejose knygose „Pelesos Radasta“.

„Kaip pripuola paukšteliai klėtelėn

Taip ir mes svetimon šalelėn“...

Vis dainavo tirpstančio Pavalakės etnografinio ansamblio nepavargstančios moterys.

Vasario 24-oji. Kaunas, atrodo, visiškai rimtai vertina, gerbia savo dailininkus. Bent jau Virginijų Kašinską – tikrai: didžiulė Paveikslų galerijos (Donelaičio g. 16) apatinė salė

jo paveikslų parodos „Žemės vartai“ atidarymo proga – pilnut pilnutėlė. Folkloro ansamblis „Viešia“ iš Neveronių (vad. J. Balnytė) šviesiai, pakiliai liaudies dainom, maršais fojė ir salę tvindė, tautinių šokių grupė „Kupolė rožė“ (vad. B. Savickienė) grakščiai šokiaiš „tapé“, kaimo kapela „Vilkynė“ iš Vilkijos (vad. O. Narmontienė) pakilumo teikė, Mantas Savickas iš J. Naujallo muzikos gimnazijos savo kompozicijom, improvizacijom visų šventę kilnino. Menotyrininkas Saulius Mikėnas V. Kašinsko kūrybą apibūdina kaip vieną iš originaliausių šiuolaikinėje lietuvių dailėje. Kūrybinio kelio pradžioje dailininkui svarbiausi atrodė žmogaus egzistavimo, mirties ir virsmo po jos klausimai, siekis perteikti vaizduojamojo veiksmo visuotinumą, amžinumą (ciklas „Raudos“). Vėliau persvérė pasaulio archetipinių modelių, universalų būties formų, pagrindinių universalų visatos konstrukcijų kertinių dvasinių elementų paieškos. Išraiškos prasme tai dailininkų palaipsniui atvedė prie griežtokų geometrinių struktūrų, abstrakcijų raiškos – gryno simbolizmo. Tą liudija trys paveikslų ciklai – „Žemės vartai“, „Archajinės kompozicijos“, „Kosmogoninės kompozicijos“. Jokių pašalinii efektų – tik darnos siekis, tik, sakytum, pamatiniai pašaulio, visatos konstrukcijų, senovės baltų „kodo“, mūsų taučios, mitologijos, kultūros, istorijos esminių ženklų paieška, suvokimas ir išraiška.

„Oi tu saula saulala,

Tu rateliu tekėjai...“

Kovo 1-oji. Lietuvos dailės muziejuje „Kasdienio kelio mylios ir mylios“. Kultūros vakaras, skirtas prisiminti Akvilę Mikėnaitę (1912–2001), paskyrusią gyvenimą liaudies menui puoselėti, Dailės muziejuje sukūrusią Liaudies meno skyrių, dailėtyrininkę, dalyvavusią parengiant „Lietuvių liaudies meno“ (audinių, juostų, drabužių) albumus, parengusią lietuvių liaudies meno – (juostų, raižinių, geležinių kulto ir memorialinių paminklų viršūnių) katalogus, žmogų, visa meile ir stropumu atsidavusį savosios tautos vertybėms išsaugoti (vien jos vadovaujamų ekspedicijų liaudies menui tirti, eksponatams muziejui surasti, įsigyti priskaičiuojama net 43!). Vakare pristatytos dvi knygos. Pirmoji, parengta Dalios Bernotaitės–Bieliauskienės ir Žydrės Petraitės, – „Akvilė Mikėnaitė: Gyvenimo prasmė – liaudies menas“, antroji – Dalios Bernotaitės–Bieliauskienės „Lietuvių moterų drobulės“. Pasak pastarosios knygos autorės, tik Akvilės Mikėnaitės, jau nuo pokario fanatiškai atsidavusios eksponatų rinkimui, dėka muziejus šiandien turi netikėtai (esą net nežinota!) turtingus (apie 25 tūkst. eksponatų) liaudies meno (čia ir drobulės) lobius. Išyra mūsų šaknelės, energija, pasak profesorės Viktorijos Daujotytės, nueina į

„Liaudies kultūros“ žurnalo redakcijos darbuotojai 100-ojo numero proga nusifotografavo atminčiai:
 (iš kairės) pirmoje eilėje „Liaudies kultūros“ žurnalo vyriausioji redaktorė Dalia Rastenienė, stilistė–korektoriė Beatričė Rastenytė,
 buvusi darbuotoja, stilistė–korektoriė Birutė Šoblinskaitė; antroje eilėje – buvę žurnalo skyriaus redaktoriai Vladas Motiejūnas ir
 Saulė Matulevičienė, rinkėja kompiuteriu Enrika Stanevičienė, dizaineris Martynas Pocius; trečioje eilėje žurnalo skyrių
 redaktoriai Juozas Šorys, Dainius Razauskas ir Liudvikas Giedraitis. 2005 m. kovo 4 d.

praeitį ta pirminė „basų kojų“ (J. Meko terminas) kultūra, tad yra gili prasmė priminti, prisiminti kuklius, jautrius, darbščius, reiklius tos kultūros vertybų puoselėtojus, gelbėtojus, aukštintojus. „Gera būtų, jei galėtum palikti kam nors tą kultūrinį kladą, kurį sukaupei per gyvenimą,“ – rašė pati Akvilė Mikėnaitė. Neapvilkim.

Kovo 4-oji. „Mūsų (LLKC) namuose šiandien šventė“, – Vidos Šatkaušienės pirmasis teiginyς, pradendant vakara, skirtą „Liaudies kultūros“ žurnalo „šimtinukui“. Svečių prigužėjo tikrai dosniai, ir visi garbūs. Pradžioj – žurnalo „nuo eito kelio“, jo raidos „etapų“ aptarimas. Vyriausiosios redaktorės Dalios Rastenienės požiuriu, jie tokie: I – 1988 metais trys „Kultūrinio švietimo“ numeriai. „Vyravo organizacinių dalykų, „diskusijos su Glavlitu“, „kelionės“ į LTSR CK; II – 1989–1994: žurnalo įvardijimas „Liaudies kultūra“, jo kūrimo, jo veido, krypties, turinio paieškų metai; III – 1994–1998: tapimas „prestižiniu“, ramaus darbo laikotarpis; IV – nuo 1998 metų mokslo darbų skyriaus įvedimas, mokslinių straipsnių recenzavimas ir V – dabartis: bauginanti (tikėkimės, nepagrįstai) komercine šmékla... O

tada – ir žvilgsnis į priekį, akademiko Romualdo Grigo apmąstymai apie tautos, valstybės tvarumo, ateities užtikrinimo paieškas, žurnalo kelią jose. Ta amžinoji tradicijų ir modernumo sąveika, nuolatinė pastanga, kad visuotinis polinkis į naujoves neliktų tik „nudvasintu užkratų“, neigiančiu tradicinį dvasinį pradą, o darnios sąveikos su juo dėka kurtų naują kokybę, nauja forma ir turiniu įprasmintančią, „jtėvinančią“ paveldą... „Liaudies kultūra“ šių paieškų kely esą „labai reikšminga“, nes tik tos tautos, civilizacijos buvo tvarios, „kurios sugebėjo įprasminti, jtėvinti savo istorinę, kultūrinę atmintį“, nuolat telkti „dvasinį potencialą“. Nes kai to atsisakoma, „valstybė tampa nebetvari, ją įsimeta erozija“...

Pasak dr. Krescencijaus Stoškaus, „gerai nuteikia žurnalo teminio, probleminio akiračio“ platumas. Atrodo, jau nėra temos, kuri šiame leidiny būtų „svetima“. Išvengta siauro etnografiškumo, virsta mąsliu „plataus profilio“ etnologiniu žurnalu, puikiai suderinant akademinius straipsnius su populariais, išlaikant abiejų pusų „aukštą bendrakultūrinį lygmenį“. Taigi štai kaip stebuklingai atsitiko:

pasirodo, Lietuvoj galima padaryti „gerą daiktą”, kuris jau ir egzaminus nemenkus yra išlaikęs. Tik vis išlieka rūpestis (Vidos Šatkauskienės antrinimu), kad kuo platesnis žmonių ratas šiuo žurnalui domėtusi... Ir dr. Žilvičio Šaknio teigimu, – būtina „kultūrinti” jaunimą, o ir „visus kelti į viršų”, nepasiduoti bendrai vidutinybės tėkmėi. Todėl esą ir moksliniai straipsniai tokiaame leidiny būtini. Be to, jie spartina etnologijos, folkloristikos Lietuvoje plėtrą. Dr. Petro Kalniaus liudijimu, šis žurnalas turės „daug didesnį skaitojo ratą” už bet kurį kitą humanitarinį akademinių leidinių, nes Jame sugyvena straipsniai iš daugelio sričių, nes tai – „aruodas visiems”, ir etnologams, ir muziejininkams, ir kultūros praktikams, ir folklorininkams, ir choreografams... Puiki jo savybė – diskusijos, kuriose „nesusirieja, nesusipyksta jvairios stovyklos”, puiku – pokalbiai su etninės kultūros mokslui, sklaidai nusipelniusiais žmonėmis, puiku – brandūs vertimai visuomenės mąstymui formuoti, tad mes, šio žurnalo artojai, esą nusipelnę „kokio nors valstybinio apdovanojimo!” „Džiaukimės turėdami tokį periodinį leidinį, padékime jam išgyventi”, – siunčia raštišką žinią prof. Angelė Vyšniauskaitė, – „būkime, anot Vydūno, tikri „sau žmonės”, nes „besaikis svetimųjų pamėgdžiojimas – tai savęs žeminimas net ir jų akyse...”. „Gvyuok ir šviesk, „Liaudies kultūra!” Dr. Marijos Zavjalovos nuojauta, taip ir bus, – gyvuos tas leidinys, sulaufs ir šimtmečio jubiliejaus, nes „turi sielą”. O šiandien jam, dr. Bronės Stundžienės filologiniu „paskaičiavimu”, tik 16 (!) metų, dar tik „gauna pasą”, taigi branda, tikėkimės, „prieš akis”. J. Seiliukaitė, toji šimtojo mūsų žurnalo Aglālā aukštuoju, pa-minėtajį brendimą mato ieškant būdų, kaip „kelti žmones” (antrąkart šį deimantinį vakarą tas teiginys išsprūsta, matyt, tikrai pribrendęs – L. G.), reikia, kad ir mokslininkai galvotų ne tik siauros specializacijos terminija, bet ir apie tai, kaip etninės kultūros specialistams („nuogiemis dilgelėse” – L. G.), tarkim, elgtis pačiu jvairiausiu „priešišķu” jėgų poveikio, pasipriešinimo sąlygomis. Diskusijos, poleminiai straipsniai šiomis temomis ir galėtų žymėti bent vieną iš tos brandos takelių...

O toliau – palinkėjimų ir kitokių gėrybių trupiniukai: „Mažiau galvojantiems apie kasdienybę, daugiau apie amžinybę (tai jau vėl – mums, žurnalo „kepėjams”), dėkui jiemis”. „Profesionali ir darni šeimyna...” „Senųjų baltų dievų palaimos” linki dr. Rimantas Balsys iš Klaipedos universiteto. „Laimės ir patvaros geidžiame tamstoms visuose padėjimuose” (Vaižgantas, VDU šaunių atstovių lūpomis). „Kol toks žurnalas leidžiamas, Lietuvos pabaigos nebus” (Marcelijus Martinaitis)...

Kovo 10-oji. Taikomosios dailės muziejuje – pirmosios Vilniuje išsamios parodos „Baltijos šalių sentikių kultūra: ikonos, knygos, bažnytinio giedojimo tradicijos” atidarymas. Sentikiai Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje – jau nuo XVII a. antrosios pusės: persekiojami Rusijoje, nes atsisakė paklusti naujoms bažnytinėms reformoms, jie traukė į Vakarus: čia dabar jų esama net dvidešimty šalių, bet vešliausiai tarpsta minėtose. Sentikiams tradicinė dvasia – iki Petro I laikų.

Svarbiausius jų kultūrinius kladus sudaro: Baltijos šalyse savita ikonų tapyba, metalinės ikonėlės, altorėliai, kryžiai (kurių iki šiol galima pamatyti sentikių trobų „šventame kampe”, knygos (pomorų giesmių rankraščiai, religinio, pamokojo, poleminio pobūdžio bei saviti būtent Baltijos šalių sentikių sukurti tekstai, tarp kurių ir unikalusis „Degučių metraštis”). Spausdintinis žodis (ypač – ateinantis iš laikų iki XVII a. pr.), knygos sentikiams (jie turi net mums neišverčiamą žodį „knyžnostj”, kaip, beje, mes – jiems neišverčiamą „knyngeštystė”) itin svarbu ir reikšminga. Trečiąjį jų kultūrinio klando savitumą sudaro vadinamojo ženklinio („kablinio”) giedojimo tradicija: nepripažstant nei naujojo daugiabalsio giedojimo, nei naujojo natų užrašymo penklinėse. Savitą sentikių kultūros dalį sudaro ir vadinamosios dvasinės giesmės, perteikiančios liaudišką krikščionybės samprątą, giedamos ne pamaldų metu, bet namuose.

Kovo 12-oji. Tame didžiuliame Parodų rūmų pastate, kuriame kovo 10–13 d. buvo įsikūrus Knygų mugė, pasimesti tikrai negudru (lengvau nei piemenukui miške), tad tik traukdamas Irmanto Indriūno birbynės raliavimo kryptimi galėjai būt tikras – pataikei kur troškai – į tautosakos naujausių knygų pristatymą: mūsų dienomis, deja, nepakanka padaryt gerą darbą, reikia dar įrodyt, kad jis geras, o svarbiausia – reikalingas „mokesčių mokėtojui”. Taip yra ir su tautosakos knygomis, kurių šiuo atveju pristatomas derlius toks: Jono Basanavičiaus tautosakos bibliotekos pabaigtuvės – „Burtų knyga”, „Raštai, antroji knyga”, Jono Balio raštų serijos (parengė R. Repšienė) pabaiga, Balio Sruogos darbų, susietų su folkloristika, dvitomis, Dainiaus Razausko, „pilateisio lietuvių humanitarinės bendruomenės nario”, anot Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto direktorius pava duotojos Bronės Stundžienės, knyga „Vėjūkas”, dvi knygutes ir kompaktinės plokštelės su aukštaičių ir suvalkiečių tradicinės liaudies muzikos pavyzdžiais bei Literatūros ir tautosakos instituto tautosakininkų kasmetinius du laimin-gus žingsnius paliudijantys „Tautosakos darbų” tomų (šiuo atveju – XX ir XXI).

O. J. Basanavičius savo „Juodajai knygai” (pats ją taip pavadinė) medžiagą rinko jau nuo 1874 metų, pasitelkdamas ne tik kurso draugus, bet ir gyvendamas Bulgarijoje – M. Slančiauską, G. Petkevičaitę-Bitę, J. Žemaitę... Knyga išsistudijavusiems jau gal neberekis nė „magijos seansų”: lietuviškosios magijos ten lobiu lobiai, „Dieve duok sveikam augti, turtingam karšti”...

ALL AROUND

Reviews of cultural events

Liudvikas GIEDRAITIS

Current cultural events and happenings have been reviewed. The party that was devoted to the celebration of the 100th issue of *Liaudies kultūra* magazine, a public show of cultural values of Baltic countries' old believers, presentations of books, etc. have been described.

Vagysčių epidemija

Iš šių dienų istorijos

Liudvikas GIEDRAITIS

Gyveno Vilniaus priemiestyje Nemenčinės miške. Visą gyvenimą aš (tas, Kurs Gyvenu Miške), visą gyvenimą taip: nuo kūdikystės iki keturiolikos – taigoj ant Jenisiejaus skardžių, po to gimtinėj Zarasų krašte prie miško, vasarom po medžius besikarstydamas, eiléraščius ten skaitinėdamas, toliau – kariuomenė Polesės miške tarp pelkių, po to penkerių metų pertrauka (studijoms VVU), o tada ir vėl Likimas (ačiū Jam) taip lémė (kitaip iki šiol jau būč ir sunykęs) šit trisdešimt tretieji – miške: senas kirvarpomis grojantis rastų namelis, apmuštas daily lentėm, šalia iš stačių lentgalių su kaltas nuo pokario „laikinas“ sandeliukas (kad neapvirstų paspirtas), bet – tarp krūmelių, pušelių, visiems praeiviams ir vėjams viskas atvira, be tvorų, be piktų šunų: tik pusiau kambarinis kudliukas Mikis (bolonė), tik žvitrus pusiau kišeninis Šiaušius, tik visiškai nepiktas Pirkčius, „pasaulio pilietis“, visiems draugas Pinčius, didelė „rūsti“, bet labai tai-kinga „niufė“ Kandė... Visi, anot sąmojingojo mano žento Artūro, geriausiai mokėjė tik šypsotis. Tokią jų savybę iki netolimų laikų, tiesą sakant, labiausiai ir vertinau: visą tarybmetį (paskutinį jo dvidešimtmetį) tikrai neprisimenu, kad iš kiemo ar namų bent kas būtų pavogta. Sandeliuko dvejos durys nebuvo né rakinamos: už jų – koks dviratėlis, namų apyvokos rakandėlis, o vienerios rakintos sprigetine spynute, atšokančia nuo pirmo kaukštéléjimo geležte: už jų ten penketą metų stovėjo didžiausias to meto turtas – uošvio padovanotas pagyvenės, bet visai šauniai glerges IŽ-as su lopšeliu. Atostogų, išvykų metu viskas būdavo taip ir paliekama savaitėm: nedingo né šlamšteliš. (Tuo metu maniau: neturtas mane saugo.) Gerumo ir ramybės gyvenime, žinoma, vis tiek nebuvo: klestėjo dvasinė vagystė. Mano buity tai pasireiškė taip. Kadangi neturėjau „nuopelno“ bent kartą nueiti į tarybinius „šimtaprocentinius“ rinkimus, rinkimų dieną, žiūrék, ir aplanko karininkas (!) su „urna“. Kartą taip prisistatė net du pulkininkai (!): nebyliai piki lyg užtaisytį šautuvai. Kai pabandžiau kažką žioptelt apie to „balsavimo“ beprasmybę, nesgi vis tiek 99,9 proc. bus – „už“, niūriai nukirto – „Ber“ ir vienas pakišo pluoštą popiergalį, kitas urną... Tai štai... Kadangi iš paskutinių vengiau vadinančių sborų (apmokymų kariuomenėje), nuolat reikėjo saugotis šaukimų išnešiotojų, atpažint juos, neįsileist į namus. Kartą vienam tokiam, mačiau, laikančiam rankoje „povestką“ (šaukimą) su mano pavarde, pro lango stiklą įrodinėjau: „...ne, nér čia tokio... čia toks... Giedrai-

tis, sakai? – negyvena...“ Ar gali būt ramu ir gera apie save taip šnekančiam! Galiausiai (metai kiti prieš Atgimimą) vieną šiltą vasaros dieną į kiemą, kuriame (taip atsikito, sutapo) buvom visi šeimynyščiai (mylimoji, aš ir mūsų trys dukriūkštės), įlingavo juoda „Volga“ ir iš jos išlipo du karininkai, vienas, atrodo, majoras, kitas pulkininkas, ir priėjo prie mūsų, sustingusių. Ar čia esą „život“ Giedraitis Liudvikas? „Ne, – atsakiau aš, – gyveno čia toks, bet išskelė“. „Kuda?“ „Nežinau, – atsakiau, – nežinau...“ – ir karininkai nežinia kodėl apsisuko, sukrito į volgišką juodumą ir išvažiavo... Kadangi per savo naivumą (matyt – taip) ir vis „nenorą“ žinot, kokiamas pasauly gyvenu, dar tarybiniais laikais namuose buvau sušaukęs „sibirion“ susitikimą, tad netrukus prisdėjo ir „civiliokų“ lankytų, klausinėtojų... Kadangi... Ne. Bet ne apie tai ši kartą užsimojau šnekėt, o apie dabartines dienas, Naujosios Nepriklausomybės laikus, moksliškai tariant – „vagysčių aspektu“. Kad viskas būtų nesumeluota, kaip tikras „istorikas“ pasikliausiu bent jau vienu autentišku dokumentu – savo (visą gyvenimą murkdausi to „savo“, to „aš“ akivarėly, ir iki šiol nerandu jam tikslesnio apibūdinimo už minėtajį: Kurs Gyvenu Miške) dienoraščiu.

2003-08-18

... o štai ir šią naktį – vėl sapnas: netoli ese – numomas žmonių būrys. Jis grėsmingai neišvengiamai artėja: bus laidotuvės, o aš dar „neparengęs“ mirusiojo, neturiu jo, tad – pasimetęs, susijaudinęs. „Na štai, pagaliau, suradom!“ Man paduodamas suplotas, lūžinėjantis, trupantis, skylinėjantis žmogelis iš plastelino. Karštligiskai stengiuosi jį surinkti, sulipdyti, nes laidotuvininkai štai jau už durų... Na pagaliau, pavyko man – sulipdžiau, iškéliau – nematomą baltam karste aukštai. Ir štai jau visi prie stalo sėdi: lyg valgo, lyg ne, o aš nuošaly (lyg – gretimam kambari su atvirom durim) prie savo lovio su jovalo rausvais mėsos gabaliukais... Kai išaušo diena (tai jau nebe sapnas), išvažiavom visi (atostogų metas) porai valandų į savo užmiršta kolektyvinį sodą (prie N. Vilnios) surinkti ankstyvias slyvutes, nuskinti gervuoges, gržę radom apiplėštus namus. Vagys įlindo išdaužę langą. Jau antrą kartą šią vasarą štai taip. Pirmą kartą (birželio 19 d.), atrodo, aš jiems sutrudžiau, netikėtai gržęs namo anksčiau nei įprastai. Jéjau tada į savo kambariūkštę, norėjau sužinoti, kuri valanda, o

ŽMONĖS PASAKOJA

rankinio laikrodžio (bendradarbių dovanos 50-mečio proga), kurį labai taujau ir buvo man jis mielas, laikiau matomoj vietoj ant stalo, kad dieną ar naktį ranką ištiesės vi-sada galėčiau pasiekt, – nér. Na – keistų keista! Gerą valandėlę ką beveikdamas, ką bedarydamas, savo žioplumą nebyliai pakeiksnodamas (kur gi aš tą laikrodėlį galėjau nukišti!), pravėriau duris į didžių kambarį (sakykim – svetainę), o čia – net pastérau – jovalų jovalas: spintos išverstos, išraustos, lango išorinė „šiba“ – išlaužta, o vidinė visa su rémais išversta ant grindų. Tik tada supratau, kur mano jaukusis laikrodukas... Spintoj buvo kiek pinigų – nér... Paskambinau policijai. Atvažiavo, papypsėjo prie namo kampo, išėjau – sėdi trise mašinoj ir nenori išlįst. „Skambinot?“ „Taip.“ „Tai kas čia atsitiko?“ „Vagys į namus buvo įsilaužę“. Žiūri, sédinėja toliau ramiai ir abejingai. „Tai kaip čia... kur čia...“ „Tai gal teiksitės bent pažiūrėti,“ – nebeištveriau. Teikėsi. Suėjo į kambarį, bet, pasirodo, tik tam, kad vél ir vél primintų: jei parašysi pareiškimą apie įsilaužimą į namus, turésiu labai daug rūpesčių, daug laiko sugaišiu kviečiamas į policiją... Itikino. Nerašiau. Netrukus vienam policininkui, stovējusiam kambario vidury ir nežinojusiam, ką veikti, į nešiojamą telefoniuką buvo paskambinta esą – vagystė ar koks ten įsilaužimas, užsirašė jis „ivykio“ adresą, pasakė „Tuoj atvažiuosim“, ir visi išvažiavo...

Šį kartą vagys turėjo laiko daug daugiau, tad išnaršė, išvertė daug nuodugniau, išnešė televizorių, mikrobangę, fotoaparatą, vėliau pasigedom šiokių tokų šlamštelių (aš – striukės, pirktos padėvėtoj „Humanoj“ už 45 litus). Tuščia to ... Pirmą kartą tada visu nykumu pajutau, kaip skaudu, kaip beviltiška (lyg būtum apspjaudytas nuo galvos ligi kojų) matyt šitaip išniekintus, išverstus, nešvarių rankų sujuktus savo namus. Net lova – kaip šabakštynas... Iš policijos atvažiavo penkiesė. Šjkart – kiti, matos, daug stropesni: vaikšto apie namus, žiūrinėja stiklų šukes, užsirašinėja, ką jiems sako mano... na taip – žmona (nejaukus žodis), mylimoji... Negaliu... nepajėgiu susitvardyt, išvert, sukiojuos kaip grindų skuduras aplink, kaip susirietęs šešėlis, slenkū šen, slenkū ten – negaliu – kaltas kaltas, nevykės, blogas šeimininkas... Galiausiai – atsisėdu savo „kamaroj“ ant lovos ir styrau nuleidęs rankas, matydamas, girdėdamas, kaip čia pat už atvirų durelių kitame kambarį sugūžėję atvažiavusieji klausinėja, apžiūrinėja, nieko gero nežada... Pažįstam esą mes tuos vagis, žinom... Bet jų pilni kalėjimai. Jei ką suimam, bandom elgtis kiek griežčiau, ima gąsdint skundaij į Strazbūrą, primena „žmogaus teises“. Ir čia staiga – topt – galvon: tai štai kokį vaizdą šianakt mačiau sapne...

Tokie tie sapniukai, toks tas gyvenimėlis.

2003-08-20

Toliau gyvenam vagių įbauginti, jerzinti... Reikėjo nuriadėti dviračiu į paštą (0,5 km), keliolikai minučių palikti tuščius namus. Net prieš savaitines keliones niekad nebu-

vau patyrės tokio jaudulio, nerimo, netikrumo jausmo, kad gal surasiu namus apiplėštus. Su savimi pasiėmiau visus turimus pinigelius, susikišau į kišenes dokumentus, suslapsčiau, kas liko neišnešta iš instrumentų... Absurdai...

Prieš keletą savaičių sekmadienį basčiaus po N. Vilnios apylinkes netoli buvusio Kučkuriškių popieriaus fabriko, ieškojau, kaip užkopti į žemėlapį pažymėtą Barsukynės kalną, nuo kurio N. Vilnia kaip ant delno. Zujau šen bei ten – nieko. Praradės viltį surast savarankiškai, pasibeldžiau į vienos trobelės duris. Tyla. Pasibeldžiau vél ir jau ketinau trauktis, bet durys vos vos atsilošė, smulki motertytė émė mane rusiškai plūsti: nėra esą čia jau nieko, viskas išvogta, ko čia dar bastaisi pirmyn atgal, ko čia ieškai, pažiūrėk – plikos sienos, plika lemputė kaba... lenda ir lenda vagys... nėra čia nei aukso, nei pinigų – nieko... nespėji iš namų išeit, lenda ir lenda, nieko gi mes neturim! Prasmek tu esą greičiau iš čia su savo kalnais... Valdžios žmonės ir kitokie pralobėliai puikiai randa būdus apsiginti, apsaugot save ir turtą, tad, vaidindami prieš Vakarus „žmogaus teises“ ir liberalumą, priiminėja, matyt, visiškai bedančius, neveiksmingus, neapsaugančius žmonių kasdienybės nuo sukčių, vagišių, plėšikautojų įstatymus... Kodėl tai rašau ir kam tai rašau? Ogi todėl, kad parašiau – ir man ramiau, nes tai jau parašyta, tad galima ir pamiršt. Rašydamas tarsi sakau sudie viskam, apie ką ši tą parašęs. Sudie, ir kad daugiau nebeslėgtumėt mano gyvenimo.

2003-08-21

Net slyvų savo saldžių ankstyvuojų be rūgštumo, kurių vienintelį nuo vienintelio mūsų sode medelio nebaudžiamas pilvo skausmu galiu vieną kartą per metus pasmaližiaut, šiemet tik vieną kitą nučiupau (vos pradėjus nokt). Atvažiavau, kai jau turėjo būti visai prisirpusios – plikos šakos... Tą slyvutę ypač prižiūriu: pirmąją apgeniu, pirmąją sukasu, pirmąją nupurškiu nuo ligų ir kenkėjų, net žemę po ja žole iškloju: chroniškam gastrininkui – man ji savo vaisiais – metinė atgaiva. Kai jie užsibaigia, pradedu laukti kito galuvasario... Tveriu tvorą aplink namus. Taip ir baigsis mano atostogos...

2003-08-22

Penktadienis, tarp vienuoliktos ir dvyliktos valandos. Su leva (dukra) buvom virtuvėj. Taku ramiai eidamas priartėjo poaukštis juodai apsirengę vyrukas ir sustojo ties langu. Kieme pririšta émė loti Kandė. Jaudulys taip ir perliejo krūtinę: vagis! „Eik, – sakau levai, – tu paklausk, ko jam reikia“. Nuėjo, pašnekėjo, grjžo, sako: „Vandens nori mašinai. Poros plastikinių butelių po pusantro litro“. Išėjau, émiau ieškot tų butelių, neradau, sakau – duosiu vandens su kibiru. „Ne, – sako, su kibiru man nereikia“. „Kur gi, – klausiu, – jūsų mašina?“ „Toli, – sako, – aš geriau paieškosiu butelių“. „Gerai, – tariau, – surask butelių, vandens jipiliu“. Ir dingo jis. Ir nebegržo. Sakau levai: „Matėm

tikriausią vagį, patį tikriausią, gal net iš tų, kurie jau buvo čia įsilaužę... Žiūrėk, kaip jis drąsiai, lyg gerai pažystamoj vietoj, nebijdamas nė lojančio šuns, kaip ižūliai arti lango priėjo. Jautėsi pažystamam kieme"... leva net nustėro. „Mačiau, kaip kitas liko stovėt tolėliau už medžio". „Na, taip: šitas atejo tikrint, ar yra kas namuose. Jei būtų radęs tuščius, be abejo, abu „imtusi darbo" ... O šitą ji dažnai matanti autobuse, vis išlipa prie parduotuvės (Nemenčinės plente), buriasi su kitais panašiais, jis ten „jauniausias" ... Suprantama, jauniausias pasiunčiamas ištirti, ar yra kas namuose..."

Na štai: vagių apgultieji žmoneliai. Šeštadienį, sekmdienį buvo ramu. Pirmadienį (08-25) prieš pat dyvilką – jau ir prisistatė vienas iš tos vagių brigados tipelis. Šjark paklausė, kur namas gretimu numeriu... Antradienį (08-26) namuose buvo tik leva. Grįžau pavakary: „Na, ar buvo vagys?" „Buvo, – sako leva". Akivaizdu, gyvenam, kas ką. Esam kaip tie zebrai, gazeles ar antilopės (iš telelaidų apie laukinę Afrikos gamtą), nuolat stebimi plėšrūnų. Visiška laisvė ir liberalumas! Galėtume džiaugtis.

Trečiadienį dirbau namuose. Kai grįžo iš darbo mylimoji (na, – žmona), po keliolikos minučių išvažiavau mašina ieškot pagal skelbimus parduodamų vartų. Po valandėlės grįžau. Žmona sako: „Vos išvažiavai, émė loti Kandė. Išėjau į kiemą – tik sušmėžavo kažoks juodas, néré į krūmus ir braškėdamas nubégo... Pamanė, kad namai liko tušti. Baigtum tu išvažiuodamas pypsét... („Ai, nelaiko jos nervai".) Nors tu skradžiai žemės ljsk: vagys siautėja.

Ketvirtadienį (08-28) likau vėl vienas. Apie pirmą pradėjau vežimeliu vežiot rąstus, jau daug metų krūvoj pūpsojusius šalia kiemo. Vos nuriedėjau antrojo rąsto (apie 50 m nuo namo), neįprastai émė inkštaut pririštas šuo. Kai grįžau su rąstu, nuo sandėliuko į gatvęs pusę per mišką skubiai nužargliavo juodas vaikiščias. Pasiekęs gatvę, patraukė ramiai lyg niekur nieko. Užvirė mano kraujas, palikau rąstą ir émiau vytis. Pamatęs, kad jau prisiiveju, sunerimo, stabtelėjo, atsigréžė į mane, atbulas nevalingai šastelėjo atgal: „Ko norit iš manęs!" „Noriu, – sakau, – labai gerai išižiūrėt". Ir sustojom vienas prieš kitą: juodų drabužių, šviesių plaukų, su juodais akiniais, aukštas, kiek gunktelėjęs. („Gera prielaida būti ir doram, ir laimingam žmogui," – pagalvojau.) „Labai labai gerai noriu išidémét, – išsimiegiau akimis į veidą, – labai labai gerai..." Grįžau kaip musė kandės... Patikrinau, ar buvau užrakinęs namų duris. Taip, buvau užrakinęs. O net neatsimenu, kaip, kada tai padariau. Iki šiol tokiai atvejais niekad nerakindavau... Nebelaiko ir mano nervai.

Aušta penktadienio (08-29) rytas. Nebemiegū nuo kokios antros. Tysau kaip rąstas, ir jokios kitos minties – tik vagys, jokių kitų jausmų – tik apmaudo, tik pažeminimo, suniekinimo. Galiausiai pradėjau „gelbétis" – rašyt:

„Gerbiamas Prezidente.

Bene dvejus metus (su pertraukomis) gatvėse abipus

Nemenčinės plento labai sėkmingai dienomis „dirba" nebaudžiamų vagių „šutvė" ... Išdėstau, kokiui „principui" tie vaginiai „dirba". „Nebeišmanom kaip ir gyvent, virtom vagių įkaitais, nebegalinčiais palikti vienų namų net pusvalandžiu..." Esą atrodo, ne kuo kitaip ir visoj Lietuoj. „Kur bepasiklausai – vagys siautėja. Žmonės jaučiasi pažeminti, paniekinti to apiplėsinėjimo, o niekas iš valdžią turinčiųjų nesiryžta imtis ryžtingesnių veiksmyų, kad palengvintų jų buitį. Rinkimų į prezidentus agitacinėj laidoj per televiziją paklaustas, kodėl Jūsų partijos emblemos erelis taip labai rūstus, ryžtingai atsakėt: „Perdaug brudo prisikaupė Lietuoj". Tokie tiesos žodžiai teikė vilties, bet..." Néra dabar prasmės nurašinėt čia visa „laišką": niekad netikėjau, kad jis išsiūsiu, ir neišsiunčiau, nes netikėjau nė tuo žmogum, į kurį kreipiuosi. Pasirašiau: „Esantys tarp girnapusių: apatinės (policijos) ir viršutinės (vagių)". Na, surašiau, atlėgo, tai ir tiek.

2003-09-22

Nesamonė. Dirbau namuose, šifravau pokalbj su A. Vyžintu, L. Purliene apie praėjusią Dainų šventę. Sédėjau virtuvėj. Buvo prieš vienuoliką, kai atsistojau atsikvėpt. Išėjau į koridorių ir nustebau, kad didžiojo kambario durys iki galo atlapos. Niekas niekada pas mus tų durų taip nepalieka. Suglumau: negi aš taip galėjau padaryt, visiškai nesąmoningai! Praėjo kokios keturios valandos – vis rāšiau, vis „šnekinau" magnetofono įrašą. O kai išėjau į kiemą, net pastėrau pamatęs, kad langas, pro kurį jau ir anksčiau buvo lindę vagys, vėl išdaužtas – abi „šibos", ir viena, ir kita. Neriau į vidų – neišnešta niekas, nebesirausta, kur jau du kartus šią vasarą išrausinėta, nes čia jau viskas aišku: nieko doro nér. Bet dar yra virtuvė, dar yra kiti kambariai... Nesamonė. Pasirodo, aš, zurzindamas magnetofoną, net neišgirdau kambario daužiamų stiklų, negirdėjau nė mūsų Kandės (jeigu ji lojo), o vagis įlipo pro išdaužtas „šibas" į vidų, atidarė duris į koridorių, išgirdo mano „pokalbius" su magnetofonu, gal net pamanė, kad ten yra keli žmonės, tad paskubėjo dingti, „pamiršęs" ir duris uždaryst... Iš darbo grįžusi mylimoji sako: „Mačiau šiandien vienims žinomą šutvę" ... Vėliau grįžo leva, sako: „Mačiau mūsų vagių šutvę – traukė į šią pusę nuo parduotuvės". Tylėjau kaip užsiūtas, tik langų sutvarkymui nebebuvo likę ištisiniai stiklų, tad šiaip taip paskubom „užlopiau" iš gabalių. Mylimoji tai pastebėjo, émė įtarinėt, teirautis, kas čia buvo. Sakiau, – „Nemačiau, aš nieko nemačiau". „Ką, ir vėl – lindo?!" „Nemačiau, – sakiau, – aš tikrai nieko nemačiau, stiklai tokie..." Stengiausi nemeluot, bet ir tiesos nesakiau. Baigia jau užgraužt tokios tiesos ... Dėkui teisėtumi, dėkui, labai dėkui...

2003-09-29

Namai virto kone „psychiatrine": visi įsinervinę, įsimėpę. Rengiu žurnalui Dainų šventės Folkloro dienos apta-

ŽMONĖS PASAKOJA

rimo apžvalgą. Kai reikia kur eiti iš namų, jrašo kasetę būtinai pasiimu su savimi: jei dings (pro langą) diktofonas, tai bent jrašas (kas nepakartojama), sakau, nedings...

Prieš porą dienų išeidamas (kaip visada, paskutinis) į redakciją („Liaudies kultūrą“), mikrobangų krosnelę (jau kita, pavogtoji negrįžo), radijytė bei dar vieną kitą „potentialų pavogimo objektą“ sukišau į polietileno maišą ir paslepiau (nesakysiu, kur). Apie tai, kvailys, nieko nejspėjau. Žmona atėjo iš darbo anksčiau, pamanė, kad vėl viskas išvogta... O kad jį perkūnai, o kadgi jį – tokį gyvenimą!“ „Suk jį velnias – visą tą šlamštą (suprask – daiktus), suk jį velnias, – kartoju ir kartoju, – išves iš proto...“ Einu dabar ir išeinu... Bet tam, kas gržta namo pirmasis, visada neraumu, rūpi pirmiausia apžiūrėt, ar sveiki langai...

2003-10-07

Vėl buvo vagys. Šetonai. Savo „kamaroj“ iš pat ryto šią rašinėjau (na mēgstu aš tokią tuštybę), kai tolimate namo kampe pasigirdo tylus pabeldinėjimas į sieną. Suklusa. Po kiek laiko tylos – vėl pasigirdo – į langą, kuris arčiausiai prie vartų (prieš tris dienas baigėm iest tvorą, tik nei vartai, nei varteliai dar nerakinami, bet šuo nuo grandinės jau paleistas, guli prie durų). Ant langų visur užuolaidos, pro kurias nieko nesimato, bet ir taip supratau, kas čia brėsta... Isibedžiau vidury kambario ir laukiu. Tada pasigirdo daug garsesnis beldimas į langą, pro kurį buvo įliusta pirmą kartą. Pusę minutės tylos – ir jau visai trunkus beldimas į tą, pro kurį jau dukart buvo įliusta. O tada labai greitas priartėjimas (žingsniai girdėjosi) prie lango, už kurio stovi. Iki palangės ten buvo prikrauta plytų, ant kurių stovėjo atremtos bereikšmės, plonų vielų, „vaidybinės“ grotos: pro užuolaidos plyši tepamačiau, kaip jos švystelėjo ant žemės ir į langą (prie jo „prikaltas“ stovėjau) trinktelėjo lyg griausmas. Stiklai – labai keista – neišdužo, bet pagaliau sukluso lauke prie durų gulėjusi mūsų geraširdė didžiulė niufaundlendė Kandė. Sukruto nuo to trinktelėjimo ir porą kartų grësmingai viauktelėjo. Po to nulipo nuo slenkscio ir émė ne itin energingai, bet garsiai ir grësmingai griaudėt, atsisukusi į besitrankantį prie lango. Po to viskas nutilo. Kiek palaukęs, išėjau iš savo kamarėlės pro kitą langą pažiūrėt į kelio puse: tepamačiau, kaip trys juodukai (juodom striukėm, juodom kelnėm), jauni, kresni, labai greit žengė tolyn nuo vartų plento link. Išėjau į kiemą: tos mano simbolinės grotos – kniūbsčios ant žolės, čia pat numestas vos vieną du kartus prakastas obuolys. Akivaizdu, kad jau buvo ryžtasi „veiklai“.

Šaunus gyvenimas... Rytą radijas pranešė, kad valdžia ruošiasi amnestuot, paleist iš kalėjimų daugybę nuteistųjų. Bus, ko gero, dar šaunesnis gyvenimas. Prezidentas vis šneka užsibrėžęs vykdyt tautinio ir visokio kitokio žmogiškojo orumo kėlimo programą. Puikios yra tos programos, kai pasiklausai jas skaitomas iš raštelio, visos puičios. Stūgaut norisi.

(O vidury kambario stovėjau vis laukdamas, kada gi pasigirs šuns balsas, vis nieko nesumanydamas, ką gi reikėtų daryti, jei, išdaužę stiklus, vagys imtų lįst vidun. Vienintelis gal tada žarsteklis, atremtas į krosnį, tikėjausi, būtų pagalbininkas... O jau „po visko“ nei iš šio, nei iš to pusiaują émė raižyt diegliai: kad juos perkūnai – nei atsistot, nei atsiest... Akivaizdu, nuo nervinės įtampos – pos – pos – pos... Šalta šalta ir šalta...

2003-12-08

Kambarį atsidėjės redagavau straipsnį (Barkauskaitės iš Kauno apie Dainų švenčių Šokių dienas) – aršiai émė loti šunys (senoji Kandė ir dar visai jauniklytė „kiemterjerė“ Tapėse (Lapsė) – savo pirmaisiais kiauksejimais). Nekreipiau dėmesio, bet šunytėms atkakliai netylant, žvilgtelėjau pro langą ir pamačiau policijos mašiną, šalia tvoros vieną juodus ką skustagalvi, greta jo – policininką. O tą skustagalvi, rodantį į namą, fotografavo juodai apsirengę žmogus. Tieki ir tebuvo. Viskas užtruuko vos keletą minučių. Atsidusau ir net graudulys gomurį užtvindė: ai, galbūt vieną iš tų terorizuojančių čia mus įsilauželių vagišių pričiupo. Gal tai pirmasis vilties žiburėlis. Gal baigsis priverstinis įskalinimas namuose, gal...

2003-12-25

Kūčių dieną žmona gržo iš darbo pusiaudieniu (apie 13 val.). „Mačiau vagis, – pirmu žodžiu susijaudinusi sako, – kaip gaila, kaip gaila, negalėjau iššokt iš autobuso – sulaikyt... Ogi tik dyria, tik dyria ties kino studija tie trys (dviejų ir vardus čia daugelis žino), vienas juodame plastmasiniame maiše neša daiktą didumu sulig mikrobange, kitas – didesnį, stambesnį, panašų į televizorių. Kad užvirié kraujas: bėgt, pranešt, sulaikyt...“ „Tai tau, sesul, šikart labai pasisekė, – sakau, – gal būtum įsigijus iškart du frontus prieš – policijos ir vagių: už jų sugyvenimo sutrikdyti...“ Sudie.

Pastaba po tuo, kas parašyta

Čia suminėtos vagystės (mano paties patirtos per pasta-rajį Nepriklausomybės penkiolikmetį, kurio sukaktį šiomis dienomis minime – ai, labai atsiprašau, kad taip man „atsitiko“ sieti: Neprilygstamą Vertybę su vagiliaivimu), jos čia tik tos, kurios, sakytum, nekenkė rašinio rišlumui, neištęstumui, gal patrauklumui (gi man svarbu skaitančiojo mano žodį „teisė“ jei ir užsnūsti, tai ne iš nuobodulio, o iš malonus nuovargio). Kitaip būtų reikėję tų vagysčių, apipešionimų, apiplėšinėjimų vardijimą pradėt nuo pat pirmųjų Nepriklausomybės (na, atsiprašau, juk išvaduoti buvo visi, ir vagys, – nuo griežto baudžiamumo) dienų. Pradžioje, kai ūmai suklestėjo spalvoto metalo vagystės, naktimis po visą Lietuvą buvo iškasami, išpjaučiami net ryšio variniai ir kitokie laidai, išardomi labai brangūs Šilutės krašte svarbūs poileriai, kuriais ten kažkaip tvarkomas polaidžių vanduo,

iš kapinių dingdavo ne tik spalvoto metalo statulėlės, paminklai, bet ir užrašai, dingo tada Vilniuje, Žirmūnuose, didžiulės girnapusės fone rankas į aukštį iškėlęs mažytis varinis žmogeliukas, vagių rankomis (taip teigė radijas) po nakties dingo tada net pats „kapsukas“, Vilniuj, Rotušės aikštėj, išdunksojęs ne vieną dešimtmetį... O iš mano (to, Kurs Gyvenu Miške) kiemo ir sandėliuko pirmiausia dingo bet kokie „spalvotieji“ rakandėliai, iš kurų praktinę paskirtį ir vertę turėjo nebent du diuraluminio katilai, kaupę lietaus vandenį nuo stogo: skalbimui, daržui, gėlytėms palaistytı. Po to pirmą kartą buvo nušluoti skalbiniai nuo virvutės tarp dviejų pušelių. Po to, akivaizdu, skaudžiai buvau apvogtas, sugalvojęs pirkinių, apie kurį niekad nesvajojau, – mašinytę. Sušlavęs ligtolinio gyvenimo santaupas, Gariūnų turguj iš tokio kukavinę pypkę mandrai papsinčio ir gražiai šnekantį kauniečio, pertempinėjančio iš Vakarų esą mašinas, nusipirkau (patiklus neišmanélis), pasirodo, tik – mašinos pavidalą, o ir tą, akivaizdu, Vokietijoje ištrauktą iš laužyno. Kai pradėjau rūpintis, kad tas laužas važiuotų... kai pradėjau taisyt (gelia širdj prisimenant), senų autodalių didžiulę iki šiol klestinčioj (Savanorių pr. 174) parduotuvėj šiaip taip susiradau pirmiausia variklį: pirk visą, jei bus blogas, pakeisim, tikrint neleidžiama. Autoservise nustatė: visiškai netinkamas, tikrai ne geresnis už esantijį. Atvežu atgal – nepriima, gal tu esą pakeitei. Nepriima, ir tiek, ir pinigų negrąžina, ir net pagrasina teisėsauga, kai pabandau truputį „nemandagiai“ nepasitenkint... Atboginau tą variklį namo, išverčiau į vietinį šiukšlyną laužynėlį, iš kurio po kelių dienų – dingo, be abejo, „metalistų“ rankose (net nuostabu, kaip greit aptiktas!) Na ir t.t. su ta mašina. Nepasakosiu: maudžia krūtinę. Aišku viena: apmulkintas, apvogtas... Bet prieš tai dar buvo tas su keliais milijonais į Ameriką išmovęs „Holdingo“ Petrikas, kurio apmulkintų saraše taip pat „turiu garbę būt!“ (Juk net pas Popiežių jis važiavo kartu su Brazauskui!) O kai kartą sankryžoje pasukau į kairę „per geltoną šviesą“, policininkai surašė šimto litų baudą, ir kai ją laiku sumokėjau, garbinga antstolė iš Laisvės 77 iš mano kiauros liesos sąskaitos atsiémė dar šimtą su gabaliuku, o kai jai pranešiau, kad buvau laiku sumokėjęs baudą – atskélé dar kitą šimtą! (Štai ir nebér pusės tavo ménésinio atlyginimėlio, ir ką tu jai... Gyvenk gyvenk!) Labai ilgai „kovoju“ su nevisavertiškumo, apvagiamojo pojūčiu krūtinėje ir kiekvieną „algos“ gavimo dieną... Jaučio odą prirašytum ta tema, bet, manau, yra daug įdomesnių, keistesnių šiuo rašiniu minėtinų dalykų. Kai prieš trejetą metų žmona neteko savo motinos (mirė), visai netrukus vidury baltos dienos éjusi takučiu Vilniuje, Žirmūnuose, Valakupių tilto link – prišoko drimba, tvérė už rankinuko, išplėšė iš rankų ir nubėgo. Panašiai yra atsitikę mūsų gerbiaimai profesorei A. Vyšniauskaitei jos gyvenamojo namo laiptinėje ir, ko gero, kas penktai mūsų moteriai. Žmona savo atvejį aiškino apsaugos (motinos) netekimo ženklu. O kai mirė jos tėvas, paskutiniuosius savo gyvenimo metus

gyvenęs pas mus – būtent ir prasidėjo čia surašytieji dalykai. Žmona tai aiškino visišku (manykim – laikinu) jos apsaugos netekimu, bet pasklaidžius mitologijos šaltinius šiuo atveju galima ir pašiurpt: tai gal net, sakytum, – archetipiška. Senų senovėj mirusiojo turtas būdavo iššvaistomas, rengti raitelių turnyrai, kuriuose laimėtojams atitekdavo kuo brangesni, tuo toliau paliekami mirusiojo daiktai. Uošvis labai mėgo staliaus darbus, tad buvo sukaupęs įvairių prietaisų prietaiselių. Prasidėjo būtent nuo jų. Pirmiausia dingo jo elektrinis oblius, valandėlei paliktas kieme... Na, ir t.t. „Raiteliai“ pasileido...

Labai man paslaptinga ir dar viena smulkmena: kodėl vagys, kuriuos išvijo palaidos Kandės sugriaudėjimas (08-10), ketino tąkart brautis ne pro langus, pro kuriuos jau buvo įsidaužta (ten tai daryt patogiau), o per tretijį, mažesnį (už kurio kaip tik aš styrojau).

Sutiktuosius jau seniai įpratęs vertinti pirmiausia kaip galimus kokios nors „medžiagos“ (tarkim, etnologinės, tauotosakinės) teikėjus, pateikėjus. Tad kai vienoj etnologų konferencijoje pamačiau dvi dar nematytas mergaičiukes, būtini parūpo „ištirt“, kas tai per būsimosios mokslininkės, kuo domisi... Priėjau, prisistačiau. Viena pasisakė savo moksliniams darbui renkanti medžiagą apie prietarus. Be mat paklausiau, ką reiškia šeriais į viršų atversti šepečiai kambarį prie langų, pro kuriuos taikosi įsibrauti vagys. Paaiškino, kad toks buvo senas prietaras, tikint kad tie serių aštrumai vagis sulaiko. Ir čia man – topt – galvon: tai štai kur tos paslapties įminimas! Prie „daužtų“ langų vis matydavau (ir tebematau) žmonos šitaip padėtus šepečius, bet vengiau jos ko klaust, ką sakyt, aitrinti ją, nebyliai jausdamasis kaltas nesugebęs apginti namus nuo vagių... O pašnekovei bemat patikslinau: ne **buvo** toks prietaras, bet **yra** – ir pirmą kartą ūmai pats pasijutau esąs „pateikėju“, stropiai, profesionaliai kamantinėjamu – kada, kaip, kur, kas... Taigi štai kur paslapties įminimas ir štai kur jéga: prie anų dviejų langų styrojo tie man nesuprantami grësmingi magiški šepečiai. O prie trečiojo – kas gi – tik aš.

PEOPLE NARRATE

The epidemic of thefts

Present – day stories

Liudvikas GIEDRAITIS

Referring to his personal experience and the registered instances from his diary the author intends to shed light on the activities of a gang of thieves in the district of Nemenčinė, Vilnius district, where people are under a constant stress experiencing the sense of insecurity. The author turns his attention to the situation of helplessness on the part of the police. The author argues that many types of crimes occurred and their scope increased over the years of Independence, that because of pure prevention of crime people connected with crimes do not get punishment, that ordinary inhabitants of Lithuania shoulder the burden of criminality.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2005 Nr. 2 (101)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@lfcc.lt

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12
el. p. lkredaktore@lfcc.lt

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 261 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61

Juozas ŠORYS – etnologija,
taudailė, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektoriė

Maketas Martyno POCIAUS

Reziumė į anglų kalbą vertė
Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCIINĖ KOLEGIJA:

Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvos kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, LT10308 Vilnius

Juozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
LT01124 Vilnius

Prof. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
LT01124 Vilnius

Doc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos akademija,
Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius

Prof. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский
проспект 32-а, Институт славяно-
ведения, Российская Академия Наук,
Москва 117334, Россия,
el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2005 05 05

Tiražas 770 egz.

Formatas 60x90/8

Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 5,51 Lt.

Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
<http://www.lfcc.lt>

Spausdino UAB „Sapnų Sala“,
Moniuškos g. 21, Vilnius

TURINYS:

Romualdas GRIGAS. Etnokultūrinės elgsenos faktas ir jo
socialinė antropologinė interpretacija (apie tragediją,
prieš 800 metų ištikusią vieną Lietuvos kaimą) 1•

MOKSLO DARBAI

Dainius RAZAUSKAS. Dvaras ir Dvargantas 8•

Jonas VAIŠKŪNAS. Verpstė ir visata 20•

Saulė MATULEVIČIENĖ. Mykolas Biržiška
ir lietuvių dainologija 35•

Marija BALTRĒNIENĖ, Vida PALUBINSKIENĖ.
Moksleivių tautinės savimonės ugdymo etniniame muzike
kai kurie aspektai 42•

REGIONŲ KULTŪRA

Laimutis VASILEVIČIUS. Dievo girnelės 47•

IS GUDIJOS

Irina KLIMKOVIČ. Prisiliesti prie slaptųjų šaknų...
(baltarusių etnoistorinė draugija „Jovaras“);
Liudmila DUČYC, Irina KLIMKOVIČ.
Baltarusijos legendiniai ežerai 53•

SKAITYMAI

Vladimir BIBICHIN. Kalba ir žinojimas 60•

LEIDINIAI

Daiva VAITKEVIČIENĖ. Lietuvių užkalbėjimai
XX ir XXI amžių sandūroje 66•

LAUREATAI

2004 m. folkloro „Aukso paukštės“ kėpšteltieji 68•

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Kaip įtaigiai vaikams perteikti etninės kultūros vertybę?
Juozo ŠORIO pokalbis su mokytoja metodininke
Rita BARNIŠKIENE 74•

APLINKUI

Liudvikas GIEDRAITIS. Deimančiukų santraukos 80•

ŽMONĖS PASAKOJA

Liudvikas GIEDRAITIS. Iš šių dienų istorijos.
Vagysčių epidemija 83•

VIRŠELIUOSE: I virš. Verbų sekmadienis prie Aušros vartų.

Vilnius.1968 m.

IV virš. Vilnius, 1967 metai.

Algimanto KUNČIAUS nuotraukos

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.